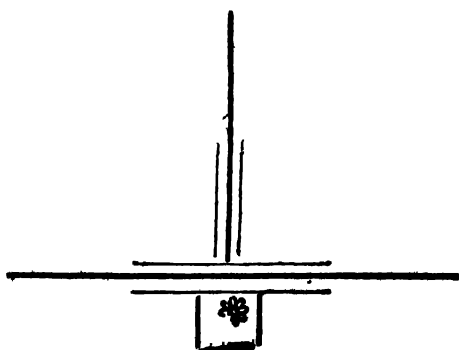

संस्कृत नाटकेषु साधु

प्रथम भाग

श्रीदशरथ कलिता

संस्कृत नाटिकस्य साधु

प्रथम भाग

श्रीदशरथ कविता प्रणीत ।

तेजपुर ।

१८९० शक ।

(बुधवार १९५१)

मूल्य—४१०

প্রকাশক :—বি আৰ কলিতা এণ্ড কোম্পানী,
তেজপুৰ, অসম।

প্ৰকাশৰ দ্বাৰা সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত।

তেজপুৰ ভাৰতী প্ৰেছত শ্ৰীভাৰিহাম কলিতাৰ দ্বাৰা মুদ্ৰিত

অৰ্পণ

শ্ৰীযুক্ত অমিয় কুমাৰ দাসৰ হাতত ।

প্ৰিয় অমিয়,

“সংস্কৃত নাটকৰ সাধু” লিখাৰ মূলত তোমাৰ অনুৰোধ
আৰু আগ্ৰহ । সেই কাৰণে তোমাৰ হেপাহৰ বস্তু তোমাৰ
হাততে অৰ্পণ কৰিলে ।।. ইতি—

তেজপুৰ ।

১৮৭০ শক, ৪ ভাদ ।

}

শুভাকাঙ্ক্ষী

ব্ৰহ্মকাৰ ।

পাতনি।

[লেখক--অধ্যাপক বাণীকান্ত কাকতি এম, এ, পি, এইচ, ডি।]

শ্রীদণ্ডিনাথ কলিতাৰ বচনাৰ পাতনিৰ আৰম্ভকতা নাই। তেওঁৰ বচনাই বিচাৰে গুণা-গুণ আলোচনা। তেওঁৰ সাহিত্য-জীৱনৰ উদয় হয় খৃষ্টীয় ১৯১১ শকাব্দৰ পৰা। সেই বছৰত তেওঁৰ “ফুল” বোলা উপন্যাসখনি প্ৰকাশ হয়। সেই বছৰতে আমি কটন কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত নাম লগাওঁ ৷ আমি সম্ৰপাঠী—তেওঁৰ প্ৰতি আমি প্ৰশংসাৰ দৃষ্টিপাত কৰিছিলোঁ।

তেতিয়াৰে পৰা আজিলৈকে চল্লিছ বছৰৰ ভিতৰত সহপাঠীসকল কোন কোন ফালে গ'ল বিচাৰি উলিওৱা টান। কিন্তু কলিতাই অসমীয়া সাহিত্যৰ শুকান বালিৰ পৰা নাঙল তুলিলে। স্কুল-মাষ্টৰী জীৱনৰ দাবিদ্বাৰ পোৰণি তেওঁ সাহিত্য-চৰ্চাৰ শীতল বতাহত মাৰ নিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কাব্য, উপন্যাস, নাটক, ব্যঙ্গ কবিতা আদিৰে তেওঁৰ সাহিত্য-প্ৰচেষ্টা ফলৱতী হৈ উঠিছে। আৰ্থিক চিন্তাৰ দ্বাৰা কোনো দিন লক্ষ্যক্ৰম হোৱা নাই।—তুই এখন স্কুলীয়া পাঠ্য পুস্তকো লিখিব পাবিলেহেঁতেন।

স্বৰ্গীয় বেজবৰুৱাৰ পিছত একাণপতীয়াভাবে যথালাত

পণ কবি অসমীয়া সাহিত্য চৰ্চা কৰা লোক কলিতাত বাজে দ্বিতীয় এজন নোলায়। আন আন ক্ষেত্ৰত “ত্যাগী” পুৰুষৰ সংখ্যাৰ লেখ নাই, কিন্তু সাহিত্য ক্ষেত্ৰৰ ত্যাগীক একেটা আঙুলীৰে গণিব পাৰি। এই বিৰলতাতেই সাহিত্যিক তাগীৰ শ্ৰেষ্ঠতা। তিনি টকা দৰ্ম্মহাৰে জীৱন আৰম্ভ কৰা ৩হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা এজনো অসমীয়া ভাষা-ভাষী বহি থাকে মানে জীয়াই থাকিব।

অজস্ৰ মৌলিক ৰচনাৰ মাজতো কলিতাদেৱে সংস্কৃত সাহিত্যৰ ৰস-সস্তাৰ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ আক্ৰমি উলিয়াইছে। আমাৰ অসমীয়া ভাষা-ভাষীৰ সংস্কৃত সাহিত্যৰ লগত পৰিচয় ঘটিছে শঙ্কৰী যুগৰ অনুবাদৰ ভিতৰেদি। পাঁচ শ বছৰৰ মূৰত কলিতাদেৱে নতুন সংযোগ এটি বিচাৰিছে সংস্কৃত নাট্য-কাব্যৰ ৰস-গ্ৰহণত।

কলিতাদেৱে আটাইবোৰ প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত নাটকৰ আখ্যান-বস্তু গল্পৰ আকাৰত ভাঙি উলিয়াইছে। বৰ্ত্তমান পুস্তক প্ৰথম খণ্ডেহে। ৰচনাৰ গুণাগুণ-বিচাৰ নিম্প্ৰয়োজন। আমি লেখৰ “চেৰ্ছস্পীয়াৰৰ সাধু” (Lamb's 'Tales from Shakespeare') পঢ়ি আনন্দ পাওঁ বুলি কওঁ, কলিতাৰ “সংস্কৃত নাটকৰ সাধু” পঢ়ি আনন্দ লভিবৰ যোগ্যতা অসমীয়া পাঠকৰ নহব নে?

গুৱাহাটী।

১৬/৭/১১

} ত্ৰীবাণীকান্ত কাকতি।

গ্ৰন্থকাৰৰ বিবেচন।

শ্ৰীযুক্ত অমিয়কুমাৰ দাসে "বাঁহী"-সম্পাদনৰ ভাৰ লৈ তাত প্ৰকাশ কৰিবৰ নিমিত্তে সংস্কৃত নাটকৰ সাধু লিখি দিবলৈ এই লেখকক ভাৰ দিয়ে। তেওঁৰ অনুবোধ-মতেই এই সাধুবিলাক লিখা হয়। বাঁহীত ইয়াৰ কেইটামান ছপা হৈ ওলাইছিল আৰু সেইকেইটাই সকলোৰে সমাদৰ লাভ কৰিছিল। কিন্তু বাঁহী হঠাৎ বন্ধ হৈ যোৱাত সকলোখিনিয়ে বাইজৰ ওচৰ চাপিবলৈ সূযোগ নাপালে। তেতিয়া গোটেইখিনি লগ লগাই কিতাপৰ আকাৰত ছপাই উলিয়াবলৈ স্থিৰ কৰা হ'ল, কিন্তু মহাযুদ্ধৰ কাৰণে কাগজ চূপ্ৰাপ্য হৈ পৰাত সাময়িক ভাবে সেই সঙ্কল্পও এৰি দিব লগাত পৰিল। এতিয়া ইমান দিনৰ মূৰত আংশিকৰূপে হ'লেও সঙ্কল্প সিদ্ধি হোৱাত লেখকৰ মনত পৰম আনন্দ মিলিছে।

নাটক আৰু গল্প বা উপন্যাস সুকীয়া বস্তু। ছয়োৰে প্ৰকাশৰ ৰীতিও সুকীয়া। নাটকৰ অঙ্কবোৰ চমুকৈ লিখি গ'লেই গল্প নহয়। গল্পৰ সৌন্দৰ্য্য ৰক্ষা কৰিবলৈ হ'লে নাটকীয় ঘটনাবিলাক নতুন গঢ়েৰে সজোৱাৰো সময়ত প্ৰয়োজন হয় আৰু বহুত সুন্দৰ কবিতাময় উক্তিও এৰিব লগাত পৰে। এই গল্পবিলাকতো

তেনে কৰা হৈছে আৰু প্ৰয়োজন মতে ক'ৰবাত ছই-এশাবী কথা যোৰাও লগোৱা হৈছে। অৱশ্যে লেখকে এইখিনি স্বাধীনতা গ্ৰহণ কৰিলেও নাটকৰ মূল কথাৰ যাতে লৰচৰ নহয় তালৈ বিশেষ লক্ষ্য ৰাখিছে। সেই কাৰণেই কোনো ঠাইত মূলৰ ভাব সম্পূৰ্ণৰূপে ৰক্ষা কৰিব পৰা অসমীয়া প্ৰতিশব্দ নোপোৱাত মূল সংস্কৃত শব্দকে ৰাখি থ'ব লগা হৈছে,—যেনে সংবাহক, মুদ্ৰা, সুবৰ্ণভাণ্ড, শোধানক, কণ্ডুক ইত্যাদি।

সংস্কৃতত দৃশ্যকাব্যবিলাকৰ নাম বিশেষণ-স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়, তাৰ পিচত নাটক, প্ৰকৰণ, নাটিকা আদি শব্দ উহা থাকে। সেই কাৰণেই নাটক-প্ৰকৰণৰ নাম অভিজ্ঞানশকুন্তলম্, স্বপ্নবাসৱদত্তম্, মুচ্ছকটিকম্ ইত্যাদি আৰু নাটিকাৰ নাম প্ৰিয়দৰ্শিকা, বজ্জৱলী ইত্যাদি। অসমীয়াত কিন্তু কিতাপৰ নাম বিশেষ্য পদেৰেহে বুজোৱা হয়। সেই কাৰণে ইয়াত মূল কিতাপৰ নামটো ৰাখিলেও অসমীয়া ৰীতি-অনুযায়ী শকুন্তলা, স্বপ্নবাসৱদত্তা, মুচ্ছকটিকা লিখা হৈছে।

সংস্কৃত নাটকৰ সাধু লিখাৰ সঙ্কল্প লেখকৰ মনত যদিও কলেজত পঢ়া দিনৰে পৰা আছিল, তথাপি শ্ৰীযুত অমিয়কুমাৰ দাসে টানি নধৰা হ'লে সি কেতিয়াবা কাৰ্য্যত পৰিণত হ'লহেঁতেন নে নহ'লহেঁতেন ক'ব নোৱাৰি। এতেকে এই পুথিৰ পৰা যদি অসমীয়া সাহিত্যৰ কিবা

সম্পদ বাঢ়িছে তেন্তে তাৰ বাবে পাবলগীয়া ধন্যবাদ
তেওঁৰেই।

এই গল্পবোৰৰ কেইটামান বাঁহীত ওলোৱাৰে পৰা
মিসকল কৃতবিদ্যা লোকে লেখকক অভিনন্দিত কৰি
সেইবোৰ কিতাপৰ আকাৰত পাবলৈ মুখেৰে নাইবা
চিঠিৰে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰি আহিছে, তেওঁলোকলৈও
এই ছেগতে লেখকৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ আপ বঢ়োৱা
হ'ল। ইতি।

তেজপুৰ। }
১৮৭৩ শক, ভাদ। }

বিনীত—
গ্ৰন্থকাৰ।

সূচী—

নাম	পৃষ্ঠা
১। মূচ্ছকটিকা	১
২। বিদ্ৰুমোৰ্ব্বশী	৮১
৩। শকুন্তলা	১২৯
৪। মালদ্বিকাগ্নিমিত্ৰ	১৬১
৫। মালতী-মাধৱ	২১১
৬। মহাবীৰচৰিত	২৯৯
৭। উত্তৰ ৰামচৰিত	৩৫১

যুচ্ছকটিকা

পৰিচয় ।

দুচ্ছকটিকা (মৃৎ = মাটি, শকটিকা = সৰু গাড়ী) বৰ্জা
শূদ্রকে লিখা এখন শ্ৰেয়ণ,—সংস্কৃত সাহিত্যত এখনি উৎকৃষ্ট
দৃশ্যকাব্য ।

বসন্তসেনা নামৰ এজনী বেণী হৈছে ইয়াৰ নায়িকা ।
এওঁক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই নাটকৰ ঘটনাই গঢ় লৈছে । ঘটনারলী
জটিল আৰু চিত্তাকৰ্ষক । ইয়াত পুৰিখনৰ নাটকীয় বীতি
সলাই গল্পৰ গঢ় দিয়া হৈছে । তেনে কৰোঁতে কোনো
ঠাইত দুই এটা কথা জোৰা দিব লগা হৈছে আৰু কোনো
ঠাইত একো অংশ বাদ দিয়া হৈছে । এইখিনি লক্ষ্য
কৰিলেও মূল ঘটনাটো বাবে অবিকৃত থাকে তালৈ লক্ষ্য
ৰখা হৈছে ।

মূচ্ছকটিকা।

(১)

প্রথম অনুবাগৰ হেঙ্গুলীয়া বোলেবে গাল ছুখনি বোলাই অভিসাৰিকাৰ লয়লাসেবে সন্ধ্যা সমাগতা। নিলগত নিশাৰ কৃষ্ণ পৰিচ্ছদ বিগি বিগি দেখা গৈছে। বাহিবৰ কামত লাগি থকা লোকসকলে নিজ নিজ ঘৰলৈ খোজ লৈছে। এনে সময়ত উজ্জয়িনী নগৰীৰ কামদেৱৰ মন্দিৰৰ প্ৰাঙ্গণত এজনী গাভৰু দেখা গ'ল। গাভৰুৰ দেহত ৰূপ-যৌৱনৰ পয়োভৰ। মনোহৰ সাজ-পাৰ অতি বহুমূল্য বস্ত্ৰালঙ্কাৰে সেই ৰূপ চতুৰ্গুণে উজ্জল কৰি তুলি। তেওঁক দেখি মুগ্ধ নোহোৱাকৈ থকালোক কোনোবা ঠায়ে গৈ নে নোলায়, সন্দেহ। তেওঁ লাহে লাহে ৰাজ-আৰু ৰাণীৰ ওলাই গজেন্দ্ৰ গতিৰে যাবলৈ ধৰিলে, নূপুৰৰ তালে তাল নিতম্বৰ নাচোনে তেওঁৰ ৰূপ-যৌৱন জীৱন্ত কৰি তুলিলে।

হঠাৎ তিনিজন মানুহে তেওঁৰ পিচ ল'লে। মানুহ তিনিজনৰ এজন শকাৰ অৰ্থাৎ ৰজাৰ বক্ষিতাৰ কঁকায়েক নাম সংস্থানক। তেওঁ যেনে মূৰ্খ, তেনে অহঙ্কাৰী; ইফালে মদপীও। ৰাজ্যৰ শান্তি ৰক্ষাৰ ভাৰ তেওঁৰ ওপৰতে। বাকী দুজনৰ এজন তেওঁৰ লগৰীয়া, এজন লগুৱা।

কিছু বাট পিচে পিচে আহি লগৰীয়াজনে মাত

লগালে—“ব’বা বসন্তসেনা, ব’বা । চকিতা হবিণীৰ দৰে যোৱা কলৈ ?”

শকাৰে ক’লে—“ব’বা বসন্তসেনা, নাযাবা, আঙঠাই গা পোৰাদি কাম-জুয়ে মোৰ হিয়া দহি নিছে ।”

গাভৰুৱে কাৰো কথাৰে কাণ নিদি বেগাই যাবলৈ ধৰিলে । শকাৰ আৰু তেওঁৰ সহচৰ কেইজনে নানা প্ৰকাৰে অনুন-বিনয় কৰি পিচ ল’লে । শকাৰে বাৰে বাৰে শ্ৰেয় ভিক্ষা কৰিও গাভৰুৰ পৰা সমিধান নাপাই বলেৰে ধৰি নিবলৈ আগ বাঢ়িল ; মুখেৰে কলে—“ৰামৰ ভয়ত দ্ৰৌপদী পলোৱা দি পলাইছা কিয় ? পলাই মোৰ হাতৰ পৰা সাৰিব খুজিছা নে ? চাওঁ বাক কেনেকৈ সাৰা । বিশ্বাসৰ ভনীয়ক সুভদ্ৰাক হনুমাণে হৰণ কৰা দি এতিয়াই তোমাক মই হৰণ কৰিম ।”

শকাৰে খেদি যোৱা দেখি বসন্তসেনাই ভয়ত দাস-দাসীৰ নাম ধৰি মাতিবলৈ ধৰিলে,—“পল্লবক ! পৰভূতিবা ! মাধৰিকা !”

শকাৰ প্ৰথমতে ধমক খাই ব’ল, তাৰ পিচত ক’লে— ‘অ’ তিকতাক মাতিছা । আহক কোন আহে । মই বীৰ, মই এশজনী আহিলেও মাৰিব পাৰে ।।’

কিন্তু কোনো নাছিল । বসন্তসেনাই আপোনা-আপুনি ক’লে—“কোনো নাই । নিজে আত্মৰক্ষা কৰাৰ বাহিৰে আক উপায় নাই ।”

তেতিয়া আন্ধাৰ ভালকৈয়ে হৈছিল, কৃষ্ণ পক্ষৰ জ্ঞান তেতিয়াও ওলোৱা নাছিল। বসন্তসেনাই কেনেকৈ আত্মৰক্ষা কৰিব তাকে ভাবি অলপ আগ বাঢ়োঁতেই আলিৰ দাঁতিত থকা ঘৰ এখনৰ ছৱাৰ মুকলি কৰি কোনোবা ওলাই গ'ল। ছৱাৰ মেলাতে থাকিল ; ঘৰৰ ভিতৰত জ্বলি থকা চাকিটোৰ পোহৰ আলিৰ ওপৰত পৰিল। বসন্তসেনাই অলপো বিলম্ব নকৰি সেই পোহৰতে ঘৰৰ ভিতৰ সোমাল। শকাব্দিত সিমানতো নিবন্ত নহ'ল, বসন্তসেনাক ঘৰৰ ভিতৰলৈ খেদি গ'ল।

যিটো ঘৰত বসন্তসেনা সোমাল, সেই ঘৰৰ গৰাকীৰ নাম চাকদত্ত, বসন্তসেনা তেওঁৰেই প্ৰণয়াকাজিক্ষী। চাকদত্তৰ নাম নজনা মাহুহ উজ্জয়িনীত নাই। তেওঁ এজন ব্ৰাহ্মণ যুবা, ৰূপে, গুণে অদ্বিতীয় ; গোটেই দেশৰে ভক্তিৰ পাত্ৰ। ৰজা-প্ৰজা ধনী দুখী, সকলোৰে প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰীতি সমান আছিল। ছীৱনৰ আগ ছোৱাত তেওঁৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি যথেষ্ট আছিল। কত নিবন্ত তেওঁৰ অগ্নেৰে প্ৰতিপালিত হৈছিল, কত বিপন্নত তেওঁৰ সাহায্যত উদ্ধাৰ পাইছিল তাৰ সীমা নাই। অতিথি-অভ্যাগতৰ নিমিত্তে তেওঁৰ ঘৰৰ ছৱাৰ আৰু হাতৰ মুঠি সকলো সময়তে মুকলি আছিল। এই উদাৰতাৰ ফলতে এতিয়া তেওঁ ছবৰুৱাত পৰিছে ; খাবলৈ পাই ঘৰৰ পৰা মুঠা বন্ধু-বান্ধব-সকলক দেখা পোৱাও টান হৈছে ; অতিথি-অভ্যাগতেও

ওঁৰ ঘৰত আশ্ৰয় বিচাৰি আহিবলৈ এৰিছে। তেওঁ
 যা আনক খুওৱা তো দূৰৰ কথা, নিজৰ পৰিয়ালৰ
 ন-পোষণ কৰাই কঠিন হৈ পৰিছে। আগেয়ে তেওঁৰ
 ষালত বহুতো মানুহ আছিল; এতিয়া মাথোন এই
 ইজনহে—তেওঁৰ মাতৃ, সাক্ষী ভাৰ্য্যা ধৃত, শিশু পুত্ৰ
 াহসেন, বিদূষক মৈত্ৰেয় আৰু বৰ্দ্ধমান, বদনিকা আদি
 কইজন মান দাস-দাসী। সেইদিনা চাকদত্তই গৃহ দেৱতাৰ
 পূজাৰ নিমিত্তে নৈবেদ্য সজাই লৈ ওলাই আহিছিল।
 তেতিয়া সন্ধ্যা লাগিছিল। লগত আছিল বদনিকা বোলা
 লিগিৰীজনী। বন্ধুৰ হৃদ্দশাৰ কাৰণে পাৰ চৰাইৰ দৰে
 দিনটো বাহিৰত চৰি ৰাতি বিশ্রামৰ নিমিত্তে বিদূষকো
 তেতিয়া ঘূৰ আহিছিল। ছোৱাৰ-মুখেতে ছয়োৰো সাক্ষাৎ
 হ'ল। বিদূষকে কাষলতি তলৰ পৰা জাতী ফুলৰ গোন্ধেৰে
 মলমলীয়া কাপোৰ এখন উলিয়াই চাকদত্তক দি ক'লে—
 “এইখন তোমাৰ প্ৰিয়বন্ধু জুৰ্ণবুদ্ধই দি পঠিয়াইছে।”

যি চাকদত্তই নানাজনক নানাপ্ৰকাৰে সাহায্য
 কৰিছিল, আজি তেওঁ পৰৰ ওচৰত হাত পাতিব লগা হ'ল।
 তেওঁৰ মনত ধিক্কাৰ লাগিল, কাপোৰখন হাতত লৈ কিবা-
 কিবি গুণিবলৈ ধৰিলে। তেওঁক চিন্তামগ্ন দেখি বিদূষকে
 সুধিলে—“বন্ধু! ভাবিছা কি?”

চাকদত্ত।—ভাবিছোঁ।—হুখৰ পাচত লুখ ঘোৰ অন্ধ-
 কাৰৰ মাজত চাকিব পোহৰৰ দৰে। কিন্তু যি সদায়

সুখত কাল কটাই আহি হঠাৎ ছুখত পৰে তাৰ জীৱন-
মৰণৰ পাৰ্থক্য কি ?

বিদূষক ।—দাবিদ্ৰ্য আৰু মৃত্যুৰ ভিতৰত যাক
কোনটো ভাল ?

চাকদত্ত ।—মৃত্যু ! কিয়নো তাৰ ছুখ ক্ষণেকীয়া,
কিন্তু দাবিদ্ৰ্যৰ ছুখ নাযায়—স্থপূৰায় । চোৱাঁচোন আগেয়ে
কত আলহীয়ে মোৰ ঘৰত আশ্ৰয় বিচাৰি আহিছিল,
কিন্তু আজি মোৰ ছবৰহাৰ গুণে কোনেও ভ্ৰমুকি নমৰা
হ'ল । আনৰ কথা নালাগে, যি সকলক বন্ধু বুলি
ভাবিছিলোঁ, যি দিনে ৰাতিয়ে মোৰ ঘৰ নেৰিছিল তেওঁ-
লোককো আজি দেখা নোপোৱাত পৰিলোঁ । দাবিদ্ৰ্যৰ
সমান ডাঙৰ বিপদ আৰু একো নাই ।

বন্ধুৰ মনোভাব বুজি বিদূষকে নানাপ্ৰকাৰে বুজনি
দিবলৈ ধৰিলে, চাকদত্ত আশ্ৰিত হ'ল । তাৰ পিচত বিদূ-
ষকক কলে—“মই সন্ধ্যাৰ জপ শেষ কৰি যাওঁ, তুমি
এই নৈবেদ্য লৈ গৈ মাতৃসকলক দিয় ।”

বিদূষকে প্ৰথমে নিবলৈ আপত্তি কৰিছিল, কিয়নো
নিৰ্ত্তো দেৱতাক পূজা কৰি থাকোঁতেও চাকদত্তৰ ছবৰহা
হোৱা দেখি তেওঁ দেৱতাৰ ওপৰত বিশ্বাস হেৰুৱাইছিল ।
অকল সেয়ে নহয়, আন্ধাৰ ৰাতি অকলমৰে বাহিৰ
ওলাবলৈ তেওঁৰ ভয়ো লাগিছিল । কিন্তু চাকদত্তই
বেজাৰ পোৱা দেখি শেহত নিবলৈ সন্মত হ'ল । বিদূষকক

নৈবেদ্য খিনি দি চাকদত্ত সন্ধ্যা কৰিবলৈ গ'ল। ছুৱাৰ
মেলি বিদূষক বদনিকাৰে সৈতে বাহিৰ ওলাল।

বিদূষকে মেলা ছুৱাৰ মেলাতে এৰিছিল আৰু সেই
কাৰণেই বসন্তসেনা আৰু তেওঁৰ অনুধাবকসকলে ভিতৰ
সোমাবলৈ সুযোগ পাইছিল।

ভিতৰ সোমায়েই বসন্তসেনাই চাকিটো মুমুৰাই দিলে,
আন্ধাৰেৰে গোটেই ঘৰ ভৰি পৰিল, কাকো কোনেও
নেদেখা হ'ল। সেই অন্ধকাৰৰ মাজতে শকাৰে বসন্ত-
সেনাক ধৰিবলৈ খেপিয়াই ফুৰিবলৈ ধৰিলে। খেপিয়াই
ফুৰোঁতে তেওঁৰ লগৰীয়া দুজনৰে এবাৰ এজনক এবাৰ
ইজনক ধৰি “ধৰিলোঁ। ধৰিলোঁ।” বুলি চিঞৰি উঠে, পিচত
ভুল বুজিব পাৰি এৰি দিয়ে। এনেকৈ কেইবাবাৰো
কৰাৰ পাচত লগৰীয়া কেইজনক এফলীয়াকৈ থৈ আকৌ
খেপিয়াবলৈ লাগিল। কিছু সময় খেপিয়াই ফুৰাৰ পাচত
এবাৰ কাৰবাৰ দৌঘল চুলিত হাত পৰিল। “ধৰিলোঁ।
ধৰিলোঁ।” বুলি শকাৰ আনন্দত উত্ৰাৱল হৈ উঠিল।

কিন্তু শকাৰে যাক ধৰিলে তেওঁ বসন্তসেনা নহয়,
বদনিকাহে। তেওঁ এই মাত্ৰ ঘূৰি আহি ভিতৰ সোমাই-
ছিল। বদনিকা ভয়ত কঁপিবলৈ ধৰিলে। এনেতে বিদূষক
সোমাই আহি ঘৰৰ ভিতৰত বাহিৰা মানুহ সোমোৱা
গম পাই ক'লে “কি। আৰ্য চাকদত্ত হুখত পৰিল বুলিয়েই

যেয়ে সেয়ে তেওঁৰ ভিতৰ সোমাব নে? ই বৰ অন্তায় কথা।”

বদনিকাই ক’লে,—“তেওঁক কোনোবাই বলাৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিছে। কথাটো শুনি বিদূষকৰ বৰ খং উঠিল। হাতত লাখুটি এডাল লৈ ক’লে—“কি তহঁতৰ ইমান সাহ! তহঁতে নাজান নে নিজৰ ঘৰত কুকুৰো সাহিয়াল? ব’বি, আজি তহঁতৰ মূৰ ভাঙি দিম।”

বিদূষকৰ খং দেখি শকাবৰ লগৰীয়াটোৱে বিদূষকৰ ভৰিত ধৰি ফমা খুজিলে, বিদূষকৰো খং মাৰ গ’ল। তেতিয়া তেওঁ অকলৈ তাৰ পৰা ওলাই গ’ল, কিন্তু শকাৰ সহজে আঁতৰা ভকত নহয়। তেওঁ বিদূষকক নানা ভাবে লঘু-লাঞ্ছনা কৰি শেহত ক’লে—“বাক মই যাওঁ। তই সেই ভিকছ চাকদত্তক কবি যে মই বসন্তসেনাক বলাৎকাৰ কৰিম বুলি কামদেৱৰ মন্দিৰৰে পৰা খেদি আনিছিলোঁ। এতিয়া তাই ইয়াতে লুকাইছে। মই জানো তাই চাকদত্তক ভাল পায় আৰু কামদেৱৰ মন্দিৰৰে পৰা তাক বিচাৰিয়েই আহিছে। তই চাকদত্তক কবি তাই মোৰ, যদি সি ভালে ভালে তাক লৈ গৈ মোক দি আছে, তেনেহলে মোৰ বন্ধুতালান্ত কৰিব পাৰিব, নহলে নমৰোঁ মানে শক্ৰতা হুগুচে।”

এইদৰে কৈ লগৰীয়াটোৰে সৈতে শকাৰ ওলাই গ’ল। বিদূষকে বদনিকাক ক’লে, “চাবি যেন এইবোৰ

মুছকটিকা ।

অপমানৰ কথা চাকদত্তৰ কাণত নপৰে । এনেয়ে তেওঁৰ মনত শাস্তি নাই, আকৌ এইবোৰ শুনিলে তেওঁৰ অশাস্তি ছুগুণ হব ।”

এনেতে চাকদত্ত সোমাই আহিল । বিদূষকে দিয়া কাপোৰখন তেতিয়াও তেওঁৰ হাততে আছিল । তেওঁ বসন্তসেনাৰ কাম চাপি কাপোৰখন দি ক’লে—“বদনিকা, বোহসেন বাহিৰত আছে, সন্ধিয়াৰ চৈচা বতাহত চাগৈ জাৰ লাগিছে, এই কাপোৰখন লবলৈ দে গৈ ।”

বসন্তসেনাই কাপোৰখনত জাতী ফুলৰ গোক পাঠি তাক গুন্ধি চাই আগ্ৰহেৰে ছটিয়াই ল’লে ।

চাকদত্তই ক’লে,—“বদনিকা যা, বোহসেনক ভিত্ত লৈ লৈ যা গৈ ।”

এনেতে বিদূষকে বদনিকাক দেখুৱাই ক’লে,—
“এইজনীহে বদনিকা ।”

চাক ।—এওঁ নো তেনেহলে কোন ? শৰতৰ ডাৱৰে ঢকা জোনৰ দৰে এওঁক দেখা গৈছে । অ’—নহয়, নাচাওঁ ; পৰম্পৰিক দৰ্শন কৰা উচিত নহয় ।

বিদূষক ।—ভয় কৰিব নালাগে । এওঁ বসন্তসেনা ; কামদেৱৰ মন্দিৰে পৰা তোমাৰ প্ৰণয়াকাঙ্ক্ষিনী হৈ ওচৰ চাপিছে ।

চাক ।—এওঁ বসন্তসেনা ।

এই বুলি তেওঁ চিন্তিত হ’ল । বিদূষকে তেতিয়া

শকাবৰ শেষ কথাখিনি চাকদত্তক জানিবলৈ দিলে । চাকদত্তই নিতান্ত অৱজ্ঞাৰ ভাবেৰে মাথোন কথাখিনি শুনিলে । তাৰ পাচত বসন্তসেনাক ক'লে,—“বসন্তসেনা ! মই চিনি নাপাই তোমাৰ ওচৰত অপৰাধ কৰিলোঁ, এতিয়া মূৰ দোৱাই ক্ৰমা খুজিছোঁ ।

বসন্ত ।—মই অনধিকাৰ প্ৰবেশৰ বাবে আপোনাক সেৱা কৰি ক্ৰমা মাগিছোঁ ।

এনেকৈয়ে ইজনে সিজনৰ ওচৰত ক্ৰমা বিচৰাৰ পাচত বসন্তসেনাই ক'লে,—“মোৰ অলঙ্কাৰখিনিৰ লোভতে সিহঁতে খেদিছিল, সেই কাৰণে ইয়াক মোৰ লগত ৰখা উচিত নহয় । এই সুবৰ্ণভাণ্ড (অলঙ্কাৰ) আপোনাৰ হাতত ৰাখিব খোজোঁ ।

চাক ।—আজি কালি মোৰ ঘৰ আনৰ বস্তু ৰাখিবৰ উপযুক্ত নহয় ।

বসন্ত ।—ঘৰ উপযুক্ত নহলেও স্থানি নাই, ঘৰক তো আক অলঙ্কাৰ নিদিওঁ । সুবৰ্ণভাণ্ড দিম আপোনাক, আক আপুনি যে উপযুক্ত তাত কাৰো সন্দেহ হব নোৱাৰে ।

চাকদত্তই আক আপত্তি নকৰি হাৰধাৰ ৰাখিবলৈ সন্মত হল । তাৰ পাচত বিদূষকক ক'লে—“বয়স্য, এওঁক ঘৰত আগ বঢ়াই ধোৱাংগৈ ।”

বিদূ—নহয়, তুমি যোৱাং । তেওঁৰ লগত তোমাক হে গুৱাব । মই গলে কৰবাৰ বিপদত হে পৰিম ।

চাক । —বাক সেয়ে হওক, ময়ে যাম ।

তেতিয়া চন্দ্ৰই আকাশত দেখা দিছিল, ৰাজপথ
ৰূপালী পোহৰত জিলিকি পৰিছিল । সেই চন্দ্ৰালোকত
বসন্তসেনাক চাকদত্তই ঘৰত আগবঢ়াই থলেগৈ । বিদায়
ল'বৰ সময়ত ছয়োৰে দৃষ্টিত অনুৰাগৰ চিন বিৰিঙি
পৰিছিল ।

(২)

বসন্তসেনা উজ্জয়িনীৰ এজনী প্ৰসিদ্ধ গণিকা ।
তেওঁৰ ঘৰ-তুৱাৰ ৰাজ-প্ৰাসাদৰ তুল্য ; হাতী-ঘোৰা, দাস-
দাসী, ধন সোণ বস্ত্ৰ-অলঙ্কাৰৰ লেখ জোখ নাই ।
লগত তেওঁৰ ঠাক আৰু ভায়েক থাকে । তাৰ বাহিৰেও
তেওঁৰ টোলত বহুতো বেশ্যা থাকে, আৰু তেওঁলোকৰ
প্ৰণয়ীদলৰ সমাগম কেতিয়াও বন্ধ নহয় । বেশ্যা হলেও
বসন্তসেনাৰ স্মৃতিচাৰিওফ'লে, সকলোৱেই তেওঁক
শ্ৰদ্ধা কৰে ।

চাকদত্তৰ নাম-গুণ তেওঁ সদায় শুনি আছিল, লগে
লগে তেওঁৰ প্ৰতি আকৃষ্টও হৈছিল. কিন্তু সেইদিনা
কামদেৱৰ মন্দিৰলৈ যোৱাৰ আগলৈকে সেই আৰ্কষণ
সিমান প্ৰবল নাছিল । সেইদিনা তেওঁৰ এটা বিৰাট
পৰিবৰ্ত্তন ঘটিল, চাকদত্তৰ বাহিৰে আনক স্পৰ্শ নকৰিবলৈ
তেওঁ মনে মনে সঙ্কল্প কৰিলে ।

পিচদিনা বসন্তসেনা বহি আছে, ওচৰতে মদনিকা নামৰ এজনী বেষ্যা । বসন্তসেনাৰ দৃষ্টিত উৎকণ্ঠা প্ৰকাশ পাইছে, কপালত চিহ্নাৰ বেখা । এনেতে এজনী বান্দী আহি ক'লে,—আইদেউ ! বহি বহি কিনো ভাবিছে ?

বসন্ত । একো ভবা নাই । কিনো হ'ল ?

বান্দী । একো নাই হোৱা, আয়ে কৈছে বোলে গা ধুই পূজা কৰিব লাগে ।

বসন্ত । আইক কগৈ মই এতিয়া গা নোধোওঁ, বায়ুণকে পূজা কৰিবলৈ দিওক ।

বান্দী ওলাই গল । মদনিকাই সুধিলে “আইদেউ ! কি হৈছে ?”

বসন্ত । কিনো দেখিছা ?

মদনিকা । মই দেখিছোঁ আপোনাৰ হৃদয়ত কাৰো-বাক বহুৱাবলৈ মন কৰিছে ।

বসন্ত । ঠিক ধৰিছা, তুমি দেখিছোঁ পৰৰ মনৰ কথাও ধৰিব পাৰা ।

মদনিকা । কওকচোন কাক সেৱা কৰিব খুজিছে । বজা নে ৰাজবল্লভ ?

বসন্ত । কোনো নহয় । আৰু মই সেৱা কৰিব নোখোজেঁ, খোজেঁ খেলা কৰিব ।

মদনিকা । বিদ্বান ব্ৰাহ্মণ-পুত্ৰ লাগে নে কি ?

বসন্ত । ব্ৰাহ্মণ মোৰ পূজ্য ।

মদনিকা। তেনেহলে নানা দেশ-বিদেশত ফুৰা
সমৃদ্ধিশালী বণিক-পুত্ৰ লাগে ?

বসন্ত। বণিকৰ স্নেহ থাকিব পাৰে, কিন্তু দেশ-
বিদেশত ফুৰোঁতে বিবহত অশাস্তি ভুগিব লাগে।

মদনিকা। ৰজাও নালাগে, ৰাজবল্লভকো নালাগে,
বামুণো নালাগে, বণিক-পুত্ৰও নালাগে, তেন্তে লাগে নো
কাক ?

বসন্ত। তুমি মোৰ লগত কামদেৱৰ মন্দিৰলৈ
গৈছিলো নহয় ?

মদনিকা। গৈছিলোঁ।

বসন্ত। তেন্তে নজনা ভাও ধৰি স্মৃতিছা কিয় ?

মদনিকা। অ' বুদ্ধিহী, মন্দিৰৰ আগতে যাৰ প্ৰতি
অমুবাগ জন্মিছিল, আক যাৰ ওচৰত আশ্ৰয় লৈছিলগৈ
তেওঁক লাগে।

বসন্ত। কোন বাক তেওঁ ?

মদনিকা। তেওঁ আৰ্য্য চাকদত্ত।

বসন্ত। সঁচা, তেওঁক লাগে।

মদনিকা। কিন্তু তেওঁ হুখীয়া।

বসন্ত। সেই দেখিয়েই মোক লাগে। গণিকাৰ
মনে সাধাৰণত: দ্ৰবিত্ৰক নিবিচাবে, মই অসাধাৰণ হ'ব
খোজেঁ।

এইদৰে ছয়ো কথাপাতি থাকোঁতেই বাহিৰত আলি-

ঘাটত কোড়াল শুনা গ'ল। দেখা গ'ল এজন মানুহক
 ছজন মানুহে খেদি আহিছে। যাক খেদিছে তেও'
 সংবাহক। খেদা ছজনব এজন জুৱাৰী আক ইজন জুৱাৰ
 আড্ডাৰ গৰাকী, নাম মাথুব। সংবাহকে মাথুবৰ পৰা
 দহোটা মোহৰ ধাবে লৈ জুৱা খেলিছিল, জুৱাত গোটেই-
 খিনি হাৰিলে। এতিয়া পৰিশোধৰ উপায় নথকাত
 পলাই আহিছে আক মাথুবে জুৱাৰীটোক লগত লৈ পিচে
 পিচে খেদি আনিছে। ঠিক বসন্তসেনাৰ ঘৰৰ আগতে
 সংবাহক ধৰা পৰিল। মাথুবে সংবাহকক মাৰ-ধৰ কৰি
 ক'লে,—“ধন দে এতিয়াই।”

সংবাহকে দিয়ে ক'ব পৰা! তেও' নানা প্ৰকাৰে
 কাকূতি-মিনতি কৰিবলৈ ধৰিলে, কিন্তু ফল একো নহল
 মাথুবে ক'লে, “ধন দে, নহলে আজি এৰণ নাই।”

সংবাহক।—ক'ব পৰা দিম?

মাথুব।—বাপেৰক বেচি দে।

সংবাহক।—বোপাই ক'ত?

মাথুব।—মাৰক বেচ।

সংবাহক।—আয়েই বা ক'ত?

মাথুব।—তেস্তে নিজকেই বেচ।

সংবাহকে আন উপায় নেদেখি এই প্ৰস্তাবতে সন্মত
 হ'ল। বসন্তসেনাৰ ঘৰৰ ফাললৈ চাই ক'লে—“আইদেউ।
 দহোটা মোহৰ দি মোক কিনি লওক। মই আপোনাৰ

সকলো কামকে কৰিম ; হয় । আৰ্ঘ্য চাকদত্তৰ বিভিন্ন
নাশ নোহোৱা হলে মোৰ এনে দশা নহলহেতেন ।”

চাকদত্তৰ নাম লোৱা মাত্ৰেই এজন মানুহ ওলাই
আহিল, তেওঁৰ নাম দৰ্দ্ৰবক । দৰ্দ্ৰবক মাথুৰৰ ওচৰ চাপি
সুধিলে—“কি হৈছে ?”

মাথুৰ ।—ই মোৰ ওচৰত দহোটা মোহৰৰ ধৰুৱা ।

দৰ্দ্ৰবক ।—উঃ । দহোটা মোহৰ ! এটা পুৰাৰ জলপানৰ
দাম । তাৰ বাবে এনেকৈ মানুহক মাৰ-ধৰ কৰে নে ?

মাথুৰ ।—ডাঙৰীয়া, যিটো আপোনাৰ এটা জলপানৰ
দাম, সেয়ে মোৰ এটা ডাঙৰ সম্পত্তি ।

দৰ্দ্ৰবক ।—ভাল কথা । তুমি এওঁক আকৌ দহোটা
মোহৰ ধাৰে দিয়া । আকৌ খেলক ।

মাথুৰ ।—তাৰপৰা কি হ'ব ?

দৰ্দ্ৰবক ।—যদি জিকিব পাৰে তোমাক ধন দি দিব ।

মাথুৰ ।—যদি জিকিব নোৱাৰে ?

দৰ্দ্ৰবক ।—নিদিয়ৈ ।

মাথুৰ ।—মোক ঠগিবলৈ আহিছা, সিকথা নেচেল ।
মই মাথুৰ হৈ । এই বুলিয়েই “ধন দে ধন দে” কৈ
মাথুৰে স্ৰবাহকক চৰ, ভুকু মাৰিবলৈ ধৰিলে । দৰ্দ্ৰবকে
তাকে দেখি “কি ! মই চাই থাকোঁতেই মাৰিবি নে ?”
বুলি মাথুৰক ধৰিলেগৈ । তেতিয়া আটাই কেইজনৰ দববা-
দবৰি লাগিল ।

দর্দুবকে বুলি এমুঠি লৈ মাখুব চকুত ভবাই দিলে । মাখুব চকু মোহাৰি পৰি গ'ল । দর্দুবকে সংবাহকক পলাবলৈ ইচ্ছিত দিলে । তাৰ পাচত নিজে নিজে ক'লে—
“কথাটো বেয়া হল ! প্রধান জুৱাৰী মাখুবৰ লগত কাজিয়া কৰি ইয়াত থকা উচিত নহয় । মোৰ বন্ধু শৰ্বিলকে কৈছিল বোলে আৰ্য্যক নামে গোপাল-পুত্ৰ এজনক বজা শ'ব বুলি এজন সিদ্ধই অদ্বেষ কৰিছে । ময়ো তেওঁৰ লগ লওঁগৈ ।

এই বুলি দর্দুবক শুচি গ'ল । ইফালে সংবাহক বসন্তসেনাৰ ছোৱাৰ মুখলৈ গৈ মাতিলে—“আইদেউ ! আইদেউ ! বন্ধা কৰক, বন্ধা কৰক ! মই শবণে পৰিছোঁ ।”

বাৰ্দ্ধী এজনী আহি ছোৱাৰ মেলি দিলে । সংবাহক সোমাই গ'ল । বসন্তসেনা ক'লে—“ভয় নাই, মই তোমাক বাখিম । কোৱাচোন তোমাৰ ভয় কিহব ?”

সংবাহক ।—ধাৰব ভয় ।

বসন্তসেনা—ধাৰব ভয় কিয় ? যি নিজৰ বজা বৃজি ভাব লয়, তাৰ কেতিয়াও বিপদ নহয় ।

মদনিকা ।—আপুনি নো ক'ব পৰা আছিলে ? কোন আপুনি ?

সংবাহক ।—মোৰ জন্মভূমি পাটলিপুত্ৰ ; সংবাহকৰ কাম কৰি জীৱিকা উলিয়াওঁ । ইয়ালৈ আহিলোঁ দেশ চাবৰ নিমিত্তে । পিচে জীৱিকাৰ নিমিত্তে এজন ভয়-

লোকৰ লিগিৰা হৈ আছিলেঁ। তেওঁৰ নিচিনা প্ৰিয়দৰ্শন প্ৰিয়বাদী, শৰণাগত-বৎসল লোক আৰু ক'তো দেখা নাই। তেওঁ দান কৰি কাকো নকয়, কোনোবাট অপকাৰ কৰিলেও মনত নাৰাখে। তেওঁ নিজক পৰৰ নিমিত্তেই উচৰ্গা কৰিছে, কিন্তু কি হ'ব, বৰ্ত্তমানে তেওঁৰ অৱস্থা ভাল নহয়।

বসন্তসেনা।— গুণ আৰু ধন একেলগে নাথাকে।

মদনিকা।—তেওঁৰ নাম কি ?

সংবাহক।—তেওঁৰ নাম এই নগৰত কোনে নাজানে ?
তেওঁৰ নাম চাকদত্ত।

চাকদত্তৰ নাম শুনিয়েই বসন্তসেনাৰ এনে আনন্দ উপজিল যে ততালিকে সংবাহকক বহিবলৈ দিলে আৰু তালপাতৰ বিচনী এখনৰে বিচি দিবলৈ দাসীক আদেশ কৰিলে। তাৰ পাচত সুধিলে—“খাব লাগিল কেনেকৈ ?”

সংবাহক।—স্বভাৱৰ দোষত জুৱাত ধৰিছিলোঁ, জুৱাত দহোটা মোহৰ হাবিলোঁ। এতিয়া জুৱাবীহঁতে খেদি আনিছে।

বসন্তসেনাই নিজৰ হাতৰ খাক সোলোকাই মদনিকাৰ হাতত দি ক'লে— “যোৱা জুৱাবীহঁতক ইয়াকে দিয়াঁগৈ।”

মদনিকাই আদেশ পালন কৰি খাকপাট মাথুবৰ হাতত দিলেগৈ। মাথুবৰ সন্তুষ্ট হৈ গুচি গ'ল।

বসন্তসেনাই তেতিয়া সংবাহকক বিদায় দিলে ।

সংবাহক বিদায় লৈ যাবৰ সময়ত ক'লে—“জুৱাৰী-
হঁতে মোক বহুত অপমান কৰিলে, সেই কাৰণে আক
সংসাৰত নাখাৰোঁ । এইবাৰ বৌদ্ধ ভিক্ষু হম ।”

সংবাহক ওলাই যোৱাৰ কিছুপৰৰ পাচত কৰ্ণপূৰক
সোমাই আহিল । তাৰ মুখত আনন্দৰ জ্যোতি । ভিত্তৰ
সোমায়েট কৰ্ণপূৰকে কলে,— “আইদেউ! আজি কৰ্ণ-
পূৰকৰ বীৰত্ব নেদেখিলে !”

বসন্তসেনা ।—কি বীৰত্ব ?

কৰ্ণপূৰক ।—আচল বীৰত্ব । শুনক, আমাৰ খুঁট-
মোড়ক নামৰ শাতীটো আজি বলিয়া হৈ খুঁট ভাজি
মাউতক আহত কৰি ৰাজ আলিলৈ ওলাই গৈছিল ।
তাৰ ইচ্ছামতে সি গোটেই নগৰতে তাৰ শুঁড়, দাঁত
আক ঠেঙ্গেৰে বহুতো উৎপাত কৰিলে । এনেতে এজন
পৰিত্ৰাজক তাৰ আগত পৰিল, সি তেওঁক ততালিকে
ধৰিলে । দেখা মানুহবিলাকে “মাৰিলে মাৰিলে” বুলি
চিঞৰিবলৈ ধৰিলে ; ভয়ত সকলোৰে চুলিৰ আগে জীৱ
গল ।

বসন্তসেনা—সৰ্বনাশ !

কৰ্ণপূৰক ।—ভয় নাখাব, শুনি যাওক । মই দেখিলোঁ
মানুহটো মাৰে এতিয়া । পলম নকৰি একে লৰেই
দোকান এখনৰ পৰা গোটা লোহা এডাল আনি দিলে

ভালকৈ এটা পূৰ্ণহতীয়া মাৰ শোধাই। একে মাৰতে হাতীয়ে মানুহজনক এৰি শাস্ত হ'ল।

বসন্তসেনা।—উস্ বন্ধা তেনেহলে! বৰ ভাল কাম কৰিলা।

কৰ্ণপূৰক—। তেতিয়া মোক 'সাধু সাধু' বুলি সকলোৱে প্ৰশংসা কৰিলে। এজন মানুহে কিবা অলঙ্কাৰ বঁটা দিবৰ মন কৰিছিল, কিন্তু তেওঁৰ হাতত একো নাছিল। শেষত দৌঘলকৈ ছমুনিয়াহ কাঢ়ি এই কাপোৰখনকে দলিয়াই দিলে।

বসন্তসেনা।—কাপোৰ খনত জাতীফুলৰ গোক্ৰ আছে নে?

কৰ্ণপূৰক।—গোক্ৰ আছে, পিচে কিহৰ গোক্ৰ মই ক'ব নোৱাৰে।।

বসন্তসেনা।—মানুহজনৰ নাম কি?

কৰ্ণপূৰক।—আপুনিয়েই কওবচোন।

বসন্তসেনা।—চাকদন্ত।

এইদৰে কৈয়েই বৰ্ণপূৰকৰ হাতৰপৰা কাপোৰখন লৈ বসন্তসেনাই আগ্ৰহেৰে গাত ছ'টিয়াই ল'লে আৰু কৰ্ণপূৰকক নিজৰ অলঙ্কাৰ সোলোকাই পাৰিতোষিক দিলে। তাৰ পাচত সুধিলে—“মানুহজন কেনি গ'ল?”

কৰ্ণপূৰক।—এই বাটেই আহিব লাগিছে।

বসন্তসেনাই আৰু একো নকৈ ছাদৰ ওপৰলৈ

উঠিল ; তেওঁ ডাবিলে দূৰ পৰা হলেও এবাৰ চাকদত্তক দেখাপোৱাটোও পৰম সৌভাগ্য ।

(৩)

পিচদিনা ৰাতি চাকদত্ত আৰু বিদূষক গান শুনিবলৈ গৈছিল । গায়কৰ গান-বাহুত বিদূষক সন্তুষ্ট নহলেও চাকদত্ত সন্তুষ্ট হৈছিল । ৰাতি বহুত হ'লত ছয়ো বিদায় লৈ ঘৰলৈ আহিল । ঘৰত হাত-ভৰি ধুই ছয়োজন শুবলৈ গ'ল । বসন্তসেনাৰ হাবধাৰ কেনেবাকৈ চোৰে নিয়ে যুলি চাকদত্তই আগদিনাটো এই নিয়ম বান্ধি দিছিল যে তাক দিনত বৰ্দ্ধমানে আৰু ৰাতি বিদূষকে ৰাখিব লাগিব । সেই মতে এতিয়া বৰ্দ্ধমানে হাবগছ আনি বিদূষকৰ হাতত দিলে । বিদূষক সাৱধান হৈ পাটীত পৰিল । চাকদত্ত ওচৰতে আন এখন পাটীত শুলে ।

তেওঁলোকৰ টোপনি আহিছে মাথোন, এনেতে অতি সতৰ্ক ভাবে ডেকা বায়ুণ এজন আহি তেওঁৰ ঘৰৰ দুৱাৰ-মুখ পালে ; আৰু সাৱধানে ঘৰৰ দেৱালবোৰ পৰীক্ষা কৰি চাবলৈ ধৰিলে । কিছুলময় পৰীক্ষা কৰাৰ পাচত এঠাইত ৰ'ল আৰু “নমো ৰবদায় কুমাৰ কাৰ্ত্তিকেয়ায়, নমঃ কনক শক্তয়ে ব্ৰহ্মণ্য দেৱায়” বুলি সিন্ধি খানিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে । লাহে লাহে পকা ইটা এচটা এচটাকৈ

এবাঈ আছিল আৰু কিছুসময়ৰ মূৰত মানুহ সোমাব পৰা
 এটা সিদ্ধি প্ৰস্তুত হ'ল। ভিতৰত চাকি জ্বলোৱা আছিল,
 সিদ্ধিৰ মূৰত তাৰ পোহৰ পৰিল। তেওঁ ভিতৰখন জুৰি
 জামি চাই সাৱধানে সোমাই গল।

বামুণ ভিতৰ সোমাই দেখিলে তাত দুজন মানুহ
 শুই আছে। তেওঁ অতি সাৱধানে লক্ষ্য কৰি বুজিলে
 তেওঁলোকৰ টোপনি গভীৰ। তেতিয়া তেওঁ ওচৰলৈ
 গৈ দুৱাৰ মেলি থ'ব খুজিলে, কিন্তু শব্দ বুঠাকৈ দুৱাৰ
 মেলা অসম্ভৱ হ'ল। দুৱাৰৰ কেৰকেৰণি মাৰিবলৈ তেওঁ
 ইফালে সিফালে পানী বিচাৰি এঠাইত পালেগৈ আৰু তাৰে
 অলপমান ছটিয়াই দি শব্দ নোহোৱাকৈ দুৱাৰখন মেলিলে।

সকলো সতৰ্কতা অৱলম্বন কৰি বামুণে খোটালাটোত
 কি আছে চাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ দেখিলে খোটালাটো
 নানা প্ৰকাৰ বাদ্য যন্ত্ৰ আৰু পুথিৰে ভৰি আছে, কিন্তু
 ধন-বস্তু ক'তো একো নাই। তেওঁ ক'লে, 'কি! ই
 দেখোন দেখাত নাট্যাংচাৰ্য্যৰ ঘৰ! ইহঁতৰ ঘৰত ধন বস্তু
 একো নাই নে? নহলে চোৰে নিয়ে বুলি কি জানি
 মাটিত পুতি ৰৈছে।' আৰু কিছু সময় অহুসঙ্কান কৰিও
 যেতিয়া একো নাপালে তেতিয়া বামুণ ভগ্নমনোৰথ হৈ
 যাবলৈ ওলাল।

হঠাৎ বিদূষকে চিঞৰি উঠিল "বন্ধু! সিদ্ধি খানি চোৰ
 সোমাইছে, সুবৰ্ণভাণ্ড তোমাৰ হাতত বাৰ্থা।"

বামুণ আত্মবক্ষাব নিমিত্তে সাজু হ'ল, কিন্তু পিচত বুদ্ধিৰ পাৰিবেল যে সেউ চিঞৰ সপোনৰ হে । লগে লগে বিদূষকৰ হাতত থকা সুবৰ্ণভাণ্ডৰ তিৰবিৰণিও তেওঁৰ চকুত পৰিল ।

বিদূষকে আকৌ চিঞৰি উঠিল—“বন্ধু ! গো-ব্ৰাহ্মণৰ দোহাই ! হাৰগছ লোৱা । ”

বামুণে এইবাৰ চাকিটো হুমুৱাই বিদূষকৰ হাতত লগাই হাত পাতিলে । বিদূষকে ক'লে—“তোমাৰ সোঁহাত-খন বৰ চোঁচ ।”

পানী ছটিওৱাৰ বাবে সঁচাকৈয়ে বামুণৰ হাত ঠেবেঙ্গা লাগি আছিল. তেওঁ তাৰ উম তুলি আকৌ পাতিলে, এইবাৰ বিদূষকে হাৰগছ দি দিলে ।

বামুণে বিদূষকক লক্ষ্য কৰি ক'লে—“মহাব্ৰাহ্মণ ! এশ বছৰ শোৱা, মই আজি বেয়া মদনিকাৰ নিমিত্তে ব্ৰাহ্মণকুল নবকত পেলালে । মই যাওঁ, বসন্তসেনাৰ ঘৰলৈ গৈ মদনিকাক মুকলি কৰোঁগৈ ।”

হঠাৎ কাৰবাৰ পদ শব্দ শুনা গল । বামুণ সাৱধান হ'ল । এনেতে মদনিকা সোমাই আছিল । বামুণে মাৰিবলৈ ধৰি দেখিলে পুৰুষ নহয়, তিৰোতাহে । তেওঁ তেতিয়া একো নকৰি যোগেৰে ওলাই গুচি গ'ল ।

মদনিকা বিদূষকৰ কাষ চাপি চিঞৰি উঠিল—“সৰ্ব-নাশ ! আমাৰ ঘৰত সিদ্ধি দি চোৰ পলাইছে । উঠক, উঠক ।”

বিদূষক হকমকৈ উঠি মাতিলে—“বন্ধু ! উঠা, উঠা,
চোব, চোব !”

চাকদত্তই সাৰ পাই ক'লে—‘ কি ধেমালি কৰা !’

বিদূষক।—“ধেমালি নহয়, নিজে চোৱাঁ।”

চাকদত্তই তেতিয়া ভালকৈ চাই সিদ্ধিটো দেখিলে।
তাৰ পাচত দুখ কৰি ক'লে—“নিশ্চয় ই কোনোবা বিদেশী
মাগুহৰ কাম, নহলে উজ্জয়িনীত মোৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা
কোনে নাজানে ? ডাঙৰ ঘৰদেখি বেচেৰাই কিবা পাম বুলি
সোমাইছিল, শেহত শুদা হাতে যাব লগাত পৰিল।
সি এতিয়া তাৰ বন্ধু-বান্ধৱক ক'বগৈ—স্বাৰ্থবাহৰ পুতেকৰ
ঘৰত সোমাই একো পোৱা নগ'ল। বৰ দুখৰ কথা।”

বিদূষক—সি ভাবিছিল ইমানটো ভব্য ধৰত নিশ্চয়
ধন-সোণ পাব। সি যি কি নহওক, তুমি যদিও মোক
মূৰ্খ বুলি ভাবা, মই সিমান মূৰ্খ নহওঁ। সুবৰ্ণভাও তোমাৰ
হাতত দি মই বুদ্ধিমানৰ কাম কৰিছোঁ।

চাকদত্ত।—ধেমালি নকৰিবা।

বিদূষক।—ধেমালি নহয়,—সঁচা কথা, মূৰ্খ হলেও
মই দেশ-কাল বুজোঁ।

চাক।—কোন সময়ত দিছিলো ?

বিদূষক।—যেতিয়া মই কৈছিলোঁ। বোলো তোমাৰ
সোঁহাতখন চোঁৱা।

তেতিয়া চাকদত্তই আনন্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। বিদূষকে

ক'লে—“তেনেহলে চোৰে নিয়া নাই নে কি ?”

চাকদত্ত ।-- নিলে ।

বিদূষক ।—তেস্তে আনন্দ কৰিছা কিয় ?

চাকদত্ত ।—কাৰণ চোৰৰ যত্ন সফল হ'ল ।

বিদূষক ।—কিন্তু তে যে লোকৰ গচ্ছিত বখা বস্তু ।

চাকদত্ত খব হ'ল । ইমান বেলি তেওঁ চোৰৰ সাফল্যৰ কথা ভাবি নিজক অভিনন্দিত কৰিছিল । বিদূষকৰ কথাত তেওঁৰ সপোন ভাগিল, মনত নতুন চিন্তাৰ উদয় হ'ল । বিদূষকে কলে—“হলেই বা লোকৰ বস্তু, চোৰে নিলে কি কৰিব ?”

চাকদত্ত ।—সকলোৱে জানে মই দৰিদ্ৰ । সেই কাৰণে অলঙ্কাৰৰ লোভত ময়েই প্ৰবঞ্চনা কৰিছো বুলি যেয়ে সেয়ে ভাবিব । ধন-ঐশ্বৰ্য্য সকলো গ'ল, এতিয়া বে চৰিত্ৰও যায় ।

বিদূষক ।—কোনে দিছিল, কোনে লৈছিল, তাক কোনে জানে ? কোন সাক্ষী আছে ?

চাকদত্ত ।—কি ! মিছা কথা কম ! অসম্ভৱ । ভিক্ষা কৰি হলেও অলঙ্কাৰ দিব লাগিব, তথাপি মিছা নকওঁ ।

ইয়াৰ ভিতৰত বদনিকাই সকলো খবৰ ভিতৰত দিলেগৈ । ধুতাই শুনিয়াই লবালবিকৈ ওলাই আহিল ; কি জানিবা চোৰে কাৰবাক মাৰিলেই । ওচৰ পাই চাকদত্ত আৰু বিদূষকৰ অক্ষত শৰীৰ দেখি তেওঁ আশ্বস্ত

হ'ল, বিস্তৃত যেতিয়া বসন্তসেনাৰ অলঙ্কাৰ চোৰে নিলে
 বুলি জানিব পাৰিলে তেতিয়া তেওঁৰ হৃদয় ব্যাকুল হৈ
 উঠিল। তেওঁ ভাবিলে সঁচা কথা ক'লে কোনেও
 বিশ্বাস নকৰে, বৰং সকলোৱে চাকদত্তৰ চূৰ্ণৰ বটনা
 কৰিব। ইয়াকে ভাবি তেওঁ ডিঙিত পিন্ধি থকা বত্ৰা-
 বুলীধাৰ সোলোকালে। এই ধাৰৰ নিচিনা বহুমূলীয়া
 বত্ৰাবলী আন ক'তো নাই, ইয়াক তেওঁ মাকৰ ঘৰৰ
 পৰা আনিছিল। তেওঁ বত্ৰাবলীধাৰ বিদূষকৰ হাতত
 দিবলৈ বদনিকাৰ হাতত দিলে, সেই ধাৰকে বসন্তসেনাক
 দি কলঙ্ক মোচন কৰিবলৈ। তাৰ পাচত ওলাই গ'ল।

ধূতা ওলাই গ'লত বিদূষকে চাকদত্তক বত্ৰাবলীধাৰ
 দেখুৱাই ধূতাৰ অভিলাষৰ কথা জনালে। চাকদত্তৰ মনত
 প্ৰথমে বেজাৰ লাগিল,—আজিহে তেওঁ আচল দৰিদ্ৰ
 হ'ল; ভাৰ্য্যাৰ অলঙ্কাৰ ল'ব লগাত পৰিল। কিন্তু সেই
 ভাব বেছি পৰ নাথাকিল, অলপ গভীৰ ভাবে চিন্তা
 কৰাৰ পাচত তেওঁৰ মুখ প্ৰফুল্ল হৈ উঠিল। তেওঁ
 বিদূষকক কলে—“নহয়, নহয়, মই দৰিদ্ৰ নহওঁ। যাৰ
 এনে ভাৰ্য্যা আছে,—তোমাৰ দৰে বন্ধু আছে, আৰু যি
 সত্য-ভ্ৰষ্ট হোৱা নাই, তেওঁ দৰিদ্ৰ হ'ব নোৱাৰে।”

তাৰ পাচত বিদূষকক কলে,—‘তুমি এই ধাৰ লৈ
 বসন্তসেনাৰ ঘৰলৈ যোৱা। তেওঁক বত্ৰাবলী দি ক'বা
 যে তেওঁৰ অলঙ্কাৰ মই জুৱাত হাবিলোঁ। সেই কাৰণে

তাৰ সলনি এই ধাৰকে দিয়া হৈছে।”

তেতিয়া বত্ন'ৱলীধাৰ লৈ বিদূষক ওলাই গ'ল।
চাকদত্তও সক্ষ্যা কৰিবৰ নিমিত্তে সাজু হবলৈ গ'ল।

(৪)

বসন্তসেনাই চাকদত্তৰ ছবি এখন লৈ চাই আছে,
ওচৰতে মদনিকা। এনেতে এজনী দাসী আহি ক'লে—
“আইদেউ! আয়ে কৈছে বোলে ছৱাৰ মুখত গাড়া বৈ
আছে, যাব লাগে।”

বসন্তসেনা।—চাকদত্তই জানো মোক নিব?

দাসী।—নহয়, যি জনে দহ হেজাৰ মোহৰৰ অলকাৰেবে
সৈতে গাড়ী পঠিয়াই দিছে, তেওঁহে নিব।

বসন্তসেনা।—কোন তেওঁ?

দাসী।—ৰাজশালক সংস্থানক।

বসন্তসেনা।—গুচ্, আকৌ তই মোৰ ওচৰত এনে
কথা কবলৈ নাহিবি।

দাসী।—মোৰ দোষ নাই। আয়ে তেনেকৈ কবলৈ
পঠিয়াইছে।

বসন্তসেনা।—যা, আইক ক'লে যদি মই জীয়াই
থাকিব লাগে তেনেহলে যেন আকৌ এনে কথা নকয়।

দাসী গুচি গ'ল। বসন্তসেনাই মদনিকাক চাক-

দস্তৰ ছবিখন শোৱনি ঘৰত থ'বলৈ পঠিয়ালে আৰু এখন বিচনী লৈ আহিবলৈ ক'লে ।

মদনিকা গ'ল আৰু বিচনী লৈ শোৱনি ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিল । আহিয়েই দেখিলে বাহিৰত এজন মানুহ বৈ আছে । মানুহজন এজন চতুৰ্বেদী ব্ৰাহ্মণৰ শিক্ষিত পুত্ৰ, নাম শৰ্বিলক । কিন্তু ঘটনাৰ সোঁতত পৰি তেওঁ মদনিকাৰ প্ৰেমত উন্নত ; কেনেকৈ মদনিকাক তেওঁৰ লগলৈ নিব পাৰিব এয়ে মাথোন তেওঁৰ চিন্তা । মদনিকাও শৰ্বিলকৰ অনুৰক্তা, কিন্তু তেওঁৰ স্বাধীনতা নাই, তেওঁ বসন্তসেনাৰ আনবোৰ সম্পত্তিৰ লগৰে সম্পত্তি মাথোন । সেই কাৰণে ছয়োৰে স্থায়ী মিলনৰ কোনো উপায় নাছিল । একেটা মাথোন উপায় আছিল যে যদি শৰ্বিলকে মদনিকাৰ উপযুক্ত মূল্য বসন্তসেনাক দিব পাৰে, তেন্তে তেওঁ মদনিকাক স্বাধীনতা দিব পাৰে । কিন্তু ধন পায় ক'ত ? ভাবি-চিন্তি শৰ্বিলকে চুব কৰাকে ধন ঘটাব একমাত্ৰ উপায় বুলি স্থিৰ কৰিলে । যোৱাৰাতি চাকদস্তৰ ঘৰত গিন্ধি দি সুবৰ্ণভাণ্ড চুব কৰা বায়ুণ এই শৰ্বিলকেই । তেওঁৰ মনত আজি বৰ আনন্দ, আজি তেওঁ মদনিকাক মুকলি কৰি চিৰসঞ্জিনী কৰিব পাৰিব । মদনিকাক পাই শৰ্বিলকে সকলো কথা ভাঙি-ছিঙি ক'লে । সকলো কথা শুনি মদনিকাই বেজাৰেৰে ক'লে— 'ই যে বৰ বেয়া কাম হ'ল । আপোনাৰ উজ্জল চৰিত্ৰ কিয়

এনেকৈ কলঙ্কিত কৰিলে! চাওঁ কি অলঙ্কাৰ।”

অলঙ্কাৰ দেখিয়েই মদনিকা খব হ'ল। ই যে তেওঁৰ পূৰ্ব-পৰিচিত অলঙ্কাৰ। লগে লগে ভয় খালে, কিঙ্কানিবা কাৰবাক মাৰিকাটি আনিছে। মদনিকা উলটি যোৱাত পলম হোৱা দেখি বসন্তসেনাই খিৰিকীৰ কাষলৈ আহি চাইছিল, শৰ্বিলক আৰু মদনিকাৰ কথা পাতি থাকোঁতেই তেওঁ দেখা পালে। কথাৰ মাজত তেওঁৰ নামো ওলাইছিল, সেই কাৰণে তেওঁৰ শেহলৈকে শুনিবৰ মন গল আৰু খিৰিকীৰ আঁৰৰ পৰা শুনি থাকিল। চাকুদত্তৰ ঘৰত চুব কৰাৰ কথা শুনি মদনিকা আৰু বসন্তসেনা মুৰ্ছা যাপ্ত যাপ্ত হৈছিল। যেতিয়া শৰ্বিলকে ক'লে যে কাৰো হানি-বিঘিনি হোৱা নাই, তেতিয়াহে তেওঁলোক প্ৰকৃতিস্থ হ'ল।

মদনিকাই কলে,— যি হ'ল হ'ল—এতিয়াও ইয়াক ঘূৰাই দিয়ক গৈ।”

শৰ্বিলক।—যদি মোক বিচাৰকৰ তাত্ত দিয়ৈ?

মদনিকা।—কেতিয়াও নিদিয়ৈ, জোনৰ পোহৰ কেতিয়াও উগ্ৰ নহয়।

শৰ্বিলক।—নহয়, সেইটো কৰিব নোৱাৰোঁ, আন উপায় বিচাৰাঁ।

মদনিকা।—তেনেহলে বসন্তসেনাক দিয়ক।

শৰ্বিলক।—তাৰপৰা কি হব?

মদনিকা ।—কি হব শুনক,—এই অলঙ্কাৰ বসন্তুসেনাৰ; চাকদন্তৰ হাতত আছিল। এতিয়া তেওঁক দিলেই তেওঁ নিজৰ অলঙ্কাৰ পাব, আপুনি নিচোৰ হ'ব আৰু চাকদন্তও নিধকৰা হ'ব ।

তেতিয়া কেনে ভাবে কাৰ্য্য কৰিব স্থিৰ কৰি লৈ মদনিকা ভিতৰ সোমাল, শৰ্বিলক অপেক্ষা কৰি থাকিল।

মদনিকাই বসন্তুসেনাক জনালে—“আইদেউ! আৰ্য্য চাকদন্তৰ ওচৰৰ পৰা এজন ব্ৰাহ্মণ আহিছে।”

বসন্তুসেনা ।—আহিবলৈ ক ।

শৰ্বিলক সোমাই আহি যথাযোগ্য অভিবাদনৰ পাচত কলে—“চাকদন্তই আপোনাৰ অলঙ্কাৰ ঘৰাট দি কৈ পঠিয়াইছে বোলে মোৰ ঘৰৰ অৱস্থা ভাল নহয়, সেইকাৰণে ইয়াক ৰাখিব নোৱাৰে।”

বসন্তুসেনাই অলঙ্কাৰ লৈ ক'লে—“মোবো তাৰ প্ৰতি-সন্দেশ লৈ যাওক।”

শৰ্বিলকৰ আতঙ্ক উপস্থিত হ'ল। তেওঁ কেনেকৈ চাকদন্তৰ ওচৰলৈ যাব! নিবলৈ বা দিয়ে কি!

বসন্তুসেনাই ক'লে—“চাকদন্তই কৈছিল বোলে যি এই অলঙ্কাৰ দিবহি তেওঁৰ হাততে মদনিকাক অৰ্পণ কৰিবা। এতেকে এওঁক গ্ৰহণ কৰা।”

যাৰ নিমিত্তে শৰ্বিলকে কৰিব নলগীয়া কাম কৰিলে তেওঁক পোৱাভকৈ আৰু কি মুখৰ কথা হব পাৰে!

শৰ্বিলাকৰ অনন্দৰ সীমা নোহোৱা হ'ল, চাকদত্ত আৰু
বসন্তসেনাৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতাবে অস্তৰ ভৰি গ'ল ।

মদনিকাই বসন্তসেনাক সেৱা কৰি বিদায় ল'লে ।
ছয়ো হৰিষ মনেৰে যাবলৈ সাজু হ'ল । এনেতে শৰ্বিলকে
সংবাদ পালে—আৰ্য্যক নামৰ গোৱালৰ লৰাটোক ৰজা
পালকে বন্দী কৰি থৈছে । এজন সিদ্ধই তেওঁ ৰজা হব
বুলি কোৱাটোৱেই তেওঁৰ অপৰাধ । আৰ্য্যক শৰ্বিলকৰ
প্ৰিয় বন্ধু আছিল ; বন্ধুৰ বিপদৰ কথা শুনি শৰ্বিলক
বিহ্বল হৈ পৰিল, মদনিকাক ক'লে—“প্ৰিয়ে ! সম্প্ৰতি
তুমি অকলৈ যোৱা । মই কিছুমান লগৰীয়া গোটাই আৰু
পাৰিলে ৰজাৰ ব্যৱহাৰত অসন্তুষ্ট হোৱা কিছুমান বিষয়াক
হাত কৰি লৈ বন্ধুক মুকলি কৰি লৈ আহোঁ ।

মদনিকা সন্মত হ'ল । শৰ্বিলক বেগেৰে গুচি গ'ল ।

তেওঁলোক যোৱাৰ পাচতে এটা লগুৱা আহি বসন্ত-
সেনাক ক'লে—“বাহিৰত আৰ্য্য চাকদত্তৰ লগৰীয়া মৈত্ৰেয়
ৰৈ আছে ।”

বসন্তসেনা ।—এতিয়াই লৈ আহ ।

লগুৱাই বিদূষকক আগবঢ়াই আনিলে । ঘৰৰ শ্ৰী
দেখি বিদূষক অবাক হৈ গ'ল । ৰাজকাৰেঙৰো ইয়াৰ
লগত তুলনা নহয় । ঘৰটোৰ আঠোটা খোটালাৰ কোনো
ঠাইত ছৰবীয়ে ছৰাৰ ব'খিছে ; কোনো ঠাইত হাতী-
ধোৰা, গৰু-ছাগলী, বান্দৰ আদি বন্ধা আছে ; কোনো

খোটালীত ভদ্রলোকসকলে কাম-শাস্ত্র পাঠ কৰিছে, বেষ্টা আৰু লগুৰাবিলাক নানা কামত ঘূৰিছে ; কোনো-টোত বেষ্টাবিলাকৰ কিছুমানে মৃদং, বাঁহী, তাল, বীণা আদি বাজনা বজাইছে আৰু কিছুমানে সেই বাজনাৰ সুৰত সুৰ মিলাই গীত পাই নাচিছে। কোনোটোত নানা প্ৰকাৰ সুগন্ধি খাদ্য শ্ৰস্তত হব লাগিছে। কোনোটোত নানাবত্নৰ জ্যোতি লগ লাগি ইন্দ্র-ধনু বচনা কৰিছে, বেষ্টাবিলাকে প্ৰণয়ীজনৰ প্ৰতি ঘনে ঘনে কটাক্ষপাত কৰি মিচিকিয়া হাঁহিবে কৰ্পূৰ তাম্বুল যাচিছে, লগে লগে মদ্য-পানো চলিছে। কোনো খোটালীত ভাটৌ শালিকা, পাৰ চৰাই আদিয়ে নানা প্ৰকাৰ গীত গাই আনন্দ উপভোগ কৰিছে। এটাত বসন্তসেনাৰ গাৰু বহি আছে, আৰু ভাষ্যকে সাজ পাৰ পিন্ধি ঘূৰি ফুৰিছে। খোটালীবিলাক দেখি বিদূষকে ক'লে,—‘আজি মোৰ জীৱন সাৰ্থক ; একে ঠাইতে ত্ৰিবিষ্টপ দেখিবলৈ পালোঁ। ইয়াক প্ৰশংসা কৰিবলৈ ভাষা নাট।’

ঘৰ এৰাই ফুলনি পালে। তাত নানা জাতীয় বৃক্ষলতা শাৰী শাৰী হৈ ফুলনিৰ শোভা বঢ়াইছে। শেৱালী, মালতী, মল্লিকা, যুতি, কুকবক মাঠেমালতী আদি জকমকীয়া হৈ ফুলনিখন নন্দন-কাননত পৰিণত কৰিছে। বসন্তসেনা ইয়াতে বহি আছিল।

বিদূষকক দেখিয়েই বসন্তসেনা বহাৰপৰা উঠি ক'লে—

“আহক ডাডবীয়া, বহক ।”

বিন্দুবক বহিল । ছয়োবে কুশল-মঙ্গল সোৰাৰ পাচত বসন্তসেনাই সুধিলে—“পিচে আপোনাৰ আধমনৰ কাৰণ কি ?”

বিন্দুবক ।—চাকলতই হাতযোৰকৈ কৈ পঠিয়াইছে—
বসন্তসেনাই হাতযোৰ কৰি ক’লে—“কি আদেশ কৰিছে ?”

বিন্দুবক ।—তেওঁ আপোনাৰ অলঙ্কাৰ জুৱাত হাৰিলে ।
বসন্তসেনাই মনে মনে অৰিলে—“চোৰে নিলভে প্ৰকাশ নকৰি নিজে কায়িছ লৈছে । সেই দেখিয়েই তে
তেওঁক মই ভল নাপাই নোৱাৰোঁ ।”

বিন্দুবক ।—আপোনাৰ অলঙ্কাৰ পোৱাৰ আৰু আশা নাঠ, সেই কাৰণে তাৰ সন্নি এই বজ্জাৱলীধাৰকে দি পঠাইছে । গ্ৰহণ কৰি বাধিত কৰক ।

বসন্তসেনাই বজ্জাৱলীধাৰ লৈ ক’লে—“বাক দেউ, মই ইয়াক গ্ৰহণ কৰিলোঁ । আপোনাৰ জুৱাবীক ক’ব—
আজি সন্ধ্যা সময়ত ময়ো এবাৰ তেওঁৰ লগ পাবলৈ যাম ।”

বিন্দুবকে সন্ততি জাগন কৰি বিদায় ল’লে ।

[৫]

বিন্দুবক বসন্তসেনাৰ ঘৰলৈ যোৱা বহুত শ্ৰেণি

বৃহৎকটক।

হ'ল এতিয়াও ঘূৰি অহা নাই। চাকদস্ত অকলৈ বহি তাকে ভাবিব লাগিছে। একোবাৰ নিজে নিজে বৈছে,—“মৈত্ৰেয় এতিয়াও ঘূৰি নাছিল কিয়? কাৰ্য্য-সিদ্ধি হ'ল নে নহ'ল!”

কিছু সময়ৰ পাচত বিদূষকক দেখা গ'ল। তেওঁ ভোৰভোৰাই আহিছে;—“বেশা যি বেশাট। তাইহঁতক মুঠেই লাগে, দিব নোৱাৰে। তাই মোক ইমানকৈ আদৰ-সাদৰ কৰি বহুৱাই বত্ৰাৱলীধাৰ ল'লে; বাপুবে পানী এটোপাকে খুৱাই পঠিয়াওঁ সেইটো হলে তাইৰ মনত নহ'ল। নহয় যেনে তেনে চাকদস্তক তাইৰ লগৰ পৰা আঁতৰাব লাগিব।”

বিদূষকক দেখিয়েই চাকদস্তই সুমিলে—‘কি বন্ধু! কাৰ্য্যসিদ্ধি হ'ল নে?’

বিদূষক।—মিছা হ'ল।

চাকদস্ত।—তেনেহলে বত্ৰাৱলী নল'লে?

বিদূষক।—আমাৰ সিমানখিনি ভাগ্য হব নে?

চাকদস্ত।—তেনেহলে মিছা হ'ল বুলিছা কিয়?

বিদূষক।—মিছা নহ'ল নো কি? তাইৰ অলঙ্কাৰ নিলে চোবে। এনেয়ে বত্ৰাৱলীধাৰ হেঁকৰাব লগা হ'ল।

চাকদস্ত।—নহয়, সেইটো নক'বা। তেওঁ যে আমাক বিশ্বাস কৰি অলঙ্কাৰ বাধিছিল, সেই বিশ্বাসৰ মূল্য দিবই লাগিব।

বিদুবক।—সি ষিকি নহওক, মই তোমাক কাবো
কবিহোঁ, তুমি আক বেস্তাব লগত সম্পর্ক নাবাখিবা।

চাকদত্ত।—ভয় নাই। বেস্তা ধনীৰ নিমিত্তে, মোব
ধনেই নাই। (অলপ ভাষি) হিঃ

তেওঁতো এবা নাই।

বিদুবক।—এটা কথা,—বসন্তসেনাই কৈছে—তেওঁ
আজি সন্ধিয়া তোমাক লগ পাবলৈ আহিব। মোব
ধনেৰে তেওঁ বড়ায়লী লৈও সন্তুষ্ট হোৱা নাই, আক
কিবা লাগে।

চাকদত্ত।—আহক, আছিলে নিশ্চয় সন্তুষ্ট হৈ যাব।

লাহে লাহে সন্ধ্যা লাগিল, বাতিৰ অন্ধকাৰে ধবলীক
ঢাকি পেলালে, ক'লা ডাৱৰে গোটেই আকাশ ছাতি
ধৰিলে, ষাৰাষাৰে ববমুণ পৰিবলৈ ধৰিলে, বিজুলীৰ চক-
মকনিয়ে আকাশৰ বিৰাট ভীষণ মূৰ্ত্তি প্ৰকটিত কৰি
ছুলিলে। এনে সময়তে অভিসাৰিকৰ উজ্জ্বল বেশেৰে
স্বসজ্জিত হৈ বসন্তসেনা আহিল; লগত আহিল দাস-
দাসী, সঙ্গী আক ছত্ৰ-ধাৰিণী। বসন্তসেনাক দেখি চাকদত্তৰ
মনভ ক লাগিল। তেওঁ উঠি আহি বসন্তসেনাক
অভাৰ্ণনা কৰি বহিবলৈ দিলে। বসন্তসেনা
কাপোৰ তিত্তি আহিছিল, সেই তিত্তি কাপোৰৰ মাজেদি
বুকুৰ একাল জিলিকি পৰিছিল। চাকদত্তই তাকে চাই
বিদুবকক ভাল কাপোৰ এযজ আনিবলৈ ক'লে।

বিদূষক যাব খোজো তেই লিগিবীজনীয়ে বাধা দি ক'লে—“বালাগে যাব, যি কৰিব লাগে মই কৰিম।”

বিদূষকে লিগিবীজনীক সুধিলে,—“এনে ছুৰ্দ্দিনত এই অন্ধকাৰত অহাৰ কি প্ৰয়োজন আছিল ?”

লিগিবী।—বত্ভাৱলীধাৰৰ মূল্য কিমান তাকে জানিবলৈ।

বিদূষকে চাকদন্তক কাণে কাণে ক'লে,—“মই নকৈছিলোঁ ! তেওঁৰ অলঙ্কাৰৰ দাম বেছি, বত্ভাৱলীৰ দাম কম, এই বুলি কিবা বিচাৰি আহিছে।”

দাসীয়ে এনেতে ক'লে—“আগৰ ধাৰ হাৰ হেৰাল যেতিয়া তাক আক পোৱা নাযায়, এতিয়া এই ধাৰকে বাখক।”

এইদৰে কৈ শৰ্ভিলকৰ পৰা পোৱা হাৰধাৰ উলিয়াই দিলে। বিদূষক অৰাক হ'ল। এই ধাৰেই দেখোন চোৰে নিয়া হাৰ। বিদূষকে চাকদন্তকো ক'লে। প্ৰথমতে চাকদন্তই বিশ্বাস নকৰিছিল, কিন্তু লিগিবীজনীয়ে যেতিয়া সকলো ঘটনা বিবৰি ক'লে তেতিয়া তেওঁৰ পৰম আনন্দ মিলিল। লিগিবীজনীক আঙঠি বঁটা দিবলৈ আঙ্গুলীত চালে, কিন্তু আঙ্গুলী শুদা ! তেওঁ লজ্জিত হৈ ব'ল।

আক অলপ কথা-বত্ভাৰ পাচত আকাশৰ সৃষ্টি আগতকৈও ভয়াবহ হৈ উঠিল, বৰষুণ আক বিজুলীৰ চক্ৰমকনিও আগতকৈ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। চাকদন্তই ব'সন্ত-

সেনাক ক'লে—“চোর াচোন প্রণহিনীঘে প্রণয়ীক আলিঙ্গন
কবাদি কেনেকৈ বিজুলীয়ে আকাশক আলিঙ্গন কবিছে।”

বসন্তসেনাব গাঢ় অহুবাগ আক চেপি বাহিব
নোরবা হ'ল, তেওঁ চাকদত্তক সাবটি ধবিলে। চাকদত্তয়ো
বসন্তসেনাক গাঢ় ভাবে আলিঙ্গন কবি ওপবলৈ চাই
কলে—“মেঘ ! গভীৰ গাজনি মাৰা, তোমাৰ প্রসাদত
কাম-পীড়িত দেহ বোমাকিত হৈ কদম ফুলৰ দৰে হৈছে।
তেওঁলোকৰ জীৱনেই ধন্য যি কামিনীৰ সুশীতল দেহত
নিজৰ গা ষ্ঠাই তৃপ্তি লভিবলৈ পায়।”

তাব পাচত ক'লে—প্ৰিয়ে ! এই হৃদ্দিনত বাহিব
দৃশ্য বৰ ভয় লগা, ব'লা ভিতবলৈ যাওঁ।” এই বুলি
বসন্তসেনাব হাতত ধৰি চাকদত্ত ভিতৰ সোমাল।

(৬)

পিচদিনা বাতিপুৱা সকলো উঠি নিজ নিজ কামলৈ
গ'ল, উঠা নাই মাত্ৰ বসন্তসেনা। তেওঁ এতিয়াও জাপ-
ছূপ লৈ চাকদত্তৰ ঘৰতে শুই আছে। ইমান পবেও
চৌপনি নঙসা দেখি এজনী লিপিৰীয়ে মাতিলে,—
“আটদেউ ! উঠক, বাতি পুৱাল।”

বসন্তসেনাট সাব পাট ক'লে,—“কি ! বাতিব
ভিতৰতে বাতি পুৱাল নে?”

লিগিবী ।—আমাব এতিয়া বাতিপুজা, আপোনাৰ হে
বাতি ।

বসন্তসেনা ।—তোমালোকৰ জুৱাবী ক'লৈ গ'ল ?

লিগিবী ।—বৰ্দ্ধমানক কি কবিব লাগে কৈ নগৰৰ
বাহিৰত থকা পুষ্পকবণ্ডক বোলা ফুলনিলৈ গৈছে ।

বসন্তসেনা ।—বৰ্দ্ধমানক নো কি কবিলৈ কৈছে ?

লিগিবী ।—কাতি আপোনাক গাভীত তুলি লৈ
যাবলৈ কৈছে ।

বসন্তসেনা ।—ক'লৈ ?

লিগিবী ।—তেওঁৰ ওচৰলৈ ?

বসন্তসেনা ।—ঐ এতিয়া বন খবতে ঠাই পাইছিলে
নে কি ?

লিগিবী ।—অকল বকঘৰতে নহয়, সকলোৰে হিয়াতো
ঠাই পাইছে ।

বসন্তসেনা ।—চাকদত্তৰ পৰিয়ালে বেয়া পাইছে নে কি ?

লিগিবী ।—পাৰ হে ।

বসন্তসেনা ।—কেতিয়া ?

লিগিবী ।—বেতিয়া আপুনি ইয়াৰ পৰা বাৰ ।

বসন্তসেনা ।—তেতিয়া আটাইতকৈ আগেরে ময়েই
বেজাৰ পাম ।

এই বুলি কৈ তেওঁ বত্সাৱলীধাৰ হাতত লৈ লিগিবীক
ক'লে—“তুমি এইধাৰ লৈ গৈ ধূতা ভনীটীক দি ক'বা—

মুচুকটিকা ।

যে মই চাকদত্তৰ গুণনিৰ্জিক্তা দাসী, এতেকে তেওঁলোকৰো
দাসী, বহু বৰাধাৰ তেৱেঁই পিন্ধক ।”

লিগিৰী ।—তেতিয়া হলে আৰ্য্য চাকদত্তই ধূতা আই-
দেউক খং কৰিব ।

বসন্তসেনা ।—নকৰে, কুমি লৈ যোৱাঁ ।

লিগিৰীজনীয়ে বহুৱালীধাৰ লৈ গৈ অলপ পাচত
ঘূৰি আহি ক’লে,—“আটকোৱে নাৰাখিলে । তেওঁ ক’লে
স্বামীয়ে দিয়া বস্ত্ৰ ঘূৰাই লোৱা অযুগত । তহুপৰি
স্বামী হেন অলঙ্কাৰ থাকোঁতে আন অলঙ্কাৰৰ প্ৰয়োজন
নাই ।”

এনেতে বদনিকা আৰু চাকদত্তৰ শিশু পুত্ৰ ৰোহসেন
সেই ফাললৈকে আহিল । ৰোহসেনে ক’লে—“মই মাটিৰ
গাড়ীৰে নেখেলোঁ, সোণৰ গাড়ী দে ।”

বদনিকা ।—সোণ ! আমাৰ সোণৰ গাড়ী নাই নহয় ।
এতিয়া ইয়াৰেই খেলা, পিতাবাৰ ভাল দিন আহিলে
সোণৰ গাড়ীৰে খেলিবা ।

কান্দোন শুনি বসন্তসেনাই বদনিকালৈ চাই সুধিলে,—
“এইটি কাৰ লবা ? ইয়াৰ ধুনীয়া ।”

বদনিকা ।—এওঁ আৰ্য্য চাকদত্তৰ লবা, নাম ৰোহসেন ।

বসন্তসেনা ।—আই! বাছা, চুমা এটি দিয়াঁ । আহা !
দেখাত ঠিক যেন পিতাকেই ।

বদনিকা ।—অকল কপত নহয় ; স্বভাৱতো ।

ବସନ୍ତସେନା ।—କାନ୍ଦିଛ କିଏ ?

ବନ୍ଦନିକା ।— ଏଠି ଓଠବର ଲବା ଏଟାକ ସୋମବ ପୁତୁଣୀ
ଗାଢ଼ୀ ଏବନେବେ ଉମଲିଛିଲ, ପିଠେ ସି ମୈ ମଂଳ । ଏତିଆ
ଗାଢ଼ୀ ବିଚ୍ଛାତ ମଇ ଏବନ ଯାଟିବ ଗାଢ଼ୀ (ସୃଷ୍ଟକଟିକା)
ସାଜି ଦିଛିଲେ ।। ଏଠି ଏତିଆ ନଲର, ସୋମବ ବନେ
ହେନୋ ଲାମେ ।

ବସନ୍ତସେନା ।— ବାକାନ୍ଦିବା ବାହା, ସୋମବ ଗାଢ଼ୀବେଇ
ଖେଲିବା ।

ବୋହସେନ ।— ବନ୍ଦନିକା, ଏଠି କୋନ ?

ବନ୍ଦନିକା ।— ଡୋମାବ ନାବା ।

ବୋହସେନ ।— ସିହା କଥା । ଆଇ ଯଦି ଅଲହାବ ମିଦ୍ଦିହେ
କିମ୍ପ ?

ବସନ୍ତସେନାହି ଅଲହାବଧିନି ସୋଲୋକାହି ଡାବାବେଶତ
ଚକୁଲୋ ଟୁକି କଲେ,—“ଚୋର୍ଟା, ଏତିଆ ମଇ ଡୋମାବ ନାବା
ହଲେ ।। ଏହି ଅଲହାବ ବିନି ଲୋର୍ଟା, ଇଆବେ ଗାଢ଼ୀ ମଜାହି
ଲବା ।”

ବୋହସେନ ।— ଖୁଟି ଯୋର୍ଟା, ମଇ ନଲର୍ । କୁମି କାନ୍ଦିହା ।

ବସନ୍ତସେନାହି ଚକୁଲୋ ଯତି କଲେ,—“ମଇ ନାକାଲେଟା,
କୁମି ଖେଳା କବାମ୍ପେ । (ଯାଟିବ ଗାଢ଼ୀତ ଅଲହାବ ବିନି
ଭବାହିଦି) ସୋମବ ଗାଢ଼ୀ ମଜାହି ଲୋର୍ଟାମ୍ପେ ।

ତେତିଆ ବୋହସେନ ବନ୍ଦନିକାବେ ମୈତେ ଓଲାଇ ମଂଳ ।

[৭]

লাহে লাহে পধূলি হ'ল, আন্ধাবে চাৰিওকালৰ
পৰা ছাটি আনিলে। এনেতে বদনিকা আহি ক'লে—
“আইদেউ ! গাড়ী পালেহি।”

বসন্তুসেনা।—অলপ ব'বলৈ কোৱা, মই কাপোৰ-
কানি পিন্ধি ওলাওঁ।

বদনিকাই বৰ্দ্ধমানক ব'বলৈ ক'লে। এনেতে বৰ্দ্ধমানৰ
মনত পৰিল যে গাড়ীত পাৰিবলৈ দলিচাখন অনা নহ'ল।
সি তেতিয়া দলিচা আনিবলৈ গাড়ী ঘূৰাই লৈ গ'ল।

বৰ্দ্ধমান যোৱাৰ পিচতেই শকাবৰ লগুৱা এটাই
গাড়ী এখন লৈ চাকদত্তৰ ঘৰৰ মুখ পালেহি। তেতিয়া
গাৱলীয়া মাহুহৰ গাড়ীৰে বাটটো বন্ধ হৈ আছিল। সি
গাড়ীখন চাকদত্তৰ ঘৰৰ মুখেতে এৰি গাড়ী আঁতৰাই বাট
উলিয়াবলৈ গ'ল। সেই সময়তে সাজ-পাৰ পিন্ধি বসন্তু-
সেনা ওলাই আহিল। ছৱাৰ মুখত গাড়ী বৈ থকা দেখি
তাতে উঠিল। বাট মুকলি কৰি আহি গাড়োৱানে গাড়ী
চলাই দিলে।

হঠাৎ এটা কোলাহল শুনা গ'ল—“বখীয়া-পৰীয়া-
সকল, নিজ নিজ ঠাইত সাজু থাকাঁ। গোপাল-পুত্ৰ
আৰ্য্যকে শিকলি ছিঙি, বন্দীপালক মাৰি, বন্দীশাল ভাঙি
পলাই আহিছে। কোনে পাবা ধৰাঁ।”

ঠিক তাৰ পাচতে সেই ঠাইত এজন মানুহ ওলাল।
মানুহজনৰ এটা ভৰিত শিকলি, মুখখন কাপোৰেৰে
ঢকা। এৱেঁই আৰ্য্যক, শৰ্কিলকৰ সাহায্যত কাবাগাৰৰ
পৰা পলাই আহিছে। কিন্তু যায় ব'লে? চাৰিওফালে
প্ৰহৰীবিলাকে বিচাৰিব লাগিছে। ধৰা পৰিবলৈ আক
পলম নাই।

এনেতে বৰ্দ্ধমানে গাড়ী লৈ আহি চাকদত্তৰ ঘৰৰ
বাৰ পালে আৰু চিঞৰি ক'লে—‘বদনিকা, বসন্তসেনা
আইদেউক কোৱাঁ, গাড়ী আনিছোঁ, পুষ্পকবণ্ডক নামৰ
উছানলৈ যাব লাগে।’

বাতি ঘোৰ অন্ধকাৰ; সহজে কাকো চিনিব নোৱাৰি।
আৰ্য্যকে দেখিলে বেছাৰ গাড়ী, যাবও নগৰৰ বাহিৰলৈ।
ইফালে আৰু এক মুহূৰ্ত্ত পলম হলেই প্ৰহৰীৰ হাতত ধৰা
পৰিব। তেওঁ তেতিয়া মুখেৰে নামাতি গাড়ীৰ কাষলৈ চাপি
গ'ল। খোজত শিকলিৰ শব্দ উঠিছিল, বৰ্দ্ধমানে তাকে
বসন্তসেনাৰ নেপুৰৰ শব্দ বুলি ভাবি ক'লে—‘আইদেউ!
গৰৰ নাকীত আগফালে বন্ধা আছে, পিচফালে উঠক।’

আৰ্য্যক নীৰৱে পিচফালেদি গাড়ীত উঠিল। বৰ্দ্ধমানে
গাড়ী চলাই দিলে। সেই মুহূৰ্ত্ততে সেনাপতি বীৰক,
চন্দনক আৰু অগ্ৰান্য প্ৰহৰী আহি উপস্থিত হ'ল।

বীৰক, চন্দনক ছয়ো ক'লে—‘দিশে দিশে ভাগে ভাগে
বিচাৰাঁ; উদ্যানত, আলিবাটত, সভাত, গৰ-ম'হৰ খুটিত

জাঁক য'তে সন্দেহ ওপজে, তাতে তন্ন তন্নকৈ দিটাৰাঁ ।
কাৰ ইমান সাহ কাৰাগাৰৰ পৰা বন্দী পলুৱাই নিয়ে ।”

শ্ৰেহৰীবিলাকে চাৰিওফালে পিয়া-পি দি বিচাৰিবলৈ
ধৰিলে । এনেতে বৰ্দ্ধমানৰ গাড়ীখনত তেওঁলোকৰ চকু
পৰিল । বীৰকে ক'লে—“গাড়ী বাধ গাড়োৱান ! সেইখন
কাৰ গাড়ী ? ভিতৰত কোন আছে ? ক'লৈ যাব ?”

গাড়োৱান।—আৰ্য্য চাকদত্তৰ গাড়ী । ভিতৰত
বসন্তসেনা আছে. পুষ্পকবণ্ডকলৈ যাব ।

চন্দনকে ক'লে,—“তেস্তে যাওক ।”

বীৰক।—নোচোৱাকৈ ! কি বিশ্বাসত ?

চন্দনক।—চাকদত্তৰ নামত ।

বীৰক।—কোন চাকদত্ত ? কোন বসন্তসেনা ? সিহঁতৰ
নাম শুনিয়েই নোচোৱাকৈ এৰিম নে ?

চন্দনক।—কি ! তুমি তেওঁলোকৰ কথা নাজানা !
যি চাকদত্ত, বসন্তসেনাক নাজানে সি জ্যোৎস্নাবে
সৈতে চন্দ্রকো নাজানে । এই নগৰত তেওঁলোক ছয়ো
পূজনীয়, ছয়ো নগৰৰ তিলক-স্বৰূপ ।

বীৰক।—জানো, জানো, এনেয়ে ছয়োৰে কথা
জানো, কিন্তু বাজকাৰ্য্যত আন হে নালাগে মই পিতাকে
চিনি নাপাওঁ ।

চন্দনকে গাড়ীত ধৰি ক'লে—“তুমি বজাৰ বিশ্বাসী
সেনাপতি । মই গক ধৰিছোঁ, তুমি চোৱাঁ ।”

বীৰক ।—তুমিও বজাব বিশ্বাসী বন্দপতি, তুমিয়েই চোহাঁ ।

চন্দনক ।—মই চালেট জানো তুমি চোৱা হব ?

বীৰক ।—অকল মই কিয়, বজা পালকেও চোৱাব ভুলা হব ।

চন্দনক তেতিয়া গাড়ীত সোমাল । আৰ্থ্যকে গতি বিষম দেখি কাতৰ কৰি ক'লে—‘মই শৰণাগত, মোক বন্দা কৰক ।’

চন্দনক ।—শৰণাগতৰ ভয় নাই ।

কিন্তু তেওঁৰ মনত দাক্ষণ চিন্তা হ'ল । একালে আৰ্থ্যক তেওঁৰ উপকাৰী শৰ্কিলকৰ বন্ধু, আন কালে তেওঁক ধৰি নিবলৈ বজাব আদেশ । তেওঁ এতিয়া কি কৰে । শৰণাগতক বাধিবই লাগিব, বিশেষকৈ প্ৰথমেই অভয় দিয়া হৈছে । বহুতো গুণা-গঁথা কৰি গাড়ীৰ পৰা নামি চন্দনকে ক'লে—‘গাড়ীত বসন্তসেনা আছে । তেওঁ ক'লে বোলে মই মাননীয় চাকদন্তৰ ওচৰলৈ আহোঁতে ধাজ বাটত এনেতে অপমান কৰা অযুগুত হৈছে ।’

বীৰক ।—স্তোমাৰ কথাত মোৰ বিশ্বাস হোৱা নাই । কথা কওঁতে মাত দোকাছকি হৈছে ।

চন্দনক ।—মোক তুমি মিছলীয়া পাতিছা ?

বীৰক ।—পাৰ্টো বা মাপাৰ্টো, ময়ো চাম । ই বজাব হুকুম ।

চন্দনক ।—তুমি তেস্তে মোক অবিখ্যাস কবা ?

বীৰক ।—বজাব আদেশ পালিবই লাগিব ।

চন্দনকে দেখিলে যদি আচল কথা ওলাই পৰে, তেনেহলে সৰ্বনাশ ! অকল সেয়ে নহয়, চাকদত্তৰ গাড়ীত আৰ্থ্যকক পোৱা গৈছিল বুলি জানিলে তেওঁবো শাস্তি হব । ইয়াকে ভাবি তেওঁ বীৰকক খঙেৰে ক'লে—“মই চোৱাৰ পাচত আকৌ চাবলৈ তুমি কোন ?”

বীৰক ।—তুমি নো কোন ?

চন্দনক ।—নিজৰ জাত পাহৰি গৈছা ?

বীৰক ।—কি জাতত ধৰ দেখোন, ক মোৰ কি জাত ?

এনেকৈয়ে ছয়োৰে কাজিয়া লাগিল । ছয়ো ছয়োৰে জাত-কুল, মাক-বাপেকক ধৰি গালি পৰাপৰি কৰিবলৈ ধৰিলে । শেহত বীৰক ভোঁ-ভোঁ কৰে গাড়ীত উঠিবলৈ গ'ল । চন্দনকে বীৰকক আগ ভেটি ধৰিলে । তাৰ পিচত চুলিকোছাত ধৰি বগৰাই পেলাই কেইটামান গোৰ শোধালে । বীৰক কোনোমতে উঠি গোচৰ দিবলৈ গ'ল ।

বীৰক গ'লত চন্দনকে বৰ্দ্ধমানক ক'লে—“লৈ যা । বাটত যদি কোনোবাই ধৰে, কবি বুলি চন্দনক আক বীৰকে চাই এৰি দিছে । গাড়ীত বসন্তমেনা আছে বুলি কবি ।

তাৰ পাচত আৰ্থ্যকক নিজৰ তৰোৱালখন দিলে ।

আৰ্থ্যকে কলে—‘যদি কেতিয়াবা সিদ্ধান্ত দশ সকল

হয়, তেতিয়া আপোনাক স্মরণিম।”

আক পলম নকৰি বৰ্দ্ধমানে গাড়ী চগাই দিলে ।
চন্দনকে ভাবিলে, প্রধান সেনাপতি বীৰকৰ লগত বিৰোধ
কৰি আক তাত থকা উচিত নহয় । তেওঁ স্থিৰ কৰিলে
তেওঁৰ বন্ধু শৰ্বিলকৰ দৰেই তেওঁ সপৰিবাৰে আৰ্য্যকৰ
লগত যোগ দিব।

(৮)

চাকদত্ত আক বিদূষক ছয়ো পুস্প-কৰণক নামেৰে
উজানত বসন্তসেনালৈ বাট চাই আছিল। কিন্তু নিৰ্দিষ্ট
সময় অতীত হৈ গ’ল তথাপি বসন্তসেনা আহি নাপালে ।
বাট চাই আমনি লাগি চাকদত্তই ক’ল,— বয়স্ৰ ! বৰ্দ্ধমান
দেখোন এতিয়াও নাপালেহি । তুমি তাক কিবুলি কৈছিলি ?

বিদূষক।—মই তাক বসন্তসেনাক লৈ লাহে লাহে
আহি থাকিবলৈ কৈছিলোঁ ।

চাকদত্ত।—হ’ল বা কি ? বাটেই হেৰৱালে, নে
চকাই ভাগিল, নে যোটেই ছিগিল, একো বুজিব পৰা
নাই । নহ’লে কি জানিবা বাটেই বন্ধ । কি জানিবা
গৰুৱে নিজ ইচ্ছামতে এখোজ এখোজকৈ আহি পলম
কৰিছে ।

এইদৰে ছয়ো গুণি-গাঁথি থাকোঁতেই দূৰত গাড়ী
দেখা গ’ল ; চাকদত্তৰ মনত পৰম আনন্দ মিলিল ।

গাড়ী আহি ওচৰ পালতে চাকদন্তই বিদূষকক ক'লে,—
“যোৱা, বসন্তসেনাক নমাই আনা ।”

বিদূষক ।—নমাই যে আনিব লাগে ভৰি ছুটা জানো
শিকলিৰে বান্ধি থৈছে ?

মুখেৰে এনেকৈ কৈ বিদূষক গাড়ীৰ ওচৰলৈ চাপি
গ'ল । আক ভিতৰলৈ জুমি চালে । তাৰ পাচত চাক-
দন্তলৈ চাই কলে—“বন্ধু ! এওঁ দেখোন বসন্তসেনা
নহয়, বসন্তসেন হে ।”

চাক ।—কি চুপতি কৰা ! মই ব'ব নোৱাৰোঁ ;
ব'বা, মই নিজেই নমাই আনো ।

এই বুলি চাকদন্ত অংগবাচি গ'ল ।

আৰ্যক তেতিয়াও নীৰৱে গাড়ীতে বহি আছিল ।
উদ্যানৰ ওচৰ পাওঁতে এবাৰ নামি হাৰিব মাজত সোমা-
বলৈ মন কৰিছিল । কিন্তু গাড়ীৰ গৰাকীক চাই যাবলৈ
আগ্ৰহ জন্মাত নগ'ল । আৰ্যকৰ ইমানখিনি সাহ
হোৱাৰ কাৰণ তেওঁ চাকদন্তৰ নাম-যশস্যা আগৰে পৰা
শুনিছিল, সেই কাৰণেই তেওঁ বপৰা কোনো বিপদৰ
সম্ভাবনা নাই বুলি বুজিছিল । চাকদন্তক দেখি তেওঁ
আপোনা-আপুনি ক'লে—“এওঁ অকল শুনাতে শুৱনি
নহয়, দেখাতো শুৱনি ।”

চাকদন্তই গাড়ীৰ ভিতৰত আৰ্যকক দেখি ক'লে—
“কোন আপুনি ?”

আৰ্থকে ক'লে—“মই গোপাল আৰ্থ্যক, আপোনাৰ শৰণাগত ।”

চাকদত্ত ।—বজা পালকে যাক ধৰি আনি বন্দী কৰি ৰাখিছিল ?

আৰ্থ্যক ।—হয় ।

চাকদত্ত । বিধাতাৰ অমুগ্ৰহত আপোনাক দেখা পালে । লাগিলে মই প্ৰাণ দিম, কিন্তু শৰণাগতক কেতিয়াও নেৰেঁ ।

এই বুলি চাকদত্তই বিদূষকৰ হতুৱাই শিকলি সোলোকোৱাই দিয়ালে, আৰ্থ্যক গাড়ীৰ পৰা নামিব খুজিলে । এনেতে চাকদত্তই মাত লগালে—“নালাগে নামিব, বাটত কোনোবাই পাব পাৰে, গাড়ীতে যাওক ।”

আৰ্থকে তেতিয়া চাকদত্তক ধন্যবাদ দি প্ৰস্থান কৰিলে । চাকদত্তই শিকলিডাল এটা এৰা খালত পেলোৱাই দিয়ালে । তেতিয়া তেওঁৰ মন নানা চিন্তাত ব্যাকুল হৈ উঠিল । একালে বসন্তসেনা কলে গ'ল, তাৰ ঠিক নাই ; আনফালে আৰ্থ্যক নিৰাপদে সাৰিব পাৰিব নে নোৱাৰে তাতো সন্দেহ । তেওঁ এতিয়া কি কৰিব কি নকৰিব ভাবিবলৈ ধৰিলে । এনেতে তেওঁলোকৰ ফাললৈ এজন বৌদ্ধ ভিক্ষু অহা দেখি চাকদত্তই ক'লে,—
“বহু, ই অমঙ্গলৰ চিন, ইয়াত ধকা আৰু উচিত নহয় ।”

তেতিয়া ছয়ো তাৰপৰা ওলাই যবমুৱা হ'ল ।

পুষ্পকবণ্ডক উদ্যানত এটা পুখুৰী আছিল, এজন বৌদ্ধ ভিক্ষুৱে তাত কাপোৰ ধুই আছিল। এওঁ নতুন ভিক্ষু সংবাহকৰ বাহিৰে আন কোনো নহয়। কাপোৰ ধুই থাকোঁতেই শকাৰ আক বিট (শকাৰৰ শিক্ষিত আক লম্পট লগবীয়া) তালৈ আহিল ; শকাৰৰ ছাতত এখন তৰোৱাল। শকাৰক দেখি ভিক্ষুৱৰ কঁপনি উঠিল। শকাৰে সুধিলে,—“তই ইয়ালৈ কেলেই আহিছিলি ?”

ভিক্ষু।—কাপোৰ ধুৱলৈ।

শকাৰ।—ছষ্ট! এই পুখুৰী মোক বজাই দিছে। যি পানী কুকুৰে খায়, শিয়ালে খায়, বেয়া হ'ব বুলি মই হেন বীৰ পুৰুষেও য'ত গা নোধোওঁ, তেনে পানীত তই কিয় কাপোৰ ধুইছিলি ? আজি তোক একে ঘাপেই কাটিম। বিটে শকাৰক বচাই বজাই ভিক্ষুজনক পঠিয়াই দিবলৈ যত্ন কৰিলে, কিন্তু শকাৰে ক'লে—“যদি মোৰ কথামতে কাম কৰিব পাৰে, তেনেহলে এৰিব পাৰোঁ।”

বিট।—কি কাম ?

শকাৰ— পানী ঘোদা নকৰাকৈ পানীত বোকা পেলাব লাগে ; নহলে পানীখিনি একে ঠাইতে দ'ম কৰি পিচত বোকাত পেলাই দিব লাগে।

শকাৰৰ মূৰ্গতা দেখি বিটে তেওঁক নিবন্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু শেহত কৃতকাৰ্য্য হ'ল। ভিক্ষুজনেও নিস্তাৰ পাই ততালিকে খোজ ল'লে।

ভিক্ষু গ'লত শকাৰ আৰু বিট ফুলনিৰ মাজত থকা শিল এটাৰ ওপৰত বহিল, আৰু ফুলনিৰ শোভা চাবলৈ ধৰিলে। বহি থাকোঁতে থাকোঁতেই বেলিয়ে গুবৰ ওপৰ পালেহি। ব'দ সহিব নোৱাৰি গৰুবিলাকে ঢাত শুই ঘাঁহ পাণ্ডলিবলৈ ধৰিলে। বনৰীয়া পছবিলাকে সৰোবৰৰ তপত পানী খাবলৈ ধৰিলে। আলিবাটত মানুহ নোহোৱা হ'ল। শকাৰে ক'লে—'স্থাবৰক এতিয়াও আহি নাপালে, এই ব'দত খোজ কাঢ়ি যোৱা অসম্ভৱ।'

বিট।—বোধকৰোঁ। ব'দৰ কাৰণেই ক'ৰবাত গাড়ী বাখি থৈছে।

শকাৰে তেতিয়া সময় কটাবৰ নিমিত্তে গানত ধৰিলে। কিছু সময় এনেকৈ যোৱাৰ পাচত স্থাবৰক গাড়ী লৈ আহিল। শকাৰে সুধিলে,—'স্থাবৰক! আহিলি ?'

স্থাবৰক।—হয় !

শকাৰ।—গাড়ী আহিল ?

স্থাবৰক।—আছিল।

শকাৰ।—তয়ো আহিলি ?

স্থাবৰক।—হয়, ময়ো আহিলোঁ।

শকাৰ। গাড়ী ভিতৰলৈ আন।

স্থাবৰক।—কেনি নিম ?

শকাৰ।—ঢাপৰ ওপৰে।

স্থাবৰক ।—দেউতা । তেতিয়া গৰুও মৰিব, গাড়ীও
ভাগিব, ময়ো মৰিম ।

শকাৰ ।—তই নাজান নে মই বজাৰ জেঠেৰীয়েক ?
গৰু মৰিলে মই আকৌ কিনিম, গাড়ী ভাগিলে আকৌ
সজাম । তই মৰিলে আন গাড়োৱান ৰাখিম । আন
আন, চাপৰ ওপৰেই আন ।

স্থাবৰকে আন উপায় নেদেখি ত্ৰাহি মধুনুদন ডাকি
কোনোমতে চাপৰ ওপৰেই গাড়ীখন পাৰ কৰিলে । তাকে
দেখি শকাৰে ক'লে,—“ক'তা । দেখোন গৰুও নিছিগিল,
জৰিও নমৰিল, তয়ো নাভাগিলি ?”

স্থাবৰকে স্বীকাৰ কৰিলে । তেতিয়া শকাৰে বিটক
ক'লে,—“তুমি মোৰ পৰম গুৰু, তুমি আগেয়ে উঠা ।”

বিট উঠিব খুজিলে, শকাৰে চকু বঙা কৰি কৈ উঠিল,—
“কি । তুমি এইখন তোমাৰ বাপেৰাৰ গাড়ী পাছছা নে কি
যে আগেয়ে উঠিবা ?”

বিট ।—তুমিয়েই দেখোন আগেয়ে উঠিবলৈ কৈছিলি ।

শকাৰ ।—ক'লোঁৱেই বা । সেই বুলিয়েই উঠিবা নে ?
তুমিও তো মোক আগেয়ে উঠিবলৈ ক'ব পাৰিলাহেতেন ।

বিট ।—বাক এতিয়াও কৈছোঁ, 'তুমিয়েই আগেয়ে উঠা' ।

শকাৰ গাড়ীত উঠিল । উঠা মাত্ৰেই ভিতৰত
বসন্তসেনাক দেখা পালে । তেওঁ ভয়তে একেজাঁপেই
মাটিত পৰিল, আৰু বিটৰ ডিঙ্গিত সাবট মাৰি ধৰি

কলে—“বন্ধু! মৰা পৰিলা, মৰা পৰিলা। গাড়ীত
ৰাঙ্গসী নে চুৰণী কিবা এজনী আছে। ৰাঙ্গসী হলে
ছয়কে চুৰ কৰিব, চুৰণী হলে ছয়কে খাব।”

বিট।—ভয় নকৰিবা। গৰুৰ গাড়ীত ক'ব-
পৰা ৰাঙ্গস ওলাব! ছপৰীয়া বদৰ জিলিঙ্গনিত স্থাৰবৰ্কৰ
ছাঁটো দেখিছে ভয় খাইছা।

শকাৰ।—স্থাৰবক তই জীয়াই আছ'নে?

স্থাৰবক। আছোঁ দেউতা।

শকাৰে বিটক ক'লে, “গাড়ীত তিৰোতা এজনী
আছে, তুমি চোৱাঁ।”

বসন্তসেনা ইয়াৰ আগলৈকে নিশ্চিন্ত হৈ আহি-
ছিল। এতিয়াহে তেওঁ বুজিব পাৰিলে যে, তেওঁ
বৰ্দ্ধমানৰ গাড়ীত অগ্ন নাহি। যাক দেখিলেও তেওঁৰ
চকু বিষায়, সেই শকাৰ তেওঁৰ আগতে। তেওঁ কি
কৰিব কি নকৰিব ভাবি ব্যাকুল হ'ল।

বিট শকাৰৰ কথাযাত গাড়ীত উঠিবলৈ গ'লত
শকাৰে ক'লে,—“সোৱা শিয়াল উৰিছে, কাউৰী লৰিছে।
তুমি চকুৰে খোৱা আৰু দাঁতৰে চোৱা মানে মই
পলাওঁ।”

গাড়ীত বসন্তসেনাক দেখি বিট আচৰিত হ'ল।
ই কি! হৰিণীয়ে ব্যাধক বিচাৰি আহিছে! হংসীয়ে ৰাজ
হংসক এৰি কাউৰৰ কাষ চাপিছে! বসন্তসেনাক কাণে

ক্রোধে ক'লে—“ই বর অমুচিত কথা । আগেয়ে অরজ্ঞা
কৰি এতিয়া বস্তুৰ লোভত নিজে আছিহা ।”

বসন্তুসেনা ।—নহয়, গাভী সলনি হোৱাৰ বাবেহে
এই অৱস্থা । মই আপোনাৰ ওচৰত শৰণে পৰিছোঁ,
মোক বক্ষা কৰক ।

বিট ।—ভয় নাই, মনে মনে থাকাঁ । (শকাৰৰ প্ৰতি)
সৰ্টা ইয়াত ৰাক্ষসী এজনী আছে ।

শকাৰ ।—যদি ৰাক্ষসী তোমাক চুৰ নকৰিলে কিয় ?
আক যদিহে চুৰণী তেজ্জৈ তোমাক নাথালে কিয় ?

বিট ।—সেউবোৰ বিচাৰ কৰি লাভ নাই ; খোজ
কাঢ়িয়েই যাওঁ ৱ'লা ।

শকাৰ ।—তাব পৰা কি হ'ব ?

বিট ।—আমাৰ ব্যায়াম হ'ব । গৰুৱেও জিৰণি লব
পাৰিব ।

শকাৰ ।—বাক তাকে কৰা যাওক । শ্বাবক, গাভী
লৈ যা । (অলপ বৈ) অ' নহয়—ৰ'বি । দেৱতা, ব্ৰাহ্মণ
সকলোৰে স্নানত মই ছেন পুৰুষে খোজ কাঢ়ি স্বাস নে ?
সেউটো হ'ব নোৱাৰে, গাভীতে মাম, যাতে মাজ্জহে চুব
পৰা মোৰ গাভী দেখি কয়—‘সোৱা ৰাজস্বাসক সংস্থানক
গৈছে ’

বিটে দেখিলে উপায় নাই, শকাৰক ক'লে—“ইয়াত
বসন্তুসেনা আছে, তোমাকেই বিচাৰি আহিছে ।”

বসন্তসেনা ।— ছিঃ ।

শকাৰ ।— মোকেই বিচাৰি আহিছে ? এই প্ৰৱৰ
পুকৰ বাগ্ৰদেৱক ?

বিট ।— এৰা ।

শকাৰৰ আনন্দৰ পাৰ নোহোৱা হ'ল, বসন্তসেনাৰ
কাষলৈ গৈ ক'লে—“হে ম'ত্ৰ আশ্বকী, মই তোমাৰ
ভৰিত ধৰি মাতিছোঁ, হাতখোৰ কৈ কাৰ্বৌ কৰি কৈছোঁ,
কামাতুৰ হৈ আগেয়ে যি অপৰাধ কৰিছিলোঁ, ক্ষমা কৰা ।
মই তোমাৰ দাস । তুমি মোৰ হোৱা ।”

“এনে কুৎসিত কথা নকৰি, গুচ” এই বুলি বসন্ত-
সেনাই শকাৰক পদাঘাত কৰিলে ।

শকাৰ খঙ্গত জ্বলি উঠিল, স্থাবৰকক শ্বথিলে,—
এইক ক'ত পালি ?

স্থাবৰক ।— গাৱলীয়া গাড়ীৰে বাট বন্ধ হৈ আছিল ।
মই গাড়ীখন চাকদন্তৰ ছৱাৰ মুখত ৰাখি বাট উলিয়াবলৈ
গ'লোঁ । মোৰ মনেৰে তেতিয়াই এওঁ আন গাড়ী বুলি
ভুল কৰি ইয়াতে উঠিল ।

শকাৰ ।— তেন্তে গাড়ী ভুল কৰিহে আহিছে, মোক
বিচাৰি অহা নাই । (বসন্তসেনাক) তই মোৰ গাড়ীত
উঠি ভিকছ চাকদন্তক বিচাৰি আহিছ । নাম, নাম ।
কি । নানাম ? ৰবি জটায়ুৱে বালীৰ বৈণীয়েকক নমোৱাদি
স্তোৰ চুলি-কে.ছাত ধৰি মোৰ গাড়ীৰ পৰা নমাম ।

বিটে আগবাড়ি গৈ ক'লে—“তুমি নালাগে, ময়ে
নমাই দিওঁ । বসন্তসেনা ! নামি আহাঁ ।”

বসন্তসেনা গাড়ীৰ পৰা নামি এফলীয়া হৈ ব'ল । শকাৰে
ভাবিলে—“তাই মোক অপমান কৰাত খং জুই উমাই
আছিল, এতিয়া গোৰ খাই জ্বলি উঠিছে ; তাইক মাৰিব
লাগিল ।”

তাৰ পাচত বিটক ক'লে—“মোৰ প্ৰিয় কাৰ্য্য এটা
কৰাঁ ।”

বিট।—“অকাৰ্য্য নহলে নিশ্চয় কৰিম ।”

শকাৰ।—অকাৰ্য্যৰ গোন্ধো নাই, ইয়াত কোনো
ৰাঙ্গসী নাই ।

বিট।—কোৱাঁ তেস্তে ।

শকাৰ।—বসন্তসেনাক মাৰি পেলোৱাঁ ।

বিট।—(কাণত আঙ্গুলি দি) যদি এই নিৰপৰাধিনী
নাৰীক বধ কৰোঁ, তেস্তে বৈতৰণী পাৰ হ'ম কেনেকৈ ?

শকাৰ।—মঠ ভুৰ দিম । তছপৰি ইয়াত কোনো
নাই, মাৰিলে নো কোনে দেখিব ?

বিট।—দহ দিশ, বনদেৱতা, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, ধৰ্ম্ম, বায়ু,
আকাশ, পৃথিবী আৰু অন্তৰাত্মা, সকলোৱে দেখিব ।

শকাৰ।—তেস্তে আঁৰকাপোৰ তৰি মাৰাঁ ।

বিটে মাৰিবলৈ গাত নল'লে । শকাৰে ক'লে—
“এই বুঢ়া গাহৰিটোৱে ধৰ্ম্মলৈ ভয় কৰে ; স্থাবৰকক

কোৱা যিওক।" এই বুলি স্থাবৰকক মাতি ক'লে—
'স্থাবৰক! মই তোকে সোণৰ বাক দিম।'

স্থাবৰক।—মই পিন্ধিম।

শকাৰ।—সোণৰ পীৰা দিম।

স্থাবৰক।—মই বহিম।

শকাৰ।—বোৱা পাতৰ এবাখিনি দিম।

স্থাবৰক।—ময়ো বাম।

শকাৰ।—সকলো লগুৱাব ভিতৰত তোকে ডাঙ্গৰ
পাতিম।

স্থাবৰক।—ময়ো হ'ম।

শকাৰ।—ভেসে মোৰ কথামতে কাম কৰ।

স্থাবৰক।—বেয়া কাম নহলে—কিহকে কৰিবলৈ কৰ
তাকে কৰিম।

শকাৰ।—বেয়াৰ "ব" টোও মাই।

স্থাবৰক।—কওক তেস্তে কি কৰিব লাগে।

শকাৰ।—এই বসন্তসেনাক মাৰি পেলা।

স্থাবৰক।—আও! মই নোৱাৰোঁ। ময়েই গাভী
ভুল কবাৰোঁ।

শকাৰ।—মই তোৰ গবাকী নহওঁ নে?

স্থাবৰক।—হয়, শৰীৰৰ, কিন্তু চৰিত্ৰৰ নহয়। মোৰ
ঐতি প্ৰেম হওক, মোৰ ভয় লাগিছে।

শকাৰ।—মোৰ লগুৱা হৈ তোৰ কিহৰ ভয়?

স্বাববক।—দেউতা পৰলোকৰ।

শকাৰ।—কি পৰলোক ?

স্বাববক।—পাপপুণ্যৰ পৰিণাম।

শকাৰ।—পুণ্যৰ পৰিণাম কেনেকুৱা ?

স্বাববক --দেউতা। যেনেকৈ সোণেৰেই টাক ৰাই
আছে।

শকাৰ।—পাপৰ ফল কেনে ?

স্বাববক।—মোৰ দৰে পৰৰ কিনা গোলাম হোৱা।
মোক আৰু নক'ব, মই এনে পাপ কাম কৰিব মোৱাৰোঁ।

“কি ! নামাৰ ?”—এই বুলি শকাৰে স্বাববকক যেনি
পায় তেনি মাৰিবলৈ ধৰিলে। স্বাববকে ক'লে—“মাৰিলেও
মাৰক, কাটিলেও কাটক দেউতা, মই এনে পাপ কাম
কেতিয়াও নকৰোঁ। “এতিয়াই পৰৰ গোলাম. আৰু
পাপ চপাই গ'ব নোৱাৰোঁ।”

শকাৰে স্বাববকক মাৰিবলৈ ধৰিলে, বিটে মাজত
সোমাই একৱাই দিলে। তেতিয়া শকাৰে ক'লে—“এই
বুঢ়া শিয়ালটো হ'ল বৰ্মভীক, এই গৰ্ভদাসৰ হ'ল পৰ-
লোকলৈ ডয়, কিন্তু মই হ'লোঁ। বজাৰ শ্যালক, বীৰ
পুৰুষ; মই কালৈ ডয় কৰিম।”

স্বাববকক কলে,—“বা তই আঁতৰত লুকাই থাকগৈ।”

স্বাববক গুচি গ'ল। শকাৰে বসন্তসেনাক মাৰিবলৈ
কঁকালৰ টঙ্গালি আঁটি লৈ আগ বাঢ়িল। তাকে দেখি

বিটে খেদামাৰি গৈ শকাৰৰ ডিঙ্গিত চেপা মাৰি ধৰিলে ;
শকাৰ অজ্ঞান হৈ মাটিত পৰিল ।

কিছু বেলিৰ মূৰত জ্ঞান পাই শকাৰে ক'লে—“মই
এ'ন অকাণ্য কৰিম বুলি তুমি ভাবিছা নে ? মুঠেই প্ৰস্তাৱত
সম্মত কৰিবলৈ ভয় খুৱাইছোঁ । মই এতিয়া বুজিছোঁ
আন মানুহ থাকিলে তেওঁ মত নিদিয়ৈ । সেই কাৰণে
তুমি আঁতৰি যোৱাঁ ।

বিট ।—বাক মই যাওঁ, কিন্তু এওঁৰ কোনো হানি-
বিঘিনি নহয় বুলি তুমি গাত লোৱাঁ ।

শকাৰ ।—লৈছোঁ ।

বিট ।—সঁচাকৈ ?

শকাৰ ।—সঁচাকৈ ।

বিট ওলাই গ'ল । শকাৰে ফুল ছিঞ্জি পিঞ্জি ল'লে ।
তাৰ পাচত বসন্তসেনাৰ কাষ চাপি ক'লে—“মই ধন
সোণ দিওঁ, মৰমৰ কথা কওঁ, ভৰিত ধৰোঁ, তথাপিও
তুমি মোক নিবিচাৰা কিয় ?”

বসন্তসেনা ।—স্বভাৱত খল, বংশত নীহ হৈ মোক ধনৰ
লোভ দেখুৱাবলৈ আহিছা । তুমি জনা উচিত পছম এৰি
মৌমাখি আন ফুললৈ নাযায় । মই আমগছক সেৱা
কৰি পলাশত আশ্ৰয় নলওঁ ।

শকাৰ ।—কি ! খাবলৈ নোপোৱা চাকদণ্ড হ'ল
আমগছ, আৰু মই হেন পুৰুষ হলোঁ পলাশ ! বৰি

তোৰ গতি লগাম । চাও বাক, বেটীৰ লৰা চাকদত্তই
তোক কেনেকৈ ৰাখে !

বসন্তসেনা ।— দেখা পালে নিশ্চয় ৰাখিব ।

শকাৰ ।— বাক, যেনে তোক ৰাখে চাওঁ । চাণকাই
যেনেকৈ সীতাক মাৰিছিল, জটায়ুৱে যেনেকৈ দ্ৰৌপদীক
বাৰিছিল, ময়ো আজি তোক তেনেকৈ হত্যা কৰিম ।

এই বুলি বসন্তসেনাক মাৰিবলৈ শকাৰ সাজু হ'ল ।
বসন্তসেনা চিঞৰি উঠিল,— “আই ! আই ! আজি তই ক'ত ?
চাকদত্ত ! চাকদত্ত ! মোৰ কামনা অপূৰ্ণ থাকিল ।”

“আকৌ সেই পাপীৰ হে নাম”— এই বুলি শকাৰে
বসন্তসেনাক টেটুত গাৰ বলৰে চেপা মাৰি ধৰিলে । বসন্ত-
সেনা ধৰফৰাই ধৰফৰাই মাটিত পৰি গ'ল ; হাত-ভৰি
ঠৰঙ্গা হ'ল ।

শকাৰৰ বৰ বং লাগিল আৰু নিজৰ পৰাক্ৰমত নিজে
গৰ্বিত হৈ উঠিল । এনেতে স্থাবৰক আৰু বিট বেগাবেগিকৈ
সোমাই আহিল আৰু বসন্তসেনাক নেদেখি কলৈ গ'ল
বুলি শকাৰক সুধিলে । শকাৰে প্ৰথমে গ'লগৈ বুলি
কৈছিল, কিন্তু পিচত সকলো স্বীকাৰ কৰিলে । বিটে
বসন্তসেনাৰ অৱশ্য দেহ দেখি শোক পালে ; চাই থাকি
ক'লে,— “যে'ৱা বসন্তসেনা, যে'ৱা, যেন পৰ-জন্মত বেণী
নৌহোৱা, যেন পৱিত্ৰ কুলত জন্ম লোৱা ।”

এই দৰে কৈ তেওঁ যাবলৈ ওলাল । শকাৰে তেওঁক

বাখিব নোৱাৰি ক'লে,—“বসন্তসেনাক মাৰি এতিয়া ক'লে
পলাইছা? বন্ধাৰ ওচৰত তাৰ কৈফিয়ৎ দিব লাগিব।”

ঘিটে দেখিলে যতে ত'হে জাঁতৰি থাকিলেও
শকাৰৰ হাতৰপৰা সৰা টান। সেইকাৰণে তেওঁ শৰ্বিলক
চন্দনক প্ৰভৃতিৰ লগ লবলৈ স্থিৰ কৰিলে, আৰু শকাৰক
একো নকৈ গুচি গ'ল।

বিট গ'ল হয়, কিন্তু স্থাবৰকেও শকাৰৰ অনুবোধ-
মতে সত্য গোপন কৰিবলৈ মান্তি নহ'ল। শকাৰে তেতিয়া
স্থাবৰকক ঘৰলৈ পঠিয়াই দিলে; মনে মনে স্থিৰ কৰিলে
“বিট তো গ'লেই, তেওঁ আৰু ধৰা নিদিয়, এতিয়া
স্থাবৰকক ঘৰৰ ভিতৰত বান্ধি থলেই লেঠা মৰিল।
আন মাহুহে তো কোনেও গম পোৱা নাই।”

তাৰ পাচত ভাবিলে,—“ক্ৰিষ্ণানি বসন্তসেনা ভালকৈ
মৰা নাই। যদি সেয়ে হয়, ভালকৈ মাৰি খোৱা উচিত।
তেতিয়া তেওঁ জাকৌ এবাৰ বসন্তসেনাক পৰীক্ষা কৰি
চালে আৰু মৰিল বুলি নিশ্চিত হৈ কিছুমান শুকান
পাতেৰে ঢাকি থ'লে।

ঠিক সেই সময়তে দূৰত বৌদ্ধ ভিক্ষু সংবাহকক
দেখা গ'ল। তেওঁৰো হাতত তিতা কাপোৰখন লৈ সেই
ফাললৈ আহিছিল। শকাৰৰ ভয় লাগিল, ভিক্ষুৱে দেখা
পালে তেওঁ সৰা টান হ'ব। তেতিয়া তেওঁ বিপৰীত
ফালে লৰালৰিকৈ ওলাই গ'ল।

(৯)

ৰাজকীয় বিচাৰালয় তেতিয়াও বহিবৰ হোৱা নাই। মাত্ৰ শোধনকে আৱশ্যকীয়, সাজ-সজ্জা কৰিব লাগিছে। আদালতৰ বাহিৰতো এজনতকৈ বেচি মানুহ নাই। যি জন আছে তেওঁ শকাৰ, তেওঁ গোচৰ দিবলৈ আহিছে।

কিছু সময়ৰ পাচত কৰ্মচাৰীসকল উপস্থিত হ'ল, বিচাৰকেও আসন গ্ৰহণ কৰিলে। বিচাৰকে শোধনকক ক'লে—“কোন কোন গোচৰ দিবলৈ আহিছে, চাই আঁহ।”

শোধনক ওলাই গ'ল ? প্ৰথমেই দেখা পালে শকাৰক। শকাৰে ক'লে—“মই ৰাজ শ্যালক, মোৰ এখন গোচৰ আছে।”

শোধনকে সেই কথা বিচাৰকক ক'লেগৈ। বিচাৰকে ক'লে—‘প্ৰথমেই শ্যালকৰ গোচৰ! অমঙ্গলীয়া কথা। কোৱাংগৈ আজি তেওঁৰ গোচৰ লোৱা নহয়।”

বিচাৰকৰ অভিমত শুনি শকাৰ গৰ্জি উঠিল,—“কি ! মোৰ গোচৰ নলয়। দেখা যাক মই এই বিচাৰকক ভাঙ্গি নতুন বিচাৰক পাত্ৰিব পাৰোঁ। নে নোৱাৰোঁ।

শকাৰৰ কথা শুনি বিচাৰকে ক'লে—“এই মূৰ্খই কৰিব নোৱৰা কাম নাই। শোধনক যোৱা, তাক মাতি আনা।”

শোধনকে শকাৰক আহিবলৈ ক'লে।—শকাৰে

মনতে ভাবিলে—‘ইহঁতে ভয় খাইছে। এতিয়া মই যি কণ্ড’
তাকে মানিব।

শকাৰ ভিতৰলৈ গ’ল, বিচাৰকে বহিবলৈ ক’লে।
শকাৰ এবাৰ এখনত, এবাৰ আন এখনত এই দৰে
আসনবোৰত বহি শেহত মাটিতে বহিল।

বিচাৰক।—আপোনাৰ গোচৰ আছে ?

শকাৰ।—হয়।

বিচাৰক।—কি গোচৰ ?

শকাৰ।—ক’ম। প্ৰথমেই কণ্ড, মোৰ জন্ম বৰ
ডাঙৰ কুলত। মোৰ পিতা বজ্জাৰ *ছৰেক, আৰু বজ্জা
পিতাৰ জেঁৱায়েক, বজ্জা হ’ল মোৰ বৈনাই, মই হলোঁ
বজ্জাৰ জেঠেৰীয়েক।

বিচাৰক।—জানো সকলো, গোচৰৰ কথা কওক।

শকাৰ।—কণ্ড। বজ্জাই মোক পুষ্প কৰণ্ডক বোলা
ফুলনিখন দিছিল। তাত গাঁহ কটাবলৈ, অঁতাবলৈ, ফুল
বোৱাবলৈ মই সদায় যাওঁ। দৈবত্ৰমে তাত এজনী
তিকতাৰ শ পৰি থকা দেখা পালোঁ।

বিচাৰক।—তিকতাজনী কোন চিনিব পাৰিলে নে ?

শকাৰ।—হয়, তেওঁৰ নাম বসন্তসেনা। কোনোবাই
অলঙ্কাৰৰ লোভত তেওঁক টেটুত চেপা দি মাৰিলে, মই
হ’লে মৰা নাই।

কথা শুনি বিচাৰকৰ অলপ সন্দেহ হ’ল। শকাৰক

সুধিলে,—“আপুনি কেনেকৈ জানিলে, অলঙ্কাৰৰ লোভত
টেটু চেপি মাৰিলে বুলি ?”

শকাৰ ।—গাত এপদো অলঙ্কাৰ নাই ।

শকাৰৰ জ্বানবন্দী গোৱা হ'লত বিচাৰকে বসন্ত-
সেনাৰ মাকক আনিবলৈ শোধনকক পঠালে । বসন্ত-
সেনাৰ মাক আহি আদালতত উপস্থিত হ'ল । বিচাৰকে
বুঢ়ীক বহিবলৈ ক'লে ; তাৰ পাচত সুধিলে,—“আপুনি
বসন্তসেনাৰ মাক ?”

বুঢ়ী ।—হয় ।

বিচাৰক ।—বসন্তসেনা এতিয়া ঘৰত আছে নে ?

বুঢ়ী ।—নাই ।

বিচাৰক ।—কলৈ গ'ল ?

বুঢ়ী ।—মিত্ৰৰ ঘৰলৈ ।

বিচাৰক ।—সেই মিত্ৰৰ নাম কি ?

বুঢ়ীয়ে কবলৈ সঙ্কোচ কৰি ক'লে,—“সেইনোৰ বাহিৰা
মাহুহে সূধিব পাৰে, আদালতত মোখাৰ প্ৰয়োজন কি ?”

বিচাৰক ।—গোচৰৰ সম্পৰ্কে হে মোখা হৈছে,
আপুনি লাজ নকৰিব ।

বুঢ়ী ।—যদি নকলে নহয়, শুনক তেন্তে । সেই মিত্ৰ
বিনয়দত্তৰ নাতিয়েক, সাগৰদত্তৰ পুতেক চাকদত্ত । তাত
মোৰ ছোৱালীয়ে যৌৱনৰ সুখভোগ কৰিবলৈ গৈছিল ।

বিচাৰকে তেতিয়া চাকদত্তক অনালে । চাকদত্তই

অনোৱাৰ কাৰণ বৃদ্ধা নাছিল, মাত্ৰ মনে মনে ভাবিছিল
কি জ্ঞানি আৰ্য্যক তেওঁৰ গাড়ীত পলোৱাৰ কথা কোনোবা
চোবাংচোৱাটো জানিব পাৰি বজ্জাক জনালে !

চাকদত্ত আহিলত বিচাৰকে তেওঁক বহিবলৈ দিলে ;
শকাৰৰ অসহ হ'ল । তেওঁ কবলৈ ধৰিলে—“তিব্বী-বধী
আহিছে, তাক বহিবলৈ আসন দিয়াটো বিচাৰকৰ ঘোৰ
অশ্ৰায় ।”

বিচাৰকে শকাৰৰ কথাটো কাণ নিদি চাকদত্তক
সুধিলে,—“এই বৃদ্ধাৰ কথাৰ লগত আপোনাৰ প্ৰণয়
নাইবা শ্ৰীতি আছে নে ?”

চাকদত্তই আগেয়ে বুঢ়ীক লক্ষ্য কৰা নাছিল, এতিয়া
দেখা পাই স্তম্ভাৰ জনালে ।

বিচাৰকে সুধিলে,—“কওক, বেয়া আপোনাৰ মিত্ৰ ?”
চাকদত্তই লাজত ইতস্ততঃ কৰিবলৈ ধৰিলে । বিচা-
ৰকে ক'লে—“ক'ব লাগিব, ই গোচৰৰ কথা ।”

চাকদত্ত ।—গোচৰ কাৰ লগত ?

শকাৰ ।—মোৰ লগত ।

চাকদত্ত ।—আপোনাৰ লগত মোৰ গোচৰ ! আচৰিত !

শকাৰ ।—নানা বত্নৰ অলঙ্কাৰৰ লোভত বসন্তসেনাক
মাৰিলি, এতিয়া লুকুৱাব খুজিছ !

বিচাৰক ।—বাজে কথা নালাগে । কওক, বেয়া
আপোনাৰ মিত্ৰ ?

মুচ্ছকটিকা

চাকদত্ত ।—হয় ।

বিচাৰক ।—বসন্তসেনা এতিয়া ক'ত আছে ?

চাকদত্ত ।—ঘৰলৈ গল ।

প্ৰশ্ন :—কিয় গ'ল ? কেতিয়া গ'ল ? কাৰে সৈতে গ'ল ?

চাকদত্ত । ঘৰলৈ গ'ল । তাতকৈ বেচি মোৰ
কবলৈ নাই ।

শকাৰ । মোৰ পুষ্পকৰণ্ডকলৈ নি টেটু চেপি মাৰিলে,
এতিয়া কৈছে ঘৰলৈ গ'ল ।

বিচাৰক । চাকদত্তই নো কিয় এনে পাপ কাম
কৰিব ?

শকাৰ । আপোনালোকে পক্ষপাত কৰি বিচাৰ
কৰিব নে কি ?

বুঢ়ী । যি চাকদত্তই চে'বে নিষা হাৰ এধাৰৰ বাবে
নিজৰ বহুমূলীয়া বত্ভাৱলীকে দিছিল, সেট চাকদত্তই
অলঙ্কাৰৰ লোভত মানুহ মাৰিব নোৱাৰে ।

বিচাৰক । বসন্তসেনা গাভীত গৈছিল নে খোজ কাঢ়ি
গৈছিল ?

চাকদত্ত । মই নজনাতে গৈছিল । কেনেকৈ গৈছিল
মই কব নোৱাৰোঁ ।

এনেতে নগৰ-বক্ষী বীৰক সোমাই আহিল ।
বিচাৰকে তেওঁৰ কি কব লগা আছে সুধিলে ।
বীৰকে ক'লে,—“আৰ্য্যক পলোৱাৰ পাচত এখন গাভীৰ

পৰত আমাৰ সন্দেহ হৈছিল। মোৰ লগবীয়া চন্দনকে গাড়ীখন পৰীক্ষা কৰি চাইছিল। মই কলেঁ। বোলেঁ। ফুল ভূমি চালেই নহয়, ময়ো চাৰ। সেই কথাতে চন্দনকে মোক পদাঘাত কৰিলে। এতিয়া তাৰ বিচাৰ কৰিব লাগে।”

বিচাৰক।—সেই গাড়ীখন কাৰ ?

বীৰক।—চাকদত্তৰ। তাত উঠি বসন্তসেনা পুষ্পকবণ্ডক উদ্যানলৈ গৈছিল।

শকাৰ।—আপোনালোকে শুনিলে নে এতিয়া ?

বিচাৰকে তেতিয়া বীৰকক ক’লে—“আপোনাৰ গোচৰ পাচত সোধা হ’ব। সম্প্ৰতি পুষ্পকবণ্ডকলৈ গৈ তাত কোনোবা তিকতাৰ শ দেখা যায় নে চাই আহক গৈ।”

বীৰক তেতিয়াই অনুসন্ধান কৰিবলৈ গ’ল। আক কিছু সময়ৰ মূৰত ঘূৰি আহি ক’লে—“কিবাই খোৱা তিকতাৰ শ এটা আছে।”

বিচাৰক।—তিকতাৰ বুলি কেনেকৈ জানিলে ?

বীৰক।—হাত ভৰি আৰু চুলিৰ ঘি অৱশেষ আছে তাৰপৰা।

বিচাৰকে তেতিয়া চাকদত্তক ক’লে—“আপুনি সঠিক কথা কওক।”

চাকদত্ত।—মই জান কি ফুল ভুলিবৰ সময়তো লভাত

ধৰি টানিব নোৱাৰে।। ভেনেহুলত স্ত্ৰীবধ কৰাটো মোৰ পক্ষে সম্ভৱ নে ?

শকাৰে এনেতে ক'লে—“কি পক্ষপাতী বিচাৰ ! অপৰাধ সাব্যস্ত হোৱাৰ পাচতো এওঁ বহিবলৈ আসন পায় কেনেকৈ ?”

শকাৰৰ কথাত বিচাৰকে চাকদন্তক আসনৰ পৰা উঠিবলৈ ক'লে। চাকদন্ত মাটিত বহিল, শকাৰৰ আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হ'ল। চাকদন্ত বহা আসনখনত বহি ক্ষুণ্ণি কৰিবলৈ ধৰিলে।

ঠিক সেই সময়তে বিদূষক আহি আদালতত সোমাল। তেওঁৰ কাৰলটি-তলত এটা টোপোলা। বসন্তসেনাই গাড়ী সাজি লবলৈ বুলি বোহসেনক ঘিঘিনি অলঙ্কাৰ দিছিল, চাকদন্তই শুনা মাত্ৰকেই তাক ওলোটাটো দিবলৈ বিদূষকৰ হাতত দিলে। বিদূষকে অলঙ্কাৰৰ টোপোলাটো লৈ পিচ্ছি-উৰি ওলাবলৈ গ'ল।

বিদূষক ওলোৱাৰ আগতেই চাকদন্তক বিচাৰ চ'বলৈ নিয়া হ'ল; চাকদন্ত যোৱাৰ পাচত হে তেওঁ কথাটো শুনিলে। তেতিয়া তেওঁ বসন্তসেনাৰ ঘৰলৈ পোনে পোনে নগৈ, আগ ধৰি আদালতত এপাক মাৰি কথাটোৰ সম্বন্ধ লোৱা উচিত বুলি ভাবিলে।

বিচাৰালয় পাই বিদূষকে চাকদন্তৰ কাৰ চাপি ঘটনাটো কি শুলিলে; চাকদন্তই বিদূষকৰ কাখে কাখে

সকলো কথা ক'লে। ঘটনাটো শুনি বিদূষকৰ খঙে
কিনৰ আগ পালেগৈ। 'কটা! নটীৰ পো বন্দী! যি
চক্ৰদত্তই ফুল তোলে তেও লতা ছিগে বুলি বল নিদিয়ে,
তেই চাক্ৰদত্তই তিবীবধ কৰিলে বুলি কৰ। ক, তই মোৰ
গত ক, একেমাবেই আজি তোৰ মূৰ টুকুৰাটুকুৰ কৰিম।"
এই বুলি লাথুটি ডাঙ্গি বিদূষকে শকাবলৈ চোঁচা ল'লে।

শকাৰে বিচাৰকলৈ চাই ক'লে—'চাওক আপোনা-
লোকে। চাক্ৰদত্তৰ লগত মোৰ বিবাদেই হ'ল বা গোচৰেই
লাগিল এই বিটলীয়াই কি বুলি মোৰ মূৰ ভাঙিব?"

শকাৰো বিদূষকলৈ খেদি গ'ল। তেতিয়া আন
আন মানুহ মাজত সোমাই টনা-আজোৰা লগাই দিলে।
এই হেঁচা-ঠেলাৰ মাজতে বিদূষকৰ বাঘলিহা-তলৰ
পৰা বসন্তসেনাৰ অলঙ্কাৰৰ টোপোলাটো সৰি পৰিল।
দেখিয়েই শকাৰ চিঞৰ উঠিল,—'চাওক, চাওক, এইয়াই
বসন্তসেনাৰ অলঙ্কাৰ!"

বিচাৰকে তৰো প্ৰকাশ কৰিলে—'এনেয়ে মঙ্গল
বিৰোধী, গুৰু ক্ষণ, তাকে আকৌ ধূমকেতুৰ দৰে ওলাল
এটা গ্ৰহ।"

তাৰ পাচত বৃত্তীক অলঙ্কাৰ খিনি দেখুৱাই সেই
খিনি জীয়েকৰ হয় নে নহয় আদালতে জানিব খুজিলে।
বৃত্তীয়ে ক'লে "দেখাত হয় যেন দেখি, পিচে
আচলতে নহয়।"

শ্ৰীমৎ ।—“তেনেহলে চাকদত্তৰ নে কি ?”

বুঢ়ীয়ে উত্তৰ দিবলৈ নৌ পাওঁতেই চাকদত্তই ক'লে—
“নহয় ।”

শ্ৰীমৎ ।—তেন্তে কাৰ ?

চাকদত্ত ।—বুঢ়ীৰ জীয়েকৰ ।

শ্ৰীমৎ ।—তেওঁৰ গাৰ পৰা আহিল কেনেকৈ ?

চাকদত্ত ।—আছিল কেনেবাকৈ ।

শকাৰ ।—উঁচানলৈ নি মাৰিলি, তাকে নকৰ কিয় ?

বিচাৰক ।—সঁচা কথা কওক ।

বসন্তসেনাৰ মৃত্যুৰ বাতৰিত চাকদত্ত মৰ্ম্মাহত হৈছিল, সেই কাৰণে আত্ম সমৰ্থন কৰিবলৈ তেওঁৰ সমূলি আগ্ৰহ নোহোৱা হৈছিল । তেওঁৰ নিমিত্তেই বসন্তসেনাৰ মৃত্যু ঘটাত, তেওঁৰ মৃত্যুকেই কামনা কৰিছিল । সেই কাৰণে তেওঁ ক'লে—“কিনো ক'ম ! কিবা ক'ব লাগিলে স্ত্ৰালকেই কওক ।”

শকাৰ ।—মই কওঁ । তলৈ মাৰিলি । তই নিজেও তাকে নকৰ কিয় ?

চাকদত্ত ।—মোৰ হৈ তুমি কৈছাই নহয় ।

শকাৰ ।—তুলিলে সকলোৱে ? এৱেঁই মাৰিলে, এতিয়া শাস্তি দিলেই হয় ।

বুঢ়ী ।—ধৰ্ম্মাৱতাৰ ! শ্ৰীমৎ হওক, মোৰ ছোৱালী মাৰিলে যদি মাৰিলে, তথাপি এওঁ দীৰ্ঘায়ু হওক ; মই

এওঁৰ মুক্তি ভিক্ষা কৰিছোঁ।

বিচাৰকে তেতিয়া বুঢ়ীক আদালত এৰিবলৈ আদেশ কৰিলে। বুঢ়ী ওলাই গ'ল; লগতে শকাবো গ'ল।

বিচাৰক।—বিচাৰত প্ৰমাণ পোৱা গ'ল, চাকদত্ত হত্যা অপৰাধত অপৰাধী। সাধাৰণতঃ এনে অপৰাধীৰ শাস্তি প্ৰাণ-দণ্ড। কিন্তু চাকদত্ত ব্ৰাহ্মণ, সেই কাৰণে প্ৰাণ-দণ্ড হ'ব নোৱাৰে। যন্তুৰ মতে প্ৰাণ-দণ্ডৰ সলনিও সকলো ধন সম্পত্তিৰে সৈতে ব্ৰাহ্মণৰ নিৰ্ৰাসন হ'ব লাগে। যয়ো সেই শাস্তিৰেই বিধান কৰিলোঁ। অৱশ্যে এই ৰায় চূড়ান্ত নহয়, ৰজাৰ অনুমোদনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

তেতিয়াই শৌধনকক ৰজা পালকৰ ওচৰলৈ পঠোৱা হ'ল। ৰজাই বিচাৰকৰ ৰায় অনুমোদন নকৰি বক্তব্য কৰিলে,—“এনে দোষত নিৰ্ৰাসন যথেষ্ট নহয়, ৰাতে মাতুহে আগলৈ এনে কাম কৰিবলৈ উন্ন কৰে তালৈ লক্ষ্য ৰাখি এওঁৰ প্ৰাণ-দণ্ডৰ আদেশ দিয়া হ'ল।”

শৌধনক ঘৃণি আছিল। ৰজাৰ আদেশৰ ওপৰত বিচাৰকৰ আক হাত নাই। ৰজাৰ ৰায় শুনি চাকদত্তই বিদূষকক ক'লে,—“বয়স্ক ! ৰোহসেনক প্ৰতিপাল কৰিবা।”

বিদূষক।—শুৰিকটা গছৰ আক প্ৰতিপাল কি? উছপৰি ভূমি নহলে বে যয়ো জীয়াই থাকিব নোৱাৰোঁ।

চাকদত্ত।—ৰোহসেনকে মই বুলি জাৰিবা।

এনেতে বিচাৰকে বিন্দুৰকক উলিয়াই দিয়ালে, আৰু চাকদন্তক চণ্ডালৰ হাতত অৰ্পণ কৰিবলৈ শোধনকক আদেশ কৰিলে।

(১০)

চাকদন্তৰ প্ৰাণদণ্ডৰ কথা ভতালিকে গোটেই নগৰত বাত্ৰি হ'ল। সকলোৱে “হায়! হায়!” কৰিবলৈ ধৰিলে। যদিও বিচাৰত দোৰী সাব্যস্ত হোৱাত তে শান্তিৰ বিধান হৈছে, তথাপি কোনেও চাকদন্তক দোৰী বুলি বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই।

হুটা চণ্ডালে চাকদন্তক বধা-ভূমিলৈ লৈ যাবলৈ ধৰিলে, মতা মাহুহবিলাক তেওঁলোকৰ পিচে পিচে গ'ল। ডিকভাবিলাক যদিও যাব পৰা নাছিল তথাপি খিৰিকী মেলি বিমান দূৰলৈকে দেখা যায়, একেবাহে চাই আছিল।

চণ্ডাল হুটাই চোল পিটি ঘোষণা কৰিলে—“বাইজ। শুনিবাহঁক, এওঁ বিনয়দন্তৰ নাতিয়েক সাগৰদন্তৰ পুতেক চাকদন্ত। অলঙ্কাৰৰ লোভত বসন্তসেনা নামেৰে এজনী গণিকাক এওঁ হত্যা কৰিছে বুলি বিচাৰত সাব্যস্ত হৈছে। বজা পালকে তেওঁক বধ কৰিবৰ নিমিত্তে আমাক দিছে। যদি কোনোবাই আকৌ এনে কাম কৰে, বজাই তেওঁকে। সেই একে শাস্তিকেই দিব।”

এখনকৈ গৈ থাকোঁতেই কোনোবাই নিলগত মাতিলৈ-
“পিতা ! পিতা !”

চাকদত্তই মাত শুনিযেই বুজিলে ই তেওঁৰ পুত্ৰ
বোহসেনৰ বৰ্ঠাম্বৰ। তেওঁ ঠোঁটক ক'লে—‘এততক
অপেক্ষা কৰাঁ। মই পুত্ৰ মুখ চই লওঁ।’

এনেতে বোহসেন আক বিদূষক ওচৰ
চাপিল। তেওঁলোকৰ সাক্ষাৎ বৰ কৰণ।—চণ্ডালে
অলপ পৰ বৈয়েই চাকদত্তক লৈ যাব খুজিল।

বোহসেনে ক'লে,—‘চণ্ডাল, পিতাক লৈ কলৈ যাব ?’

চণ্ডালে কলে,—“আমি চণ্ডালকুলত উপজিলেও আচলতে
চণ্ডাল নহওঁ ; যি সাধুক মৰায়, সিহে আচল পাপী চণ্ডাল।”

বোহসেন।—তেন্তে পিতাক মাৰা কিয় ?”

চণ্ডাল।—সেইটো বজাব আদেশ।

বোহসেন।—“নহয় পিতাক এৰি দিয়াঁ, মোক মাৰাঁ।”

চণ্ডাল।—“তুমি চিৰঞ্জীৱী হোৱাঁ।”

চাকদত্তই পুতেকক সাবটি ধৰি চকুলো টুকিলে।
বিদূষকে চণ্ডালক ক'লে,—“হেবা মোৰ বন্ধুক এৰি
দিয়াঁ, মোক মাৰাঁ।”

চাকদত্ত।—তেনে কথা নকৰা বন্ধু !

চণ্ডাল দুটাই ক'লে—“বাটজ ! জাঁতৰ হওক, সাধু-
পুৰুষক বধ কৰা চাব খোজে কিয় ?”

এই বুলি আকৌ সকলোকে শুনাই ঘোষণা কৰিলে।

সেই সময়ত তেওঁলোক শকাবৰ ঘববপৰা অলপ

আতঁবেদি গৈছিল। শকাৰে স্থাবৰকক ঘৰৰ ওপৰ মহলাত
 স্বাক্ষি থৈছিল, সেই কাৰণে সি বিচাৰৰ বথা একোকে নাশা-
 নিছিল। এতিয়া এই ঘোষণা শুনি কেনেকৈ সঁচা কথাটো
 জনাব ইয়াকে পাবি বচিয়াৰ দৰে হ'ল, আৰু খিৰিকীয়েদি
 জাপ মাৰি দিলে। সৌভাগ্যবশতঃ তাৰ কোনো বিপদ
 নহল, মুকলি হৈ বাহিৰত পৰিল; লগে লগে বান্ধো ছিগি
 গ'ল। স্থাবৰকে এক মুহূৰ্ত্তও বিলম্ব নকৰি লৰি গৈ সকলোৰে
 আগত চিঞৰি চিঞৰি কলে—“শুনক বাইজ! মই গাড়ীৰ
 ভুল লগাই বসন্তসেনাক উছানোল নিছিলোঁ। পিচে
 মোৰ গৰাকী শকাৰে তেওঁক হাত কৰিব নোৱাৰি টেটু
 চেপি মাৰি পেলালে।

চণ্ডাল।—‘সঁচা নে ?

স্থাবৰক।—সঁচা। সঁচা কথা মই কওঁ বুলি মোক
 স্বাক্ষি থৈছিল।

শকাৰেও ঘোষণা শুনিছিল, তেওঁৰ মনত আনন্দৰ
 পাৰ নোহোৱা হৈছিল। কিন্তু হঠাৎ জানিব পাবিলে,
 বন্ধা ঠাইত স্থাবৰক নাই। সৰ্বনাশ! ই গৈ এতিয়া
 ভেদ ভাঙ্গি দিব। এই বুলি শকাৰ লবালবিকৈ ঘোষণাৰ
 ঠাইলৈ গল। স্থাবৰকক তাত দেখিয়েই মাতিলে,—আহ
 স্থাবৰক, আমি যাওঁ।

স্থাবৰক।—বসন্তসেনাক মাৰি আপুনি সন্তুষ্ট হোৱা
 নাই, তেওঁৰ প্ৰাণী জনকো মাৰিবৰ উপায় কৰিছে।

সকলো বাইজে কৈ উঠিল, “ঠিক তুমি মাৰিছা,
 চাকদন্তই মৰা নাট।”

শকাৰ।—“কোনে কৈছে ?

বাইজ।—(স্থাবৰকক দেখুৱাই) “এই সাধুজনে।”

শকাবৰ ভয় লাগিল, অলপ বেজি ভাৰি ক'লে,—
‘মিছা কথা । ঠে সোণ চুব কৰিছিল ; সেই কাৰণে তাক
মঠ মৰিয়াট কিল্লাট বান্ধি থৈছিলে’। সেট দেখি সি
শতুক শালিবলৈ আহিছে ।” এট দৰে কৈয়েই শকাবে
সোণৰ খাক এপাট সোলোকাট স্থাবৰকৰ হাতত সুমুৱাই
দি আনে হুণ্ডনাকৈ ক'লে—‘স্থাবৰক ! এটয়া ল আক
আন বকমে ক ।’

স্থাবৰকে খাকপাট লৈ ক'লে—“বাইজ চাওক, মোক
সোণৰ লোভ দেখুৱাইছে ।”

শকাবে খাকপাট লৈ ক'লে—“এইয়া, এই পাটব
নিমিত্তেই তাক মৰিয়াই কিল্লাই, বান্ধি থৈছিলে’। মই
মিছা কৈছো যদি তাৰ পিঠিখন চালেই চিন ওলাব ।”

চণ্ডালে পিঠি চাই তাত মাৰৰ চিন পাই ক'লে,—
“ইয়াৰ কথা মানিব নোৱাৰি । মাৰ খাই আহি সি বি
মন বাই তাকে কৰ পাবে ।”

“হায় ! মামুহৰ এনে দাস ভাব বে সঁচা কথাও
নপড়িয়ায় ।” এই দৰে কৈ স্থাবৰক চাকদত্তৰ ভবিত
দীঘল দি পবিল ।

শকাবে ভেড়িয়া স্থাবৰকক ভাব পৰা উলিয়াই দি
চণ্ডালক ক'লে,—‘উহতে পলম কৰিছ কিয় ? বেগাই
মাৰ’ ।’

বোহসেন ।—“নহয়, নহয়, পিতাক নামাৰিবা, মোক
মাৰা ।”

শকাব ।—“বাপেক-পুতেক দুয়োকে মাৰ ।”

চাকদত্তই ভাবিলে শকাবৰ পক্ষে একো অসম্ভব
নহয় ; সেই কাৰণে ক'লে, “বাহা ! মাৰাৰ ওচৰলৈ বোৱা’ ।”

চাকদত্ত ।—“মাবাক লৈ আশ্রমলৈ যোৱা গৈ, নহলে
পিতৃৰ মোৰত তোমাবো এনে দশা হ'ব।”

বিদূষক ।— বন্ধু, তোমাৰ অবিভনে মই ভীয়াই থাকিব
নোৱাৰোঁ, লৰাটো লৈ গৈ মাকক গতাই দিয়েই মই
মৰিম।

এই বুলি বিদূষকে চাকদত্তক সাৱটি ধৰি ভৰিত
পৰিল। বোহসেন কান্দি কান্দি বাগৰি পৰিল। তাকে
দেখি শকাৰে চণ্ডালক ক'লে—“মই কি কৈছোঁ। শুনা
নাই নে? বাপেক-পুতেক ছুইটাকে মাৰ।”

চণ্ডালে আমাক বজাই তেনে আদেশ দিয়া নাই
বুলি বোহসেনক আঁতৰাই পঠিয়ালে আৰু আগৰ দৰেই
ঢোল পিটি আকৌ ঘোষণা কৰিলে।

তেতিয়া চণ্ডাল ছুটাৰ কোনটোৱে মাৰিব বিচাৰ
হ'ল। ছয়ো নানা প্ৰকাৰে লেখ-বুজ কৰাৰ পাচত এটাৰ
গাত ভাৰ পৰিল। যাৰ ভাগত পৰিল সি ক'লে—“মোৰ
যেতিয়া পাল, মই অলপ বৈ হে মাৰিম।”

দ্বিতীয় ।—“কিয়?”

প্ৰথম ।—“পিতা মৰিবৰ সময়ত কৈ গৈছে—বোলে
বোপাট। যদি তোৰ ভাগত কাৰবাক মৰাৰ পাল পৰে
ততাতৈয়া নকৰিবি।”

দ্বিতীয় ।—“হেৰ। কিয়?”

প্ৰথম ।—“কেতিয়াবা কোনো সাধুৱে ধন দি মুকলি
কৰিব। কেতিয়াবা হয়তো বজাৰ লৰা উপজি সকলো
অপৰাধীৰ প্ৰাণ-দণ্ড বহিত কৰিবলৈ সুযোগ উলিয়াব।
কেতিয়াবা হাতীয়ে বান্ধ ছিঙ্গি অহা দেখি ভয়ত সকলো
পলাব। লগতে বহু ফলীও মুক্ত হ'ব। আকৌ কেতিয়াবা

বজাট সলনি হ'ব। সেই বাবে সকলো বধ্য বন্দীয়ে মুক্তি পাল।”

শকাৰ।—“চাকদত্তক মাৰ, বেগাই মাৰ।”

চণ্ডাল।—“আৰ্য চাকদত্ত, আমাৰ কোনো দোষ নাই; বজাৰ আদেশ পালিৱ লাগিব। এতিয়া যদি কিবা সুরাৰিব লগীয়া আছে, সুরাৰি লওক।”

তাৰ পাচত চণ্ডালে চাকদত্তক ক'লে,—“সেইয়া দক্ষিণ শ্মশান, সেইখিনিলৈ ব'লক।”

চাকদত্তই ‘উস! মোৰ কি দুৰ্কপাল।’ বুলি বহি গ'ল।

চণ্ডালে ক'লে,—“কি আপুনি মৰিবলৈ ভয় খাইছে নে কি?”

চাকদত্ত।—‘মুৰ্গ! মৰণৰ ভয় মোৰ নাই, কিন্তু মোৰ যে নিৰ্মূল বশ কলঙ্কিত হ'ল, এয়ে মোৰ সন্তাপৰ কাৰণ।’

চণ্ডাল।—‘কি কৰিব! আন কি, চন্দ্র সূৰ্যৰো বিপদ আছে, মামুহৰ কথা ধৰিবই নালাগে। উঠক।’

এইদৰে কৈ চতুৰ্থ বাৰ চাকদত্তৰ মৃত্যু ঘোষণা কৰিলে।

চাকদত্ত বধ্যস্থানত থিয় হ'ল, চণ্ডালে শেষবাৰ ঘোষণা জনালে। তাৰ পাচত ক'লে—“আপুনি পোন হৈ থিয় হওক, এই ২ড়গৰ এটা ঘাপতেই আপোনাৰ স্বৰ্গলাভ হ'ব।”

চাকদত্ত সাজু হৈ ব'ল। চণ্ডালে দা-খন টানকৈ ধৰি ঘাপ মাৰিলে। কিন্তু দা-খন হঠাৎ হাতৰ পৰা এৰাই যোৱাত চাকদত্তৰ গাত নপৰি মাটিত পৰিল।

সেই মুহূৰ্ত্ততে সংবাহক ভিক্ষুৰে সৈতে বসন্তসেনা আহি উপস্থিত হ'ল। সকলোৱে বিস্ময় মানিলে। বসন্ত-

সেনাই ক'লে, --“ৰ'বা, নামাৰিবা. নামাৰিবা। মই মৰা নাই।”

শকাবৰ চেপাত বসন্তসেনা মৰা নাছিল, মুৰ্ছা গৈছিল মাথোন। সংবাহকে শুকান পাত দেখি তেওঁৰ তিত্তা কাপোৰখন বসন্তসেনাৰ গাৰ ওপৰতে শুকাবলৈ বুলি মেলি দিলে। তিত্তা কাপোৰৰ স্পৰ্শত অঙ্গপ পাচতে বসন্তসেনাৰ মুৰ্ছা ভাগিল। সংবাহকে তেওঁক চিনি পাই ঘৰত থৈ আহিবলৈ বুলি লৈ আহিল।

তেওঁলোক আহি থাকোঁতে প্ৰথমতে মানুহৰ কোটাল শুনিলে. আৰু তাৰ পাচত বিৰাট জনতা দেখিবলৈ পালে। আৰু-তাক সুবি আচল কথাটো জানিব পাৰি যিমান প্যৰে বেগাই আহি বধ্য ভূমিত উপস্থিত হ'ল।

বসন্তসেনাক দেখি শকাবৰ ভাত তত নোহোৱা হ'ল। আগলুক বিপদৰ হাত সৰিবলৈ-মানুহৰ মাজৰ পৰা ওলাই লৰ মাৰিলে। চণ্ডালে দোখলে বসন্তসেনা মৰা নাই। তেওঁক মৰাৰ বাবে চাকদন্তৰ মৃত্যু দণ্ড হৈছিল যেতিয়া. এতিয়া সেই দণ্ড থাকিব নোৱাৰে। আচল দোষী শালক, তাকহে ধৰিব লাগে--এই বুলি চণ্ডাল দুটা শকাবক চিচাৰি গ'ল।

চাকদন্তই ক'লে,— ই কি! এওঁ বসন্তসেনাই নে? নতুবা ই মোৰ দৃষ্টিভ্ৰম।”

বসন্তসেনা।—মই সেই প্যপীয়সীয়েই। মোৰ কাৰণেই আপোনাৰ এনে দশা।

চাকদন্ত।—তোমাৰ বাবেই মোৰ মৃত্যু ওচৰ চাপিছিল, 'আৰু সেই জৈৱৰ দৰ্শনতেই জীৱন. ধূৰি আহিল।' পূৰ্ব শক্ৰে মই তোমাক মাৰিলোঁ. বুলি প্ৰমাণ কৰিছিল।

বসন্তসেনা—মোক সেই বাজশ্রালকেই মাঝিছিল,
(সংবাহকক দেখুৱাই) এওঁ মোক জীয়ালে।

চাকদত্ত।—এই সাধুজন কোন ?

সংবাহক।—আপুনি মোক চিনা নাই। মই যে
আপোনাৰেই ভৃত্য সংবাহক। জুৱাৰীৰ হাতৰ পৰা এই
আইদেৱে সৰুৱাই দিয়াত ভিক্ষু হৈছোঁ। মই নিলগৰপৰা
নিজ চকুৰে এওঁক শকাৰে টেটু চেপি মৰা দেখিছিলোঁ।

প্ৰকৃত ঘটনাটো তেতিয়া সকলোৱে জানিব পাৰিলে।
এনেতে শৰ্বিলক আহি চাকদত্তৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল।

চাকদত্তই সুধিলে—“আপুনি কোন ?”

শৰ্বিলক।—যি আপোনাৰ ঘৰত সিদ্ধি দি অলঙ্কাৰ
চুব কৰিছিল তেৱেঁই মই। মই সেই মহাপাতকীয়ে
আপোনাৰ ওচৰত লৰণে পশিছোঁ।

“ভেনে কথা নকব ” বুলি চাকদত্তই শৰ্বিলকক ডিঙ্গিত
সাৱটি ধৰিলে।

শৰ্বিলক।—আক কথা আছে—। আৰ্য্যকে বজা
পালকক পশুৰ দৰে বধ কৰিলে।

চাকদত্ত।—কি ?

শৰ্বিলাক।—যি আপোনাৰ গড়ীত উঠি পলাইছিল
সেই আৰ্য্যকে পালকক হত্যা কৰিলে।

চাকদত্ত।—যাক আগেয়ে পালকে বন্দী কৰি থৈছিল।

শৰ্বিলাক।—হয়। আৰ্য্যক বজা হৈয়েই প্ৰথমে
তেওঁৰ বহুসকলক প্ৰহাৰ জনাইছে।

তাৰ পাচত নিলগলৈ চাই ক'লে—“লৈ আহ শ্ৰালকক।”

তেতিয়া পিচলৈ হাতকৈ বজা শকাবক কিছুমান

প্ৰেৰণীয়ে বেচি লৈ আহিল। শকাৰে দেখিলে তেওঁৰ
কলীয়া কোনো নাই। সি যি কি নহওক, আপুৰু কালত
শকাৰৰ বৃদ্ধি ওলাল। চাকদত্তৰ ভৱিত দীঘল দি পৰি
ক'লে—“মোক বক্ষা কৰক।”

সকলোৱে কোঢ়াল কৰি উঠিল—“মাৰ তাক,
মাৰ, মাৰ।”

শকাৰৰ ভয়তে ধাতু উৰিল; চাকদত্তক কাৰো কৰি
ক'লে—“মই অশৰণৰ শৰণ আপুনি মোক ৰাখক।”

চাকদত্ত।—ভয় নাই, শৰণগতৰ কোনো ভয় নাই।

শৰ্বিলকে শকাৰক আঁতৰাই আনিবলৈ প্ৰেৰণীক
আদেশ দি কি শাস্তি তেওঁৰ উপযুক্ত হব চাকদত্তক
সুধিলে।

চাকদত্ত।—মই যি কওঁ তাকে কৰিব জানো ?

শৰ্বিলক।—নিশ্চয়ে।

শকাৰে চাকদত্তক আকৌ ক'লে—“মোক ৰাখক, দয়া কৰক।
আপোনাৰ উপযুক্ত কাম কৰক, ইহঁতৰ কথা নুশুনিব।”

আকৌ ৰাইজৰ মাজত কোঢ়াল লাগি পৰিল,—

“মাৰ তাক, মাৰ, মহাপাপী কিয় জীয়াই থাকিব ?”

শৰ্বিলকে আকৌ চাকদত্তক সুধিলে—“তেওঁক কি
শাস্তি দিব ?

চাকদত্ত।—মোৰ কথা ৰাখিব ?

শৰ্বিলক।—নিঃসন্দেহে।

চাকদত্ত।—সঁচা।

শৰ্বিলক।—সঁচা।

চাকদত্ত।—তেওঁ এওঁক—

শৰ্বিলক।—বধ কৰোঁ ?

চাকদত্ত।—নহয়, এওঁক এৰি দিয়ক ।

শৰ্বিলক । কিয় ?

চাকদত্ত ।—শৰণাগত শত্ৰুক অস্ত্ৰেৰে মাৰিব নাপায়,—
শৰ্বিলক ।—তেম্ভে কুকুৰৰ হতুৱাই খুৱাওঁ ?

চাকদত্ত ।—নহয়, উপকাৰ কৰিব লাগে ।

শৰ্বিলক ।—আচৰিত । তথাপি আপোনাৰ কথা মতেই
চলিব লাগিব । নতুন বজাৰ সেয়ে আদেশ । এই বুলি
শকাৰক প্ৰহৰীৰে সৈতে পঠিয়াই দিলে ।

এনেতে শুনা গ'ল চাকদত্তৰ ভাৰ্যা ধূতাই স্বামীৰ
মৃত্যুৰ কাৰণে নিজে চিত্তাত উঠি মৰিবলৈ ধৰিছে ।
ৰোহসেনেও মাকৰ আঁচলৰ পৰা এৰা নাই । তেতিয়া
সকলোটি লৰালৰিকৈ সেই ফাললৈ যাবলৈ ধৰিলে ।

সচাঁৱৈয়ে ধূতাই মৰিবলৈ ওলাইছিল । চিত্ত তেতিয়া
দপ্ দপকৈ জ্বলি উঠিছিল । বিদূষক আৰু ৰোহসেনে
নানা প্ৰকাৰে বাধা নজন্মোৱা হলে ইমান বেছি তেওঁৰ
দেহ ভস্মত পৰিণত হ'ল ইতিমধ্যে । ভাগ্যক্ৰমে মূৰামূৰি
সময়ত চাকদত্ত সদলে উপস্থিত হ'ল । বিদূষক হাহাকাৰ
মুহূৰ্ততে মিলনৰ আনন্দত মুখাৰত হৈ পৰিল ।

চাকদত্তৰ ইচ্ছামতে ভিক্ষু সকলো বিহাৰৰ কুলপতি,
চণ্ডালছটা সকলো চণ্ডালৰ অধিপতি, চন্দনক প্ৰধান,
বিচাৰপতি হ'ল । শকাৰক আগৰ পদতে বন্ধা হ'ল আৰু
স্বাৰকৰ দাসত্ব মোচন হ'ল ।

নতুন বজাৰ ইচ্ছামতে চাকদত্তৰ লগত বসন্তসেনাৰ
মিলন হ'ল । বজা-প্ৰজা সকলোৰে মাজত মহা আনন্দৰ
টো উঠিল ।

অন্ত

বিক্রমোব'শী।

পৰিচয় ।

কবিকুলশিৰোমনি কালিদাস ভাৰতৰ শ্ৰেষ্ঠ নাট্যকাৰ ।
তেওঁৰ নাটক তিনিখন,—বিক্ৰমোৰ্বশীয়ম্, অভিজ্ঞান-
শকুন্তলম্ আৰু মালবিকাগ্নিকিত্তম্ । ইয়াৰ ভিতৰত বিক্ৰমো-
ৰ্বশীয়েই সম্ভবতঃ তেওঁৰ প্ৰথম নাটক । ইয়াৰ মূল
পৈশাচী ভাষাত লিখা বৃহৎ কথা । আজি কালি বৃহৎ
কথা লোপ পাইছে, কিন্তু তাৰ সংক্ষিপ্ত সংস্কৰণ ক্লেমে-
ন্দ্ৰৰ বৃহৎ কথামঞ্জৰী আৰু গোমদেৱৰ কথা সৰিংসাগৰত
মূল গ্ৰন্থৰ আভাস পোৱা যায় ।

বৃহৎ কথাৰ পৰা মূল ঘটনাটো ল'লেও কালিদাসে
তাক গঢ়ি তুলিছে নিজৰ অসাধাৰণ কবিত্ব আৰু বনো
কৌশলেৰে ; শেহৰ ফালে মূলতকৈও নিজৰ কল্পনাক হে
বেচি প্ৰাধান্য দিছে আৰু তেনে কবাত নাটকৰ সৌন্দৰ্য্য
বহুত গুণে বাঢ়িছে ।

ইয়াত বিক্ৰমোৰ্বশীৰ নাটকীয় সাজ-সজ্জাৰ ঠাইত
প্ৰায় সাজ-পাৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে । উক্তি—

বিজ্ঞানমোক্ষশী

—:—

(১)

“বন্ধা কৰা, বন্ধা কৰা, দেৱতাৰ বন্ধু কোন আছা,
কোনে আকাশেদি অহা ধোৱা কবিৰ পাবা, আছা,
বন্ধা কৰা।”

চন্দ্ৰবংশীয় বজা পুৰুষৰা সূৰ্য্যৰ উপাসনা কৰিবলৈ
গৈছিল। উভতি আহোঁতে হেমকুট সিৰিৰ কাৰ পাওঁভেট
ওপৰত কোৱাৰ দৰে নাৰীৰ আৰ্হনাক ভেওঁৰ কাণত
পৰিল। সেওঁ সেতিয়া সেই স্বৰ লক্ষ্য কৰি বেগ দিলে,
অলপ পিচতে ভেওঁৰ চকুত পৰিল বজা, মেনকা আদি
কৰি স্বৰ্গৰ অঙ্গবাসকল। ভেওঁলোকেই চিত্ৰবিব লাগিছে—
“বন্ধা কৰা, বন্ধা কৰা।”

পুৰুষৰাই ক’লে,—“ভয় নাই, নাকান্ধিবা, মই
পুৰুষৰা, কোৱা তোমালোকক কিহৰ পৰা বন্ধা কৰিব লাগে
বজা।—অনুবৰ অভ্যাচাৰৰ পৰা।

পুৰুষ।—অনুবে নো তোমালোকক কি কৰিছে?
বজা।—কি কৰিছে শুনক,—আমি কুবেৰৰ ভবনৰ
পৰা একেলগে আহি আছিলোঁ। ভগন্তাৰ আশঙ্কাৰ
পৰা বন্ধা কৰাত যি মহেন্দ্ৰৰ স্কুমায় গ্ৰহণ, যাৰ

সৌন্দৰ্য্যই লক্ষ্মীকো লাজত পেলায়, যি স্বৰ্গৰ উৎকৃষ্ট
অলঙ্কাৰ, সেই আমাৰ প্ৰিয়সখী উৰ্বশীও আমাৰ লগত
আছিল। হঠাৎ হিবণ্যপুৰনিবাসী কেশী দানবে তেওঁক
চিত্ৰলেখাবে সৈতে এইধিনিৰ পৰাই ধৰি লৈ গ'ল।

পুক।—বুজিলেঁ।। সেই পাৰণ্ড এতিয়া কোনকালে
গ'ল ?

বজ্জা।—উত্তৰ-পূব কালে।

পুক।—তেওঁ বেজাৰ নকৰিবা। মই তোমালোকৰ
সখীয়েকাক উদ্ধাৰ কৰিম। তোমালোকক ক'ত লগ ধৰিম ?

অপ্সৰা।—এই হেমকুটৰ টিঙত।

বজ্জাই তৎক্ষণাৎ উত্তৰ পূবফাললৈ বধ চলাবলৈ
সাৰথিক আদেশ কৰিলে। সাৰথিয়ে বব বেগেৰে বধ
ডাকিলে। বধৰ বেগত ডাৱৰবোৰ ভাগি ছিটিকি পৰিবলৈ
ধৰিলে। ঘোৰাৰ মূৰত বজ্জা চোৱাৰ লবচৰ নোহোৱা
হ'ল, যেন ছবিত হে অঁকা।

বজ্জা গ'লত অপ্সৰাসকল হেমকুটৰ টিঙত উঠিল আৰু
বজ্জা ঘূৰি অহালৈ বাট চাই থাকিল।

অলপ সময়ৰ ভিতৰতে বজ্জাৰ বধ ঘূৰি আহিল।
বধত সাৰথি, বজ্জা আৰু চিত্ৰলেখাৰ গাতে চলি পৰা
উৰ্বশী। উৰ্বশী অচেতন অৱস্থাত।

চিত্ৰলেখাই সখীয়েকৰ চেতনা আনিবলৈ বাবে বাবে
বন্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। বজ্জায়ো সাধুনা বাক্যেৰে ভয়

ভাঙিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু উৰ্বশীৰ কুণ্ঠম-কোমল হৃদয়ৰ ভেতিয়াও ক'পনি মৰা নাছিল, ভেতিয়াও তেওঁৰ গাৰ পৰা ভয়ৰ প্ৰভাব আঁতৰা নাছিল।

এনেকৈয়ে কিছু সময় খকাৰ পিচত উৰ্বশীৰ চেতনা আছিল : তেওঁ চকু মেজিলে। মন্থনকৈ ভলাই অহা ভোনটিৰ দৰে, আন্ধাৰ আঁতৰি যোৱা ষাঙিৰ দৰে, ধোৱা নথকা বাতিৰ জুই-আঁজনিৰ দৰে, গৰা-গহনীয়াই মলিয়ন কৰা গন্ধা-জল আকৌ নিৰ্মল হৈ উঠাৰ দৰে উৰ্বশীৰ দেহৰ সৌন্দৰ্য্য জিলিকি উঠিল। চিত্ৰলেখাই ক'লে,—
“আক ভয় নাই। সেই পাবও পৰাস্ত হৈছে।”

উৰ্বশী।—কোনে পৰাস্ত কৰিলে ? দেবেজুই ?

চিত্ৰ।—নহয়, দেবেজুৰ দৰেই শক্তিশালী এই বাজৰি পুকৰয়াই।

বজালৈ চাই উৰ্বশীয়ে মনতে ক'লে,—“দানৱে মোৰ উপকাৰকে কৰিলে।”

বজায়ো নিজৰ মনতে ক'লে,—“আপোনাসকলে নাৰায়ণ ঋষিক ভূলাবলৈ যাওঁতে তেওঁ নিজ উকৰ পৰা উৰ্বশীৰ সৃষ্টি কৰি ডালেতো হে সকলোকে লাভত পেলাইছিল। অথবা উপশ্বীৰ পক্ষে এনে সৃষ্টি সম্ভব নে ? নহয়, নহয়, এওঁৰ সৃষ্টি কৰিছে মদন আৰু বসন্তই। নহ'লে বেদ পঢ়ি আলৰ হোৱা, বিদ্যৰ সুখৰ পোক মৌপোৱা বুঢ়া মূনি এজনে এনে মনোহৰ ৰূপ সৃষ্টি কৰিব কেনেকৈ ?

উৰ্বশীয়ে চিত্ৰলেখক সুস্থিলে,—“সখি ! সখীহঁত ক’ত আছে ?”

চিত্ৰ ।—মহাবাজে হে জানে ।

বজাই একেধৰে উৰ্বশীলৈ চাই থাকি ক’লে,—“যি এবাৰ মাথোন তোমাক দেখিছে তেৱেঁ তোমাৰ নিমিত্তে ব্যাকুল নহৈ নোৱাৰে । সখীসকলৰ অৱস্থাৰ কথা নকলেও হয় । সোঁৱা চোৱাঁ ।”

এই বুলি তেওঁ অঙ্গবাসকলক আঙ্গুলীয়াই দেখুৱালে ।

লাহে লাহে বথ আহি হেমকুটৰ টিং পালে, খলা-বন্ধা মাটিত বথখনে ঠেকেচা লবলৈ ধৰিলে । লগে লগে বজাৰ গাত উৰ্বশীৰ গাৰ ঘঁহনি লাগিল ; বজাৰ শব্দৰ বোমাঞ্চিত হৈ উঠিল ।

উৰ্বশী বথৰ পৰা নামিল ; লবালবিকৈ আহি সখীয়েক-হঁতে আলিঙ্গন কৰিলে । এনে সময়তে পূব কালে বথৰ ঘৰ্ঘৰণি শুনা প’ল ; সকলোৰে দৃষ্টি সেইফাললৈ স্থূলিল । অলপ পাচতে বথ আহি তেওঁলোকৰ ওচৰ চাপিল ; বথৰ পৰা নামিল গন্ধৰ্বৰাজ চিত্ৰবথ ।

চিত্ৰবথে পূৰ্ববন্ধক বস্ত্ৰবান্ধ জনাই ক’লে,—“নাবন্ধৰ মুখে কেশীয়ে উৰ্বশীক হৰণ কৰাৰ বাস্তবি পাই উদ্ধাৰ কৰিবলৈ ইঙ্গুই মোক আদেশ কৰিছিল ; যয়ো মোৰ গন্ধৰ্ব-সেনা লৈ তাক ধৰিবলৈ ওলাইছিলোঁ । বাটত আপোনাৰ বিজয়-বাৰ্তা শুনিবলৈ পালোঁ । আক সেই কাৰণে আপোনাক

জগৎ ধৰিবলৈ ইয়াৰলৈ আহিলে। আপুনি মৰ্চাকৈয়ে
মহানৰ বৰ প্ৰিয় কাৰ্য কৰিলে। এতিয়া উৰ্বশীক লৈ
তাপুনিও ইচ্ছাৰ ওচৰলৈ গ'লে বৰ সুখৰ কথা হ'ব।
তাহানি নাৰায়ণ স্বৰিণে এওঁক ইচ্ছাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিছিল ;
আৰু আকৌ লৈভ্যৰ হাতত পৰা আনি আপুনি নকৈ
দান কৰিলে।”

পুৰুষ।—ভেনে কথা নক'ব। মই দানৰক পৰাস্ত
কৰিছোঁ। কেৱল ইচ্ছাৰ প্ৰভাৱৰ বলত ; কিয়নো সিংহৰ
গৰ্জনৰ প্ৰতিধ্বনিৰেও হাবিক ভয় খুৱায়।

চিত্ৰ।—ই আপোনাৰ বিনয় মাথোন। বিনয় বিক্ৰমৰ
অলঙ্কাৰ।

পুৰুষ।—বহু ! মহেশ্বৰ জগত সাক্ষাৎ কৰিবলৈ এতিয়া
মোৰ সময়ৰ নাটনি, আপুনিৰেই এওঁক দেৱৰাজৰ ওচৰলৈ
লৈ যাওক।

চিত্ৰ।—বাক ভেঙে, মৰে নিওঁ। (অশ্বাসকলক)
এতিয়া সকলো ব'লাইক।

অশ্বাসকলক লৈ চিত্ৰৰ বৰ বাবলৈ ওলাল। উৰ্বশীয়ে
চিত্ৰলেখাৰ কাষে কাষে ক'লে,—“লৰি, যদিও এই বাৰ্ষিকিয়ে
মোৰ মহৎ উপকাৰ সাধিলে তথাপি বিদায় ল'বলৈ মোৰ
মাতি নোলায়, তুমিয়েই মোৰ হৈ কোৱাঁ।”

চিত্ৰলেখাই উৰ্বশীৰ মনোভাৱ ব্যক্ত কৰি বজাক
ক'লে,—“মহাৰাজ ! উৰ্বশীয়ে আপোনাৰ কীৰ্তি সু-

লোকলৈ নিবলৈ আপোনাৰ অহুমতি বিচাৰিছে।”

বজা।—বাক বোৱা ; কিন্তু আকৌ যেন দেখা পাওঁ ।

শ্ৰেতিয়া সকলোটি আকাশমাৰ্গেদি যাবলৈ ওলাল ।

উৰ্বশী হঠাৎ থমকা খাই বৈ চিত্ৰলেখাক ক’লে,—“সখি, মোৰ ডিঙিৰ হাবগছ লতাত লাগি ধৰিলে, একরাই দিয়াঁ।” লগে লগে বজাৰ কাললৈ মুখ ঘূৰালে আৰু লাজকুৱীয়া ভাবে কেশাহিকৈ চাবলৈ ধৰিলে ।

চিত্ৰলেখাই মিচিক কৰে হাঁহি ক’লে,—“বৰ বেয়াকৈ লাগিল, ইয়াক একৰাব নোৱাৰিমই কিজানি ! তেও চাওঁচোন চেঁটা কৰি।”

উৰ্বশী।—তোমাৰ এই কথাকেইটা কিন্তু মনত ৰাখিবা ।

চিত্ৰলেখাই লাহে লাহে লতাব পাক একৰাবলৈ ধৰিলে । বজাই একেবাহে উৰ্বশীলৈ চাই থাকি আপোনা আপুনি ক’লে,—“লতা ! তই মোৰ প্ৰিয় কাৰ্য্য কৰিলি ; তই বাধা দিয়াৰ বাবেই আকৌ এবাৰ মই সেই সুখখনি চাবলৈ সন্মোহন পালোঁ।”

তাৰ পাচত বজা বৰত উঠিল । বজালৈ চাই হুমুনিয়াহ কাঢ়ি মৰীয়েহঁতেবে সৈতে উৰ্বশীও ৰাব লগাত পৰিল । তেওঁলোক বোৱা বাটৰ ফালে চাই থাকি বজাই ক’লে,—
“অহো ! মননে হুৱুৰ্ত্ত বস্তুলৈকো মন মেলায়।”

উর্কশী গ'ল। তেওঁ'ৰ লগতে মনটো এৰি থৈ বজাও
ঘৰমুৱা হ'ল।

(২)

উর্কশীৰ চিন্তাত পুৰুষৱা কাতৰ হৈ পৰিল। কেনেকৈ
তেওঁক লাভ কৰিব এয়ে হ'ল দিন-বাতি চিন্তা। নিজে
একো উপাই বিচাৰি নাপাই বিদূষকৰ লগত পৰামৰ্শ
কৰিলে, কিন্তু বিদূষকেও তাৰ একো সুব্যৱস্থা দিব
নোৱাৰিলে।

উর্কশীৰ নিমিত্তে অস্তব ব্যাকুল হ'লেও বজাই বাজ-
কাৰ্য্য পৰিচালনাত অৱহেলা কৰা নাই, শ্ৰেণীভিত্তিক নীতি
মতে যথাসময়ত বাজসভাত উপস্থিত হৈ দৈনিক কাৰ্য্য
সম্পন্ন কৰিছে।

এতিয়া আটাইতকৈ ডাঙৰ আইকাল হ'ল বিদূষক
মানৱকৰ। বজাই তেওঁ'ৰ বহুস্তব কথা কৈ বিদূষকক এই
বুলি সতৰ্ক কৰি দিছিল যেন তেওঁ সেই কথা ক'তো
ছুলিয়ায়। বিদূষকে এতিয়া কৰে কি। কাৰবাৰ আগত
কবলৈ নাপালে যে তেওঁ থাকিব নোৱাৰে। বজা লগত
থকা সময়ত বিশেষ ভয় নাই। কিন্তু বিধিনি সময়
বজা বাজসভাত থাকে সেইধিনি সময়ত তেওঁ সুখ অপাই

থাকে কেনেকৈ। মামুহ দেখিলেই যে সকলো কথা তেওঁৰ মুখৰ পৰা ওলাই আহিব তাত সন্দেহ নাই। অগত্যা তেওঁ বিমান পৰিচ্ছন্দৰ কাষৰ মামুহ ছুছুহ নোযে'ৱা ঠাই এডোখৰত লুকাই থাকিল।

ইফালে পুকুৰৰাৰ মতিষী কালীৰাজকণ্যা ঔগীনৰীয়ে লক্ষ্য কৰিলে যে সূৰ্যোপাসনাৰ পৰা ঘূৰি অহাৰে পৰা বজাৰ একোৰে প্ৰতি আঁহা নাই, যেন তেওঁ শূন্য-হৃদয়। বাণীয়ে ভাবিলে,—নিশ্চয় বজা কাৰোবাৰ প্ৰেমত পৰিছে, কিন্তু প্ৰকৃত বহুত জনা যায় কেনেকৈ। জানিবৰ এটা মাত্ৰ উপায় হৈছে বিদূষকক অকলশৰীয়াতকৈ লগ ধৰাটো। কিয়নো বজাৰ কি হৈছে বিদূষকে নিশ্চয় জানে আৰু কোনোবাটো স্মিলে নোকোৱাকৈয়ো থাকিব নোৱাৰে। স্বামীয়ে ভেতিয়া বিদূষকক লগ ধৰি কথাটো উলিয়াবলৈ তেওঁৰ পৰিচাৰিকা নিপুণিকাক পঠিয়াই দিলে।

বহুত বেজি বিচৰাৰ পাচত নিপুণিকাই লুকাই থকা ঠাইতে বিদূষকক দেখা পালে। বিদূষক ভেতিয়া কথা ওলাই যোৱাৰ ভয়ত ছবিত আঁহা বান্ধবটোৰ দৰে লবচৰ নকৰাকৈ মনে মনে বহি আছিল। ওচৰ চাপি গৈ নিপুণিকাই তেওঁক নমস্কাৰ জনালে।

বিদূষকে আশীৰ্ব্বাদ দিলে, কিন্তু লগতে বজাৰ বহুতও প্ৰায় ওলাইছিলেই। কোনোমতে বেনিৰা কিতাৰখন

জমাই বাধি নিপুণিকাক স্মৃধিলে—“কি হে ! গান-বাজনা
এবি যোরা ক'লে ?”

নিপু।—কুঁরবীর কথামতে আপোনাক লগ ধবিবলৈ ।

বিদু।—কুঁরবীয়ে নো কি আদেশ কৰিছে ?

নিপু।—মাদৈয়ে কৈছে বোলে বাপু সদায় মোৰ
ফলীয়া, মোৰ ছখ-বেজাব দেখিলে সহিব নোৱাৰে ।

বিদু।—ভেনেচলে প্ৰিয় বয়স্তুই তেওঁৰ প্ৰতি কিবা
বেয়া আচৰণ কৰিছে নে কি ?

নিপু।—মহাবাজে দেবীক মাতিবৰ সময়ত তেওঁ
ভাল পোৱা সেই তিক্ততাজনীৰ নামেৰে মাতিছিল ।

বিদুষক বন্ধা পৰিল । উস্ ! কথাটো ক'বলৈ
নাপাই তেওঁৰ জিতাই যে কি যত্নগা ভোগ কৰিছিল !
এতিয়া বজাই নিজে নাম কাঢ়িলে বুলি শুনি তেওঁ
ঘপবাই ক'লে—“কি ! উৰ্বশী বুলি মাতিছিল নে কি ?
সেই অপেচবাজনীক দেখাব পবাই বজাই আন একোকে
কব নোৱাৰে, আন কি মোবো আমোদ-প্ৰমোদ সকলো
গৈছে ।”

বহুস্ত ভেদ কৰি নিপুণিকাই ক'লে—“গিচে দেউ,
মাদৈক কি ক'ম ?”

বিদু।—ক'বা, মই বয়স্তুক এই মূৰীটিকাৰ পৰা
খুঁয়াই হে দেবীক দেখা কৰিম ।

নিপুণিকাক ওলাই গ'ল । ঠিক সেই সময়তে বৈতালিক

সকলৰ বাজ-প্ৰশস্তিয়ে বাজসভা ভঙ্গ হোৱাৰ জাননী দিলে। বিদূষক আগবাঢ়ি গৈ বজাক আগ বঢ়াই আনিিলে।

বজাই ক'লে,—যেতিয়াই সেই সুব-সুন্দৰীক দেখা পালে! তেতিয়াই মকৰকেতুৱে তেওঁৰ শৰৰ দ্বাৰা মোৰ হিয়াত বাট উলিয়াই তেওঁক সোমাবলৈ দিলে।”

বিদূষকে ভাবিলে,—কাশী বাজকন্তাই তো কম বেজাৰ পোৱা নাই!

বজা।—বয়স্য, বহস্য বক্ষা কৰিছা নহয়?

এতিয়াহে বিদূষকে বুজিলে কেনেকৈ তেওঁক নিপু-নিকাই ঠগিলে। বজাক কি ক'ব কি নক'ব একোকে ঠিক কৰিব নোৱাৰি ভেৰা লাগি চাই থাকিল।

বজা।—নামাতা কিয়?

নিজক চম্ভালি লৈ বিদূষকে ক'লে,—“মই মোৰ জিভাখন এনেকৈ অলৰ কৰি ৰাখিছিলোঁ। যে এতিয়াও সতকাই কথা নোলোৱা হৈয়ে আছে।”

বজা।—ভাল কথা। পিচে মই এতিয়া ক'ত শাস্তি পাম?

বিদূ।—ব'লা, ৰাঙ্কনী-ঘৰলৈ যাওঁ,।

বজা।—কিয়?

বিদূ।—ভাত নানাৰিধ খোৱা বস্তু ৰাঙ্কিছে, সেই-বোৰ চাই থাকিলে নিশ্চয় মনৰ অশাস্তি আঁতৰি যাব।

বজাই হাঁহি ক'লে,—“ভাত তোমাৰ কাম্য বস্তু

আছে দেখি তুমি আমোদ পাবা। মোৰ কাম্য হুপ্তাপ্য,
মই আনন্দ পাম কেনেকৈ ?”

বিদু।—বাক এটা কথা সোধোঁ,—তোমাক জানো
উৰ্বশীয়ে দেখা নাই ?

বজা।—দেখিছিল। তাৰ পৰা কি হ'ল ?

বিদু।—তেনেহলে তেওঁ ছল্লভ নহয়।

বজা।—সেইটো হৈছে মোৰ প্ৰতি তোমাৰ
পক্ষপাতিতা।

বিদু।—তোমাৰ কথাত মোৰ কৌতূহল জন্মিছে।
সঁচাকৈয়ে আপচুব ভিতৰত মই যেনেকৈ অদ্বিতীয়, স্তম্ভবীৰ
ভিতৰত উৰ্বশীও তেনেকৈ অদ্বিতীয়া নে ?

বজা।—তেওঁৰ ৰূপ বৰ্ণনা অসম্ভব। তথাপি চমুকৈ
ইয়াকে কওঁ,—তেওঁৰ বপু অলঙ্কাৰবো অলঙ্কাৰ, প্ৰসাধনবো
প্ৰসাধন, সকলো উপমানৰ প্ৰত্যুপমান।

বিদু।—সেইহে তুমি দিব্য বস পিবলৈ বিচৰা
চাতকৰ ব্ৰতত ধৰিছা

বজা।—মোক নিৰ্জ্বনতা লাগে। ব'লা প্ৰমদ বনলৈ
যাওঁ ।

তেতিয়া হুয়ো সেই ঠাই এৰি প্ৰমদ বনলৈ গ'ল।

প্ৰমদ বনত বসন্তৰ স্ত্ৰী শৈশৱ আৰু যৌৱনৰ মাজ
ভাগত। কুকৰক ফুলৰ কাবকেইটা সেউজীয়া আৰু আগটো
ভিকতাৰ নখৰ দৰে বঙচুৱা হৈ উঠিছে। বঙা অশোকৰ

কলিবিলাক ফুলেঁ ফুলেঁ হৈছে। আমৰ মলে দেখা দিছে, কিন্তু এতিয়াও পৃথ হোৱা নাই। ভোমোৰাৰ সংস্পৰ্শত মাধৈ মালতী ফুলবিলাক সৰি যেন বজাক অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈকে সাজু হৈছে।

শ্ৰমদ বনত সোমাই তাৰ চিন্তাবিনোদনকাৰী দৃশ্যৰলী দেখি বজাৰ সন্তাপ কমক ছাৰি বাঢ়িহ উঠিল। বিদূষকে বজাক সাস্থনা দি ক'লে,—“চিন্তা নকৰিবা, মদনে তোমাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ কৰিব।”

বজাই সন্তোষ পাই ক'লে,—ব্ৰাহ্মণৰ বাক্য যেন অথলে নাযায়।”

বিদূ.—এতিয়া তুমি ফুলেৰে বমকজমক এই লতা-ডাললৈ চাই উৰ্বশীৰ প্ৰতি জ্ঞান আকুলতা নিবারণ কৰাঁ।

বজা।—ফুলৰ অস্বাভাৱপিত্ত তললৈ মূৰকৈ তালি-জালি থকা লতাডালি শূন্য হব পাবে, কিন্তু উৰ্বশীৰ ৰূপত মজি থকা এই চকুক তপ্ত দিব নোৱাৰে। তুমি মোৰ মনোবঞ্ছা পূৰণৰ আন এটা উপায় বিচাৰি উলিওৱাঁ।

বিদূষকে কিছুপৰ ভাবি ক'লে—“মই এটা উপায় পাইছোঁ। তুমি এটা কাম কৰাঁ, টোপনি যোৱাঁ। তেতিয়া সপোনত ছয়োৰে মিলন হ'ব।”

বজা।—তোমাৰ প্ৰস্তাব কাৰ্য্যকৰী নহয়। মদনৰ শৰে থকা-সৰকা কৰা চকুত কেনেকৈ টোপনি আহিব ?

বিদু — তেনেহলে উৰ্বশীৰ ছবি এখন আঁকি লৈ
চাই থাকাঁ।

ৰজা—সিও সম্ভব নহয়। ছবি আঁকিব খুজিলে
চকুলোৱে তাক শেষ কৰিবলৈ নিদিয়ৈ।

বিদু।—ভেস্বে আক উপায় নাই। মোৰ বুদ্ধিয়ে
ইয়াতকৈ বেচি একো চুকি নাপায়।

ৰজা।— কি হ'ব, ! হয়তো মোৰ কি যত্নগা তেওঁ
তাৰ গমকে পোৱা নাই, নাটোবা গম পালেও অৱহেলা
কৰিছে।

উৰ্বশীও ৰজাৰ প্ৰেমত উন্মাদিনী হৈ পৰিছিল;
স্বৰ্গত থাকিব নোৱাৰি পুকুৰাক চাবলৈ লৰি আহিছিল।
তেওঁৰ লগত আছিল চিত্ৰলেখা। ৰজাই উৰ্বশীক ভাল
পায় নে নাপায় তাৰ গম ল'বলৈ ছয়ো অদৃশ্য ভাবে
ৰজাৰ ওচৰত থিয় দি আছিল। ৰজা আক বিদূষকৰ বখা
শুনি উৰ্বশীয়ে এখন ভূৰ্জপত্ৰত লিখিলে :—

“অমুক্ত জনকট উৰ্বশীৰ স্নেহ

হোৱা হলে স্বামী, যেনে কৰিছা সন্দেহ,

পাৰিজাত কুম্ভৰ শীতল শয্যাতে,

নন্দন বায়ুতো কিয় জুই লাগে গাত ?

লিখা হ'লত ভূৰ্জপত্ৰডোংৰ ৰজাৰ আগত পেলাই
দিলে ; সাপৰ কলপ বুলি ভাৰি বিদূষক চক খাই উঠিল।
ৰজাই দেখিলে সেইখন ভূৰ্জপত্ৰ আক তাত কিবা লিখা

আছে। বিদূষকে ক'লে কি জানি সেইখন উৰ্বশীৰে
প্ৰেম-পত্ৰ। বজাই সন্দেহেৰে পঢ়িবলৈ আবন্ত কৰিলে,
পঢ়া হ'লত ক'লে,—“বয়স্য! তোমাৰ অহুমান সত্য।”

তেতিয়া তাত কি লিখা আছে বিদূষকেও শুনিব
খুজিলে; বজাই পঢ়ি শুনালে।

বিদূষকে ক'লে,—“ভোকত স্বস্তিবাচনৰ আগন্তুক দেখিলে
মোৰ যি সাস্থনা, তোমাৰ এই সাস্থনাও তদ্রূপ।”

বজা।—অকল সাস্থনা হে নে? এই লিখা পঢ়ি মোৰ
এনেহে লাগিছে যেন মোৰ মুখ তেওঁৰ মুখত লাগে।
লাগে। হৈছে।

বজাৰ গা ঘামিছিল, কেনেবাকৈ হাতৰ ঘাম লাগি
ভূৰ্জপত্ৰখন নষ্ট হয় বুলি তেওঁ তাক বিদূষকৰ হাতত দি
ভালকৈ বাধিবলৈ ক'ল।

বিদূষকে পত্ৰখন লৈ ক'লে—‘উৰ্বশীয়ে অকল ফুলৰ
সৌন্দৰ্য্য দেখুৱাই ফলৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব নে কি?’

এনেতে চিত্ৰলেখাই বজাক দেখা দি ক'লে,—
“মহাবাজৰ জয় হওক।”

বজাট হৰ্ষেৰে ক'লে,—‘স্বাগতম্। কিন্তু আগতে
এবাৰ গজা যমুনাৰ সঙ্গম দেখাৰ পাচত অকল যমুনাৰ
দৃশ্যই যেনেকৈ আনন্দ নিদিয়ে, তেনেকৈ সখীয়েৰা লগত
নথকাত তুমিও মোক পূবাকৈ আনন্দ দিব পৰা নাই।’

চিত্ৰ।—মেঘৰ পিচত হে! বিজুলী ওলায়।

বিন্দুকে প্ৰথমতে চিত্ৰলেখাকে উৰ্বশী বুলি ভাবি-
ছিল । এতিয়া হে তেওঁক উৰ্বশীৰ সহচৰী বুলি জানিব
পাৰিলে ।

চিত্ৰলেখাই ক'লে,—“মহাৰাজ ! উৰ্বশীয়ে মহাৰাজক
প্ৰণিপাত কৰি জনাইছে—

ৰজা।—কি আদেশ কৰিছে ?

চিত্ৰ।—কৈছে বোলে অশুৰৰ হৃৎটনাত মহাৰাজে
মোক বন্ধা কৰিলে । এতিয়া তেওঁক দেখাৰে পৰা মদনে
যি পীড়া দিছে তাৰ পৰাও মহাৰাজে আকৌ এবাৰ দয়া
কৰি বন্ধা কৰিব লাগে ।

ৰজা।—ভদ্ৰমুখি ! তুমি সেই প্ৰিয়দৰ্শনাৰ মদন-
পীড়াৰ কথা কৈছা, কিন্তু তেওঁৰ নিমিত্তে পুৰুষৰ কি
যত্ননা তালৈ লক্ষ্য কৰা নাট । অচলতে চুয়োৰে প্ৰণয়ৰ
গতি সমান । এডোখৰ তপত লো আন এডোখৰ তপত
লোৰে হে মিলিব পাৰে ।

চিত্ৰলেখাই উৰ্বশীক দেখা দিবলৈ ঈজিত দিলে ।
উৰ্বশী ৰজাৰ আগলৈ আহি লাজকুণীয়া ভাবে কলে—
“মহাৰাজৰ জয় হওক ।”

ৰজা — নিশ্চয় মোৰ জয় ; কিয়নো তোমাৰ মুখৰ
জয় শব্দ ইতিপূৰ্বে ইন্দ্ৰৰ বাহিৰে আন কোনো পুৰুষৰ
প্ৰতি কেতিয়াও ওলোৱা নাই ।

এনেকৈ কৈয়েই পুৰুষৰাই উৰ্বশীক হাতত ৰখি

আনি বছৰালে। এনেতে বিদূষকে ক'লে,—“হেৰা, মই ব্ৰাহ্মণ, বজ্জাব প্ৰিয় বয়স্শ ; মোক বন্দনা নকৰা কিয় ?”

উৰ্বশীয়ে মিচিক কৰে হাঁহি মাৰি সেৱা কৰিলে।

হঠাৎ দেৱদূতৰ আকাশী বাণী শুনা গ'ল,—“চিত্ৰলেখা, উৰ্বশীক বেগাই লৈ আহাঁ। ভৰত মুনিয়ে অষ্টবসযুক্ত যি অভিনয়ৰ নিমিত্তে তোমালোকক নিযুক্ত কৰিছিল, সেই ললিত অভিনয় লোকপালসকলেৰে সৈতে দেৱবাজে আজি চাব খুজিছে।”

বাণী শুনি উৰ্বশী বিষয়া হ'ল। চিত্ৰলেখাই ক'লে,—
সখি! দেৱদূতৰ কথা শুনিলা, এতিয়া মহাবাজৰ ওচৰত
বিদায় লোৱাঁ।

উৰ্বশী।—মোৰ কথা নোলায়।

চিত্ৰ।—মহাবাজ, ওঁৰ্ত পৰব বশ। যাতে দেৱতা-
সকলৰ ওচৰত অপৰাধিনী হ'ব নালাগে সেই বাবে
যাবলৈ অনুমতি দিয়ক।

বজ্জাই দোকাত্ৰিকি মাতেৰে ক'লে,—“তোমালোকৰ
গৰাকীৰ আদেশৰ বিৰুদ্ধে থিয় দিবলৈ মোৰ শক্তি নাই।
মাত্ৰ মনত থাকে যেন।”

উৰ্বশীয়ে বৰ বেজাৰেৰে বজ্জাব ওচৰত বিদায় লৈ
সখীয়েকৰে সৈতে প্ৰস্থান কৰিলে। তেওঁলোক গ'লত
ৰজ্জাই বিদূষকক ক'লে,—“মোৰ আক চকুৰ প্ৰয়োজনেই
নোহোৱা হ'ল।”

“কিয় ? এইখন—” এই বুলি বিদূষকে ভূৰ্জপত্ৰখন দিবলৈ চাই দেখে হাতত সেইখন নাই । সৰ্বনাশ ! উৰ্ব্বশীলৈ চাই ভেলেক। লাগি থাকোঁতেই সেইখন কেতিয়াবা হাতৰ পৰা হেৰাল। বিদূষকৰ মুখৰ মাত হবিল।

বজা।—বয়স্তু, কি ক’ব খুজিছিল। ?

বিদূ।—ক’ব খুজিছিলোঁ। বোলোঁ। হতাশ হোৱাৰ কাৰণ নাই। তোমাৰ প্ৰতি উৰ্ব্বশীৰ প্ৰেম ইমান গভীৰ যে সি কেতিয়াও ছুতকায়।

বজা।—সেইটো মোৰো মনে ধৰিছে। যাবৰ সময়ত তেওঁ যে ছমুনিয়াহ কাঢ়িছিল সেইটো তেওঁৰ কঁপা বুকু দেখিয়েই গম পাইছিলোঁ। মুঠতে তেওঁ নিজৰ হৃদয় মোৰ ওচৰত এৰি গৈছে।

বজাই কেনেবাকৈ ভূৰ্জপত্ৰখন বিচাৰে বুলি বিদূষকৰ ভয় লাগিল, তেওঁ সেইটো কথা তল পেলাবলৈ বুদ্ধি চান্দিবলৈ ধৰিলে। এনেতে বজাট কৈ উঠিল,—“কিহে মোৰ চকুক তৃপ্তি দিব ! অ’ হয়, চাওঁ ভূৰ্জপত্ৰখন দিয়াঁচোন।”

বিদূষকে সেপ ঢুকি ক’লে,—“ক’তা ! নাই দেখোন ! উৰ্ব্বশীৰ লগতে যাব পায়।”

বজা।—মূৰ্খ ! সকলো কামতেই অসাৱধান। বিচাৰ’।

বিদূষকে ইকালে সিকালে বিচাৰিবলৈ ধৰিলে।

সিকালে বিদূষকেৰে সৈতে বজা প্ৰবদ বনলৈ গৈছে

বুলি বাণীয়ে নিপুণিকাব পৰা জানিব পাবিলে । তেওঁলোকে নো কি কৰে জানিবৰ মনেৰে নিপুণিকাক লগত লৈ তেওঁৰো বজাক বিচাৰি আহিল । তেওঁলোক আবে আবে আহি বজাৰ ওচৰ চাপিল আৰু বজাৰ কথা শুনিবৰ মনেৰে ওচৰত থকা লতা এজোপাৰ আঁবলৈ যাব খুজিলে । এনেতে ভূৰ্জপত্ৰখন উৰি আহি বাণীৰ ভৰিত পৰিল । বাণীয়ে ক'লে,—“নিপুণিকা, দক্ষিণ বতাহত উৰি ফটাকাৰি নিচিনা এইখন কি আহিছে ?”

নিপুণিকাই তুলি লৈ ক'লে,—“এইখন ভূৰ্জপত্ৰ, ইয়াত কিবা আছে । পঢ়িম নে ?”

বাণী ।—আগেয়ে মনে মনে পঢ়া ; যদি আপত্তিজনক একো মাথাকে ভেতিয়া ময়ো শুনিম ।

নিপুণিকাই পঢ়ি ক'লে,—“সেই কেলেঙ্কাৰীৰ কথাই । মহাৰাজলৈ লিখা উৰ্ব্বশীৰ কবিতা হ'ব পায় । বোধ কৰোঁ আৰ্য মানৱকৰ অসাৱধানতাত উৰি আহি এইখিনি পাইছে ।”

বাণীয়ে ভেতিয়া নিপুণিকাক ডাঙৰদৈক পঢ়ালৈ ক'লে, নিপুণিকায়ো পঢ়ি শুনালে । বাণীয়ে ক'লে,—“ভালেই হৈছে, এইখনকে দি অঙ্গবাক্যমুকক দেখা কৰোঁ ।”

এইদৰে কৈয়েই তেওঁলোক লতা-গৃহলৈ আগ বাঢ়িল । এনেতে বিদূষকে ক'লে,—“বয়স্ক, প্ৰমদ বনব

দীপ্তিত ক্ৰীড়া পৰ্ব্বতত কিবা একটা উৰি ফুৰা দেখিহেঁ,
অই চাঙি আহেঁ।”

বিদূষক গ'ল। বজ্জাই বহাৰ পৰা উঠি ক'লে,—
“বসন্তপ্ৰিয় দক্ষিণ বায়ু! তুমি সুগন্ধ হ'বলৈ ফুলৰ বেণু
আহৰণ কৰা, কিন্তু আজি তাকে নকৰি প্ৰিয়াৰ চেনেহী
হাতৰ লিখাখন লৈ প'লা কিয়? তুমি অঞ্জনাৰ স্বামী হৈ
কামাৰ্জুজনৰ চিন্তাবিনোদন কৰিবলৈ এনে বস্ত্ৰৰ প্ৰয়ো-
জনীয়তা নিশ্চয় বুজা।

ইয়াৰ ভিতৰতে বিদূষকে বতাহত উৰা বস্ত্ৰটো
পালেগৈ, কিন্তু সি ভূৰ্জপত্ৰ নহয়, কেশৰ ফুলৰ বঙ্গৰ
ম'ৰাৰ পাখি এটাছে। বজ্জাই হা-ছমুনিয়াহ কাঢ়িবলৈ
ধৰিলে। বাণীয়ে এই ছেগতে আগ বাঢ়ি আহি ভূৰ্জ-
পত্ৰডোখৰ আগ বঢ়াই দি ক'লে,—“আৰ্যা-পুত্ৰ, 'ছপ
নকৰিব, এটখন ভূৰ্জপত্ৰ।’

দ্যৌধোৰমোবত পৰি বজ্জাই ক'লে,—“দেবি, স্বাগতম্।”

বিদূষকে বজ্জাৰ কাণে কাণে ক'লে,—“স্বাগতম্ নহয়,
ছবাগতম্।”

বজ্জাই কি ক'ব কি নক'ব একো ঠিক কৰিব নোৱাৰি
বিদূষকক বুদ্ধি সুধিলে। বিদূষকে ক'লে,—“চোৰাই মানে
সৈতে চোৰ ধৰা পৰিলে উত্তৰ কি ওলাব।”

বিদূষকৰ পৰা কোনো সাহায্য নাপাই বজ্জাই নিজেই

ক'লে,—“দেবি, মই এইখন বিচৰা নাই, আন কিবা এটাহে বিচাৰিছিলোঁ।”

বাণী।—নিছৰ সৌভাগ্য গোপন কৰাটো তালেই হৈছে।

শিৱু।—লবাসবিহে খোৱাৰ যোগাৰ কৰি এওঁৰ পিন্ধ উপশম কৰাওক,—খাবলৈ পালে পিচাচো শান্ত হয়।

বজাই বিদূষকক ক'লে,—‘মূৰ্গ! মোক বৰ্লেবে অপবোধী পাতিবানে কি?’

বাণী।—অপবোধ কাৰো নহয়, মোৰ হে। এই সময়ত মই ইয়াত ওলোৱা অগ্ৰায় হৈছে। বাওঁ।

বাণী ৰক্তবে বাবলৈ ওলাল। বজাই বাণীৰ ভৰিত পৰি ক'লে—“বস্তোক, ৰং নকৰিবা, মজেই অপবোধী; কিয়নো গৰাকীৰ ৰং তুলিলে লগুৱা কেনেকৈ নিৰপবোধ হ'ব ?”

বাণীয়ে বজাৰ কথালৈ কাণ নিদি নিপুণিকাবে সৈতে ওলাই গুচি গ'ল। বিদূষকে ক'লে,—“বাৰিবাৰ নৈৰ দৰে বাণী ওলাই গ'ল! উঠা।”

বজাই ক'লে,—“ইয়াত অস্বাভাবিকতা একো নাই। প্ৰকৃত শ্ৰেয় নাথাকিলে এশবাৰ প্ৰিয় কথা ক'লেও, অমুনয়-বিনয় কৰিলেও, স্বামীৰ কথা ভাৰ্য্যাৰ হিয়াত নোসোমায়। মৰিত কৃত্ৰিম ৰং লগাই আচলৰ নিচিনা কৰি দিলেও চিনাই তাক চিনে।”

বিদূ।—গুটি গ'ল, তোমাৰ কপালেই ডাল। যাৰ
চকুত ৰোগ আছে সি চাকিলৈ চাব নোৱাৰে।

ৰজা।—নহয়, তেনেকৈ নক'বা। মোৰ মন উৰ্ব্বশীগত
হ'লেও মই ৰাণীক মৰম শ্ৰদ্ধা কৰোঁ। কিন্তু মোৰ
প্ৰণিপাতকো উলজ্বা কৰাৰ কাৰণে তেওঁৰ প্ৰতি ধৈৰ্য্য
অৱলম্বন কৰিব লাগিব।

বিদূ।—ধৈ দিয়'। তোমাৰ ধৈৰ্য্য। ভোকত বায়ুণ
মৰে, আগেয়ে তাৰ এটা ব্যৱস্থা কৰ'।

ৰজায়ে দেখিলে সঁচাকৈয়ে বেলি ছপৰ হ'ল। কিয়নো
শিখীয়ে তাপত তত নাপাই তকমূলৰ আলবালত ঠাই লৈছে-
হি, ভোমোৰাই কৰ্ণিকাৰ ফুলৰ চুপহিব মাজত আশ্ৰয় বিচা-
ৰিছে, পানী-কাউৰীয়ে পানী এৰি পাৰৰ কালে থকা পহুমনিত
হাঁ বিচাৰি ফুৰিছে; ক্ৰীড়া-গৃহৰ পিঁজৰাত থকা ভাটৌৱে
পানী বিচাৰি ছটফটাব লাগিছে।

ভেতিয়া ছুয়ে। ধীবে ধীবে প্ৰমদ বনৰ পৰা ঘৰমুৱা
হৈ ওলাই গ'ল

[৩]

ভেতিয়া সন্ধ্যা হৈছিল। ম'ৰা চবাইবোৰ ডালত
পাৰি টোপনিৰ ডালত ছবিৰ চবাইৰ দৰে ৰ লাগি আছিল।

চটিত পৰি থকা পাববোৰে খিবিকী'য়দি ওলাই অহা ধোঁৱাৰ তাপত থব যুগুতি হেৰুৱাইছিল। অন্তঃপুৰৰ বন্ধাসকলে ঠায়ে ঠায়ে ফুল ছটিয়াই তাত মজলসূচক সান্ধা-প্ৰদীপ জ্বলাইছিল। গধূলিৰ উপাসনা শেষ কৰি এনে সময়তে বজা পুৰুৱা বিদূষকেৰে সৈতে বাহিৰ ওলাল। তেওঁলোকক বেড়ি হাতে হাতে জোৰ লৈ আহিল লিগিৰীবিলাক। দেখাত এনেহে লাগিছিল যেন কৰ্ণিকাৰ ফুলেৰে জকমকীয়া হৈ পৰ্ব্বতেহে গা লৰাইছিল।

এনেতে কধুকী লাভব্য আহি মহাবাজৰ ওচৰ চাপি ক'লে,—“মহাবাজ, দেবীয়ে জনাইছে বোলে মণিহৰ্ম্যৰ ওপৰৰ পৰা চন্দ্ৰক বৰ সুন্দৰ দেখি; সেই কাৰণে বোহিণীৰ লগত চন্দ্ৰৰ সংযোগ হোৱা সময়লৈকে তেওঁ আপোনাৰ লগত তাত থাকিব খোজে।”

বজা।—দেবীক ক'বা,—তেওঁৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হ'ব।

“আপোনাৰ যি আদেশ” বুলি লাভব্য গুচি গ'ল।

বজা লিগিৰী আৰু বিদূষকেৰে সৈতে মণিহৰ্ম্যৰ ওপৰলৈ উঠিল।

লাহে লাহে পূব আকাশ নুকলি হৈ আহিল, অলপ অলপকৈ চন্দ্ৰই দেখা দিলে। বিদূষকে ক'লে—‘চোৱাঁ সোৱা ভগা মিঠে লাড়ুটোৰ নিচিনা হৈ জোনটো ওলাই আহিছে।

“খকুৱাই য'তে ত'তে খোৱা বস্তুকেহে দেখে,—

এইদৰে কৈ চন্দ্ৰক নমস্কাৰ কৰি বজ্জাই আসন গ্ৰহণ কৰিলে; বিদূষকো কাষ চাপি বহিল। লিগিৰীহঁতলৈ চাই বজ্জাই ক'লে—“এতিয়া জোনাক হ'ল, আৰু জোৰৰ প্ৰয়োজন নাই। তোমালোক যাব পাৰা।”

বজ্জাৰ আদেশ পাই লিগিৰীহঁত ওলাই গ'ল। বজ্জাই বিদূষকক ক'লে,—“দেবী অলপতে পাবহি। তাৰ আগতে মোৰ অৱস্থাৰ কথা শুনা।

বিদূ।—সেইটো জনাই আছে। বিস্তৃত উৰ্বশীৰ ঘি গাট অনুৰাগ দেখা গ'ল, তোমাৰ মনস্কাৰনা পূৰ্ণ নোহোৱাকৈ নাথাকে।

বজ্জা।—তথাপি মোৰ মন বৰ ব্যাকুল হৈ পৰিছে। নৈৰ সোঁতত যেতিয়া শিলৰ প্ৰতিবন্ধক জন্ম, তেতিয়া সি শত ধাৰাত বিভক্ত হৈ যায়। তেনেকৈয়ে আমাৰ মিলনত বিলম্বৰ বাধা জন্মাত মোৰ কামনা শতগুণে বৰ্দ্ধিত হৈছে।

বিদূ।—অতি সোনকালে তোমালোকৰ মিলন হব।

বজ্জা।—হৰ্ষতে হয়। মোৰ সোঁ বাহুটো এনেদৰে লৰিছে যে সিয়ো তোমাৰ কথাকেই সমৰ্থন কৰিছে।

বিদূ।—বামুণৰ কথা অথলে নাযায়।

ইয়াৰ ভিতৰতে স্বৰ্গত এটা ঘটনা ঘটিল। ভবত মুনিয়ে স্বৰ্গত লক্ষ্মী-স্বয়ম্বৰ নামে এখন নাটকৰ অভিনয় পাতিছিল। নাটখন লিখিছিল সবস্বতীয়ে। উৰ্বশীৰ

গাত লক্ষ্মীৰ ভাও আৰু মেনকাৰ গাত বাকণীৰ ভাও পৰিছিল। স্বয়ম্ভৱত কেশৱকে আদি কৰি তিনিওলোকৰ শূপুকষসকল উপস্থিত আছিল। বাকণীয়ে লক্ষ্মীক সুধিলে,—“সখি, এওঁলোকৰ ভিতৰত কাক তুমি মনোনীত কৰা ?” নাটকমতে ইয়াৰ উত্তৰ হ'ব লাগিছিল—“পুকৰাষা-দমক”, কিন্তু উৰ্বশীৰ মুখৰপৰা ওলাই গ'ল ‘পুকৰৱাক’।

ইয়াৰ পৰা দৰ্শকৰ মাজতো কিছু চাঞ্চল্য উপস্থিত হ'ল। মুঠতে অভিনয় মুনিৰ মনৰ জোখায় নহ'ল। অভিনয় শেষ হোৱাৰ পাচত মুনিয়ে উৰ্বশীক ক'লে,—“তই স্বৰ্গত থাকিবৰ উপযুক্ত নহৱ, তোৰ অধঃপতন হওক।”

ইন্দুই ঘটনাৰ আদি অন্ত সকলো বুজিলে। তেওঁ উৰ্বশীক ক'লে,—“বেজাৰ নকৰিবা। ৰাজৰ্ষি পুকৰৱাই মোক ৰণত সহায় কৰি আঠিছে; এতেকে তুমি তেওঁৰ লগতে থাকাঁ গৈ। সেয়ে হ'লে মুনিৰ শাপো ফলিয়াব তোমালোকো সুখী হ'বা। ৰজাই যেতিয়া তোমাৰ গৰ্ভজাত সন্তানৰ মুখ দেখিব, তেতিয়াই তুমি স্বৰ্গলৈ ঘূৰি আহিবা।”

ইন্দুৰ আদেশ মানি উৰ্বশী চিত্ৰলেখাৰে সৈতে পুকৰ-ৱাক বিচাৰি আছিল আৰু ৰজা আৰু বিদূষকৰ কথা বতৰা চলি থাকোঁতেই তেওঁলোকৰ ওচৰ পালেহি।

উৰ্বশীৰ তেতিয়া অভিনাৰিকাৰ বেশ, গাত নীলা পাটৰ কাপোৰ আৰু নিচেই তাকৰীয়াকৈ অলঙ্কাৰ। তেওঁ চিত্ৰলেখাক সুধিলে,—“সখি, কেনে দেখিছা ?”

চিত্র।—সুধিছা হে নে ? এই সাজ-পাবেবে তোমাক
দেখি মোবেই পুকব্বা তব মন গৈছে ।

তেওঁলোক ছয়ো অদৃশ্যভাবে থাকি বজা আক বিদূষকৰ
কথা বতৰা শুনি-লৈ ধৰিলে ।

বজাই বিদূষকক ক'লে,—‘বাতি বাঢ়ি অহাৰ লগে
লগে মোৰ মদন-পীড়াও বাঢ়ি আহিছে ।’

বিহু।—ভেনেহলে অমৃতগৰ্ভ চন্দ্রকিৰণ সেরন কৰ'।

বজা।—বয়স্তু, ফুল-শয্যাই হওক, চন্দন শ্ৰেণেপেই
হওক, নাইবা মণিমালাই হওক, একোৱেই মোৰ যন্ত্ৰণাৰ
উপশম কৰিব নোৱাৰে. পাবে মাথোন সেই দিব্যাক্সনাই,
নাইবা তেওঁৰ বিষয়ে আলাপ অলোচনাই ।

উৰ্বশীৰ মনত যদি বজাৰ প্ৰতি কিবা অলপ সন্দেহো
আছিল, এই কথা শুনাৰ পাচত সিও নোহোৱা হ'ল ।
এনে সময়তে বাণী অহাৰ গম পাই বজা আক বিদূষক
ছয়ো কথা-বতৰা সামৰি সতৰ্ক হৈ ব'ল । উৰ্বশী আক
চিত্ৰলেখায়ো আগৰ দৰেই অদৃশ্য হৈ তেওঁলোকৰ কাৰ্য্য
লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে ।

অলপ পিচতে পৰিচাৰিকাবে সৈতে বাণী আহি মণি-
হৰ্ম্য পালে । তেওঁৰ গাত ধকধক কৰে বগা পাটৰ
কাপোৰ আক যিখিনি নিপিন্ধিলেই নহয়, সেইখিনি
মাথোন অলঙ্কাৰ ; সুবত পবিত্ৰ দুৰ্ব্বা ।

বাণী এনেকৈ বজাৰ ওচৰলৈ অহাৰ উদ্দেশ্য আছে ।

সেইদিনা বজাৰ প্ৰণিপাতকো লজ্বন কৰি খঙত গুটি যোৱাৰ পাচত বাণীয়ে ভাবিলে তেওঁৰ তেনে কৰা উচিত নহ'ল। স্বামীৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে তেওঁ থিয় দিব নালাগিছিল। ইয়াকে ভাবি তেওঁ “প্ৰিয়ানুশ্ৰাসাদন” নামে ব্ৰত আৰম্ভ কৰিলে। দিনটো ব্ৰতে উপবাসে থাকি এতিয়া তাৰ সমাপ্তিৰ নিমিত্তে বজাৰ কাষ চাপিছে।

বাণীয়ে প্ৰথমেই মনিহৰ্ম্মাৰ ওপৰত পৰা চন্দ্ৰবশ্মিক গন্ধ-পুষ্পাদি উপচাবেৰে অৰ্চনা কৰি মিঠাটৰ খালখন বিদূষকক দিলে, বিদূষকেও মনৰ আনন্দেৰে আশীৰ্ব্বাদ কৰিলে। তাৰ পাচত বাণীয়ে বজাক পূজা কৰিলে। পূজাৰ অন্তত ভঞ্জলিবন্ধা হৈ বজাক প্ৰণিপাত কৰি ক'লে,— “মই আজি ৰোহিণী-মৃগলাঞ্জনক সাক্ষী কৰি কওঁ যে আজিৰ পৰা আৰ্য্য-পুত্ৰই যি তিকতাৰ সঙ্গ বিচাবে, আৰু যি আৰ্য্যপুত্ৰৰ প্ৰণয়িনী স্বৰূপে কাষ চাপে তেওঁৰ লগত শ্ৰীতি-পাশত আৱদ্ধ থাকিম।”

বিদূষকে বজাৰ কাণে কাণে ক'লে,— “মাহুৰীয়াৰ হাতৰ পৰা মাহ এৰাই গ'লে অসন্তোষেৰে কয়— ‘যাওক তাৰ প্ৰাণ-বন্ধা পৰিল, মোৰ ধৰ্ম্ম হ'ব’।” তাৰ পাচত বাণীলৈ চাই ক'লে,— “আও! বজালৈ আপোনাৰ ইমান মৰম নে?”

বাণী।— নিজৰ মুখ বিলৰ্জন দিও মই আৰ্য্যপুত্ৰক

স্বামী কৰিব খোজোঁ।। মৰম আছে নে নাই তাৰ পৰাই
বুজি লওক ।

ৰজা।—তুমি মোক আনক দিবও পাবা, কিন্তু তুমি
মোক যি ভাবে সন্দেহ কৰিছা, আচলতে মই তেনে নহওঁ ।

ৰাণী।—হওক বা নহওক, সেইটো মোক নালাগে ।
মই নিয়মমতে মোৰ ব্ৰত সমাপন কৰিছোঁ মাত্ৰ । এতিয়া
আহোঁ ।

ৰজা।—যদি মোক এৰি যোৱা, তেন্তে তুমি মোৰ
প্ৰতি প্ৰসন্ন হোৱা নাই ।

ৰাণী ।—নহয়, ব্ৰতৰ নিয়ম মই লঙ্ঘন কৰিব নোৱাৰোঁ।
এইদৰে বৈয়েই পৰিচাৰিকৰে সৈতে ৰাণী ওলাই গ'ল।
অলপ পৰ নীৰবে থকাৰ পাচত ৰজাই বিদূষকক
ক'লে,—“ৰাণী কিমানখিনি পালেগৈ?”

বিদূ।—ভয় নাই, কি ক'ব খুজিছা কোৱা।। বেজে
যেনেকৈ চিকিৎসাৰ বাহিৰ হোৱা ৰোগীক এৰি দিয়ে,
ৰাণীয়েও তোমাক তেনেকৈ এৰি দিছে ।

ৰজা।—উৰ্বশীক নেদেখিলেও নেপূৰ্বৰ ৰুগজুন
ধ্বনিয়েই যদি কাণত পৰিলেহেঁতেন! নাইবা পিচফালৰ
পৰা আহি তেওঁ মোৰ চকু জিপাই ধৰিলেহেঁতেন ।

তৎক্ষণাৎ উৰ্বশীয়ে পিচফালৰ পৰা ৰজাৰ চকু জিপাই
ধৰিলে । চিত্ৰলেখাই একো নক'বলৈ বিদূষকক ইঙ্গিত

দিলে। বজ্জাই ক'লে,—“এওঁ নিশ্চয় সেই নাৰায়ণ ঋষিৰ
উকৰ পৰা জন্ম পোৱা ববোক।”

বিদূ।—কেনেকৈ জানিলা ?

বজ্জা।—মোৰ অনঙ্গক্লিষ্ট অঙ্গই আনৰ স্পৰ্শত
কেতিয়াও এনে সুখ অনুভৱ কৰিব নোৱাৰে। ভেঁট
ফুলক ফুলাব পাৰে চল্লট ছে, সূৰ্য্য কিৰণে নোৱাৰে।

উৰ্বশীয়ে তেতিয়া হাত একৱাই আগলৈ আহি ক'লে—
মহাৰাজৰ জয় হওক।”

“আহাঁ সুন্দৰি,”—বুলি বজ্জাই উৰ্বশীক নি তেওঁৰ
ওচৰতে বহুৱালে।

চিত্ৰলেখাই বজ্জাক সুধিলে,—‘বন্ধু, অশা বৰোঁ
সুখেৰে আছা ?’

বজ্জা।—এই মাত্ৰ সুখ আহিছে।

উৰ্বশীয়ে চিত্ৰলেখাক ক'লে—“বাণীয়ে মহাৰাজক
মোৰ হাতত অৰ্পণ কৰিছে। সেই কাৰণে মই তেওঁৰ
লগত বহিছোঁ; তুমি মোক সেইবাবে দোষ দিব নোৱাৰা।”

বিদূ।—অ’! তেনেহলে তোমালোকৰ বেলি ইয়াত
হে মাৰ গৈছে।

বজ্জা।—যদি বাণীৰ অনুমতি পোৱাত হে এই দেহ
স্পৰ্শ কৰিছা, তেন্তে মোৰ মন চুব কৰিছিল। কাৰ
অনুমতি লৈ।

চিত্ৰ।—তেওঁ তাৰ কি উত্তৰ দিব! এতিয়া মোৰ

কথা শুনক,—বসন্তৰ অন্তত গ্ৰীষ্ম কাল ডোখৰত মই সূৰ্য্যৰ সেৱাত নিযুক্ত থাকিব লাগিব। সেই কাৰণে মোৰ সখীয়ে যাতে ইয়াত থাকি স্বৰ্গৰ কথা সূৰ্য্যবিব লগত নপৰে, তেনে ভাবে চলিব বুলি প্ৰাৰ্থনা জনালোঁ।”

বিদ্ —স্বৰ্গৰ কথা সূৰ্য্যবিব কিয় হে! তাত নো কি ডাল আছে। নাই খাবলৈ, নাই পিবলৈ। ধকাৰ ভিতৰত চকু নিপিৰিকোৱা মাছ কেইটামান।

বজ্জা —স্বৰ্গৰ সুখ কোনে পাহৰাব পাৰে! তথাপি ইয়াকে ক'ব পাৰোঁ যে পুকুৰা একমাত্ৰ তেওঁৰেই দাস হৈ থাকিব।

তেতিয়াই চিত্ৰলেখাই উৰ্বশীক অশ্লিষ্ট আৰু বজ্জাক প্ৰণাম কৰি বিদায় ল'লে। যাবৰ সময়ত উৰ্বশীয়ে ক'লে,—“সখি. মোলৈ নাপাহৰিবা।”

মনৰ আনন্দত বজ্জাই ক'লে,—“আজি উৰ্বশীক লাভ কৰি মই যেনে সুখী হৈছোঁ, সামন্ত বজ্জাসকলৰ মুকুটৰ মণিবে চৰণ বঞ্চিত কৰিও তেনে সুখী হোৱা নাছিলোঁ।”

তাৰ পাচত উৰ্বশীৰ হাতত ধৰি ক'লে,—“অভিলাষ অপূৰ্ণ থাকোঁতে চন্দ্ৰৰ বশ্মি আৰু মদনৰ শৰে দহি-পুৰি মাৰিছিল; এতিয়া সি পূৰ্ণ হোৱাত সেইবিলাকৰ প্ৰভাবো ওলোটা হৈ পৰিল। এতিয়া সেইবিলাকেই শাস্তিৰ আকৰ।”

উৰ্বশী।—মোৰ আগমনত বিলম্ব হোৱাৰ বাবে
ময়েই অপৰাধিনী।

ৰজা।—নহয়। তাপত জুকলা হোৱা মানুহে গছৰ
ছাঁত যেনেকৈ বেচি শাস্তি পায়, তেনেকৈয়ে হৃথৰ পাচত
পোৱা সুখ বেচি মধুৰ হয়।

এনেতে বিদূষকে ক'লে,—“ৰাতি আৰু বেচি নাই।
এতিয়া ভিতৰলৈ যোৱাহে ভাল।”

ৰজা যাবলৈ ওলাই ক'লে,—‘মনোৰথ সিদ্ধিৰ
আগতে মোৰ ৰাতি নাশায় নুপুৱায় যেন লাগিছিল;
এতিয়াও যদি সি সিমান দীঘল হৈয়েই থাকিলহেঁতেন!’

তাৰ পিচত বিদূষকক আগত লৈ ৰজা আৰু উৰ্বশী
তাৰ পথা নামি আহিল।

— — —

(৪)

উৰ্বশীক পাই মহাৰাজ পুৰুষোত্তমৰ আনন্দৰ পাৰ
নোহোৱা হ'ল। কিন্তু সেই আনন্দৰ মাজতো এটা
কথাত তেওঁ অশাস্তি ভোগ কৰিবলৈ ধৰিলে। নিয়ম-
মতে ৰাজকাৰ্য্য সম্পাদন কৰি তেওঁ যি খিনি সময় পায়,
উৰ্বশীৰ লগত আমোদ প্ৰমোদেৰে কটাবলৈ সেই খিনি

সময়ে নাটে । শেষত তেওঁ ৰাজ্য পৰিচালনাৰ ভাৰ মন্ত্ৰীৰ
কাৰুত দি কিছুকালৰ নিমিত্তে উৰ্বশীৰ সৈতে গন্ধমাদনত
বিহাৰ কৰিবলৈ গ'ল ।

গন্ধমাদন আৰু তাৰ কাষৰে পাঁজৰে থকা মনোৰম
ঠাই বিলাকত উৰ্বশীৰে সৈতে বিহাৰ কৰি ৰজাই স্বৰ্গ-
সুখ অনুভৱ কৰিবলৈ ধৰিলে । এনেকৈয়ে বহুত দিন
গ'ল । এনেতে এদিন পুৰুববাই মন্দাকিনীৰ বালিত
ছোৱালী এজনীক খেলি থকা দেখিলে । ছোৱালীজনী বিদ্যা-
ধৰৰ কন্যা, নাম উদয়ৱতী । ছোৱালীজনীৰ ফাললৈ ৰজাই
ৰ লাগি চাই থাকিবলৈ ধৰিলে । বহুত পৰ এনেকৈ
চাই থকা দেখি ৰজাৰ প্ৰতি উৰ্বশীৰ সন্দেহ জন্মিল
আৰু খঙত জ্বলি উঠিল । ৰজাই নানা প্ৰকাৰে ববাই
বুজাই কাকূতি মিনতি কৰিও তেওঁক শাস্ত কৰিব
নোৱাৰিলে । শেষত খঙৰ বেগত তেওঁ ৰজাৰ ওচৰৰ
পৰা উচাট মাৰি গুচি গ'ল । গ'ল যে গ'লেই, হঠাৎ
অদৃশ্য হ'ল । ৰজাই একো বুজিব নোৱাৰিলে । তেওঁৰ
হৃদয় ভাগি গ'ল ; চকুৱে ধোঁৱা-বোৱা দেখিবলৈ ধৰিলে ;
উধাতু খাই চাৰিওপিনে বিচাৰিবলৈ ধৰিলে ; কিন্তু উৰ্বশী
নাই । হঠাৎ কলৈ গ'ল, কি হ'ল, তেওঁ একোকে বুজিব
নোৱাৰিলে । এনেকৈ বিচাৰি ফুৰোঁতে ফুৰোঁতে তেওঁৰ
মনৰ ঠিক নোহোৱা হ'ল । এতিয়া তেওঁ প্ৰায় উন্মাদ ।
এবাৰ তেওঁ দৈত্য এটাই উৰ্বশীক লৈ যোৱা আৰু

তেওঁলৈ শব মৰা দেখি দৈত্যক বধিবলৈ ধনুত শব
 ৰিলে। এনেতে তেওঁৰ জ্ঞান আছিল। তেতিয়া বৃজিলে
 তাক দৈত্য বুলি ভাবিছিল সি এচপৰা ডাৱৰহে। তেওঁ
 ি জুলীকেই উৰ্বশী বুলি আৰু ববষুণৰ টোপালবোৰকে
 শব বুলি ভাবিছিল।

ৰজাই কৰবাত উৰ্বশীৰ ভবিৰ খোজ নাইবা আন
 কিবা চিন দেখা পায় বুলি বৰ সতৰ্কতাৰে চাই ফুৰিলে,
 কিন্তু একো নাপালে। শেহত বলিয়াৰ দৰে যিহকে
 দেখে তাকে উৰ্বশীৰ বাতৰি শুধিবলৈ ধৰিলে, ম'ৰা,
 কুলি, হাঁহ, চাকৈ-চকোৱা, মৌ-মাখি, হাতী, হৰিণ যিহকে
 দেখক ৰজাই ভাবে নিশ্চয় সিহঁতে উৰ্বশীৰ বাতৰি দিব
 পাৰিব, কিয়নো তেনে ৰূপ দেখি তালৈ মনোযোগ নিদি-
 য়াকৈ কোনো থাকিব নোৱাৰে। কিন্তু তেওঁৰ প্ৰশ্নৰ
 উত্তৰ কোনেও নিদিছে। পৰ্ব্বতত প্ৰতিধ্বনি শুনি লৰি
 যায়, কিন্তু পিচত বৃজে সি প্ৰতাৰণা : নৈব কুলকুলনি
 শুনি উৰ্বশীৰ নেপুৰৰ ধ্বনি বুলি খেদি গৈ হতাশ হয়।
 আৰ্কা একোবাৰ ভাবে কিজানিবা উৰ্বশীয়েই নৈত
 পৰিণত হৈছে।

এজাক ববষুণ আনিছিল। ৰজাৰ কিন্তু তালৈ ভ্ৰক্ষেপ
 নাই। তেওঁ অনববত ঘূৰিয়েই ফুৰিছে। এনেতে এটা
 গহ্বৰত কিবা এটা জুইৰ দৰে জিলিকি থকা ৰজাৰ চকুত
 পৰিল। প্ৰথমেই তেওঁ হৰিণৰ মন্থহ নাইবা জুই বুলি

অবিহিল, কিন্তু পিচত দেখিলে সি হবিণব মঙ্গহ নহয় ; জুয়ো হব নোৱাবে, কাৰণ অৰূপ আগতে মাথোন ববযুণ আনিছিল। শেহত তেওঁ ভাব ওচৰ চাপি গ'ল . তেতিয়া বুজিলে সি বজা অশোকৰ খোপাব নিচিনা এটা উজ্জল মণি। তেওঁ মণিটো তুলি লব খুজিলে, এনেতে তেওঁ'ৰ মনত খেলালে :— “এই মণি মন্দাব কুলৰ সুগন্ধেৰে সুবাসিত প্ৰিয়াৰ কেশব হে উপযুক্ত। কিন্তু তেওঁকেই যেতিয়া নাপালে, মোৰ চকু-লোৰে কলুৰিত কৰিবলৈ ইয়াক নিওঁ কিয় ?”

হঠাৎ কোনোবাই কোৱা শুনা গ'ল,—“লোৱাঁ বাচা, লোৱাঁ। এট মণিৰ নাম সঙ্গমনীৰ, ইয়াৰ উৎপত্তি হৈছে পাৰ্শ্বতীৰ চৰণ বাগব পৰা। ইয়াক ধাৰণ কৰিলে প্ৰিয়জনৰ লগত মিলন হয়।”

বজাই কেইওকাললৈ চাই নিলগত এটা হবিণ দেখিলে। তেওঁ ভাবিলে নিশ্চয় এওঁ যুগকপী মুনি, তেওঁ'ৰ হুখ দেখি এই অমুগ্ৰহ দেখুৱাইছে। বজাই তেতিয়া মণিটো হাতত লৈ ক'লে,—“মণি, তই যদি মোক প্ৰিয়াৰ লগত মিলাব পাব ডেঙে সদাশিৱই চক্ৰক শিবৰ অঙ্গস্বৰূপ কৰাব দৰে তোকো মোৰ শিবাৰণি কৰিম।”

মণিটো লৈ বজা অকৌ বনৰ মাজত সুবিহুৰ কুললৈ গ'ল। এইদৰে কুৰ্বোঁতে এবাৰ এজোপা লতাত তেওঁ'ৰ চকু পৰিল। লতাডালত ফুল নাছিল, সেই কাৰণে

কোনো মৌ-মাখি নচপাত সাৰ সঁহাৰিও নাছিল ; অলপ আংগতে পৰা বৰষুণৰ পানী পাতবোৰৰ পৰা বৈ আছিল। লতাডাল দেখি বজাৰ মনত এনেহে লাগিল যেন উৰ্বশীয়েই লতাত পৰিণত হৈ, অলস্কাৰ পাতি সোলোকাই, বজাক অপমান কৰাৰ বাবে অমুতাপত তলমূৰ হৈ নীৰৱে চকু-লো টুকিছে। বজাই লতাডাল সাংটি ধৰি উৰ্বশীৰ স্পৰ্শ-সুখ অনুভৱ কৰিলে। চকু মেলিলে জানোচা এই সুখ আঁতৰ হয় ইয়াকে ভাবি তেওঁ কিছু পৰ চকু মুদাতে ব'ল।

কিছু সময়ৰ পাচত যেতিয়া বজাই চকু মেলিলে, তেতিয়া তেওঁ দেখি আচৰিত মানিলে,—সঁচাকৈয়ে তেওঁৰ বাহুবন্ধনত উৰ্বশী।

উৰ্বশীয়ে চকু-লো টুকি ক'লে,—“মহাৰাজৰ জয় হওক।”

বজা।—প্ৰিয়ে, মৰা মানুহে জ্ঞান পোৱাৰ দৰে, বিবহৰ অন্ধকাৰত ডুবি থকাৰ পাচত ভাগ্যৰ বলত আজি তোমাক ঘূৰাই পালোঁ।

উৰ্বশী।—যদিও মোৰ জ্ঞান লুকাই আছিল তথাপি মই মহাৰাজৰ সকলো কাৰ্য্য লক্ষ্য কৰিছোঁ।

বজা।—তাৰ মানে ?

উৰ্বশী।—বুজাই দিয়। কিন্তু তাৰ আগতে কোণৰ

বশ হৈ মই মহাৰাজক যি কষ্ট দিলোঁ তাৰ বাবে ক্ষমা বিচাৰোঁ।

ৰজা।—তোমাক পালেঁ যেতিয়া মোক আৰু বেলেগে প্ৰসন্ন কৰিব নালাগে। মাত্ৰ কোৱাঁ, মোক এনেভাবে এৰি কেনেকৈ লুকাই আছিল।

উৰ্কৰ্শী।—মহাৰাজ, আপুনি জানে কুমাৰ কাৰ্ত্তিক চিৰকুমাৰব্ৰতী। তেওঁ গন্ধমাদনৰ কাষত থকা এই বনত বাস কৰে। ইয়াৰ নাম অকলুষ। তেওঁ এই নিয়ম কৰিছে যে ইয়াত কোনো তিকতা সোমাব নোৱাৰে; যদি কোনো কাৰণত কোনোবা সোমায় তেন্তে তৎক্ষণাত লতাত পৰিণত হ'ব। গোঁৰীৰ চৰণ-বাগৰ পৰা হোৱা মণি নহ'লে তেনে তিকতাই আন কোনো উপায়েৰে মুক্তি নাপায়। মই গুৰুৰ শাপত এই কথা পাহৰি আৰু মহাৰাজৰ অনুনয়-বিনয় অৱাহলা কৰি ঘপ কৰে এই কুমাৰ বনত সোমালে। আৰু ততালিকে বাসন্তী লতাত পৰিণত হলে।।”

তেতিয়া ৰজাই উৰ্কৰ্শীক তেওঁৰ মণিটো দেখুৱাই ক'লে—“এই মণিৰ বলতই মই তোমাক ঘূৰাই পালে।।”

মণিটো চাই উৰ্কৰ্শীয়ে ক'লে,—“এইটো সঙ্গমনীয় মণি। ইয়াৰ কাৰণেই মহাৰাজে মোক আলিঙ্গন কৰা মাত্ৰেই মই আকৌ আগৰ আকৃতি পালে।।

উৰ্কৰ্শীয়ে তেতিয়া মণিটো লৈ সুৰত পিঙ্কিলে। মণিৰ

সৌন্দৰ্য্যত উৰ্বৰীৰূপে কপ বাতিপুত্ৰৰ বজা পছন্দ কৰে
উজ্জ্বল হৈ উঠিল; পুকুৰতাই একেবাহে চাই থাকিবলৈ
ধৰিলে।

সেই দিনাটো বন বিহাৰ শেষ কৰি পুকুৰত উৰ্বৰীৰূপে
সৈতে বাজধানীলৈ উলটিল।

(৫)

বহাৰত পুকুৰতাই উৰ্বৰীৰূপে সৈতে নানা দেৱবনত
বিহাৰ শেষ কৰি আকৌ বাজ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰিলে। বজাৰ
আগমনত সকলো শ্ৰদ্ধা সুখী হ'ল। বজাৰ মনতো এতিয়া
সকলো শ্ৰদ্ধাৰে শান্তি। এটি মাত্ৰ অশান্তিৰ কাৰণ এয়ে
যে বজাৰ এতিয়ালৈকে কোনো সন্তান নাই!

বজাই তিনিবিধেবত বাগী সকলৰে সৈতে গঙ্গা আৰু
যমুনাৰ সঙ্গমস্থলত স্নান কৰে। আজিও তেওঁ স্নান কৰি
আছিল। সঙ্গমনীর মণিটো বজাই এতিয়াও এৰা নাই।
তেওঁলোকৰ স্নানৰ সময়ত মণিটো ভাল পাচৰ পাচ এটাত
ডুবাই পাচৰ কাপোৰেৰে ঢাকি লৈ থকাৰ ভাব পৰিছিল
এজনী পৰিচাৰিকাৰ গাত। লিগিৰীয়ে তেনেকৈ লৈ আছে;
এনেতে ক'বৰাৰ পৰা শব্দন এটা আহি, বোধ কৰোঁ
মাংসৰ টুকুৰা বুলি ভাবি মণিটো ধাপ মাৰি লৈ উৰি গ'ল।
লিগিৰীয়ে চিঞৰাত বজা খেদি আছিল, লগে লগে আন

আন মানুষো চাপিল। তেতিয়া শগুনটো বহুত ওপবলৈ ঘূৰি ঘূৰি উঠিছিল; ওপবলৈ উৰাত মণিৰ বশিয়ে আকাশত সুবৰ্ণ-বলয় বচনা কৰিছিল।

ৰজাই বরনীক ধনু শৰ আনিবলৈ ক'লে, কিন্তু ধনু-শৰ আহি পায় মানে চৰাইটো উৰি উৰি চকুৰে নেদেখা হ'ল। ৰজাই তেতিয়া কঞ্চুকীক ক'লে,—“তুমি নাগৰিকক চৰাইটো বিচাৰিবলৈ কোৱা'গৈ। সি নিশ্চয় তাৰ বাহলৈ যাব, তাৰ বাহ ক'ত আছে তাক বিচাৰি উলিয়াব লাগে।

কঞ্চুকী যোৱাৰ পাচত ৰজাই বিদূষকক ক'লে,—“ষেই সেই মণি হোৱা হ'লে মই সিমান চিন্তা নকৰোঁ। এই মণিটো মোৰ অতি প্ৰিয়, কিয়নো প্ৰিয়াৰ লগত ইয়েই মোৰ মিলন ঘটালে।”

অলপ পাচতে কঞ্চুকী ঘূৰি আহিল। তেওঁৰ হাতত এপাট কাঁড় আৰু হেৰোৱা মণিটো। কঞ্চুকীয়ে ক'লে,—“মহাৰাজ, শগুনটো সৌ ভাতে ওপৰৰ পৰা সৰি পৰিল। তাৰ গাত এই পাট কাঁড়, ঠোঁটত এই মণিটো। এই মণিটো ধোৱাই কাঁড়পাটেৰে সৈতে লৈ আহিছোঁ।

ৰজাই মণিটো অগ্নিত শোধন কৰি পেৰাত ভৰাই থবলৈ কিৰাতীক আদেশ কৰিলে। তাৰ পাচত কঞ্চুকীক সুধিলে,—“কাঁড়পাট কাৰ ক'ব পাৰা নে?”

কঞ্চুকী।—কাঁড়ত কিবা লিখা আছে, মই ভালকৈ নমনো। তেতিয়া ৰজাই কাঁড়পাট লৈ পঢ়িলে,—

কাঁড়ৰ গৰাকী ঐল (ইলাৰ পুত্ৰ পুকুৰা) আৰু উৰ্বশীৰ পুত্ৰ আয়ু ।

ৰজাৰ ল'ৰা নাঠ বুলিয়েই সকলোৰে বিশ্বাস আছিল, আন কি ৰজাবে। এই সংবাদত সকলোৰে হৰিষ মিলিল; বিদূষকে ৰজাক অভিনন্দন জনালে। ৰজাই কিন্তু নিজেই একো ঠাৱৰাব নোৱাৰিলে। নৈমিষাৰণ্যত যজ্ঞ কৰা দিনকেইটা মাথোন উৰ্বশীৰে সৈতে তেওঁৰ এৰাএৰি হৈছিল; তাৰ বাহিৰে আন সকলো সময়তে ছয়ো একেলগে আছিল। তেওঁ যে গৰ্ভৱতী হৈছিল তাকো ৰজাই ক'ব নোৱাৰে। অৱশ্যে অলপ দিন তেওঁৰ মুখখন শেঁতা দেখিছিল, চকুৰ জ্যোতিও অলপ ঘান হৈছিল। তথাপি ইয়াৰ পৰাই তেওঁ লৰাৰ মাক হ'ল বুলি সাব্যস্ত কৰা স্বাভাৱিক যেন নালাগে।

বিদূষকে ক'লে,—‘অপেচৰাৰ গাত সকলোবোৰ নাৰীৰ লক্ষণ দেখিবলৈ পাবা বুলি নাভাবিবাচোন।’

ৰজা।—বাক সেয়ে হ'ল, মোৰ পৰা লুকুৱাই ৰাখিবৰ তেওঁৰ কি প্ৰয়োজন আছিল?

বিদু।—অপেচৰাৰ কাৰ্য্যত কি বহুস্ত থাকে তাক কোনে জানে।

কাঁড়পাট ৰজাৰ হাতত দিয়েই কণ্ঠকী ওলাই গৈছিল। এতিয়া আকৌ আহি ৰজাক বাতৰি দিলে,—

“চাবন মুনিৰ আশ্ৰমৰ পৰা লগত ল’ৰা এটা লৈ এগৰাকী তাপসী আহিছে।”

বজ্জা।—লৈ আহাঁ।

কঞ্চুকীয়ে তেতিয়াই তেওঁলোকক বজ্জাৰ ওচৰলৈ আগ বঢ়াই আনিলে।

ল’ৰাটো আকৃতিত বজ্জাৰ অমুকপ। বিদূষকে ল’ৰাটো দেখি বজ্জাক ক’লে,—“কাঁড়ডালত নাম লিখা ক্ষত্ৰিয় কুমাৰ এৱেঁই নহয় নে ?

বজ্জা।—হ’ব পাৰে। কিয়নো এওঁক দেখি মোৰ আনন্দৰ চকু-লো ওলাই আহিছে, হৃদয়ত বাৎসল্যৰ উদ্ৰেক হৈছে, মনত পৰম আনন্দ মিলিছে। এওঁক বুকত স্তমাই লবলৈ মোৰ হাবিয়াস জন্মিছে।

তাপসী আহিয়েই বজ্জাক আশীৰ্বাদ দি ল’ৰাটোক ক’লে,—“বাছা, পিতাৰাক প্ৰণাম কৰাঁ।”

ল’ৰাটোৱে বজ্জাক সেৱা কৰিলে। বজ্জাই আশীৰ্বাদ দিলে,—“আয়ুস্মান হোৱাঁ।”

ল’ৰাটোৱে মন্ত্ৰে মনে ভাবিলে,—“এওঁক মোৰ পিতা বোলা শুনিয়েই মোৰ মনত কেনে প্ৰীতি ভাবৰ সঞ্চাৰ হৈছে! যিবিলাকক পিতাকে কোলাত লৈ মৰম কৰে, তেওঁলোকৰ স্নেহ কেনেকুৱা চাগৈ!”

তাপসীয়ে বজ্জাক ক’লে,—“শুনক মহাৰাজ, এই দীৰ্ঘায়ু আয়ুক ওপজা মাত্ৰেই উৰ্বশীয়ে কিবা বিশেষ

কাৰণত মোৰ চাত্তত অৰ্পণ কৰিছিল। ক্ষত্ৰিয় কুমাৰৰ সকলো লাগতিয়াল জাতকৰ্ম্ম ভাগ্যৱান চ্যবন মুনিয়ে সম্পন্ন কৰিলে। নিয়মমতে বেদাভ্যাস শেষ কৰাৰ পাচত এওঁক ধনুৰ্বেদ শিক্ষা দিয়া হয়। সকলো বিষয়তে এওঁ কৃতিত্ব অৰ্জন কৰিছে। আজি এওঁ ঋষিকুমাৰসকলেৰে সৈতে সমিধ আৰু ফুল আহৰণ কৰিবলৈ হৈছিল, তাতে হঠাৎ এটা আশ্ৰমৰ নীতিবিকল্প কাম কৰি পেলালে। গছ এজোপাৰ ডালত কিবা এটা লৈ বহি থকা শগুন এটা এওঁ কাঁড় মাৰি মাৰিলে। সেই কাৰণে মুনিয়ে আজিয়েই এওঁক প্ৰত্যৰ্পণ কৰিবলৈ মোক আদেশ কৰিছে। এতিয়া মই উৰ্বশীক লগ পাব খোজেঁ।”

বজাই তাপসীক বহিবলৈ দিয়াই উৰ্বশীক মাতি আনিবলৈ কঙ্কীক পঠিয়ালে আৰু ল'ৰাটো তেওঁৰ ওচৰলৈ মাতিলে। ল'ৰাটো ওচৰলৈ আহি পিতাকৰ ভৰি ছুই সেৱা কৰিলে। বজাই ল'ৰাটোক সাবটি ধৰি তেওঁৰ ভৰিখোৱা পীৰাখনতে বহুৱালে। তাৰ পাচত বিদূষকক দেখুৱাই ক'লে,—“এওঁ তোমাৰ পিতৃবন্ধু, প্ৰণাম কৰাঁ।”

ল'ৰাটোৱে অলপ সঙ্কোচৰ ভাব দেখুওৱা দেখি বিদূষকে ক'লে,—“মোলৈ ভয় কৰিছা কেলেই ? আশ্ৰমত আছিল। যেতিয়া নিশ্চয় তুমি বান্দৰ দেখিছা।”

কুমাৰে হাঁহি হাঁহি বিদূষকক নমস্কাৰ কৰিলে ।
বিদূষকেও আশীৰ্ব্বাদ দিলে । এনেতে উৰ্বশী আহিল ।
বজ্জাই ল'ৰা এটা ওচৰত বহুৱাই মৰম কৰা দেখি প্ৰথমে
তেওঁ আচৰিত মানিলে । কিন্তু পিচ মুহূৰ্ত্ততে তাপসীক
দেখা পাই তেওঁ সকলো বুজিলে, সেইটিয়েই যে তেওঁৰ
পুত্ৰ আয়ু তাক বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল । তাপসীৰ
কথামতে আয়ুৱে উৰ্বশীক সেৱা কৰিলে, উৰ্বশীয়েও
পুতেকক হেপাহেৰে সাবটি ধৰিলে ।

তাপসীয়ে উৰ্বশীলৈ চাই ক'লে,—“তোমাৰ লৰা
এতিয়া ডেকা হ'ল, সেই কাৰণে তোমাৰ স্বামীৰ সন্মুখতে
তোমাৰ হাতত গতাই দিলে । এতিয়া মোক বিদায়
দিয়া ; পলম হ'লে আশ্ৰমৰ কামত ব্যাঘাত জন্মিব ।”

উৰ্বশী।—ইমান দিনৰ মূৰত আপোনাক দেখা
পাৱেই এৰি দিবৰ সমূলি সত যোৱা নাই । তথাপি
আপোনাৰ কৰ্ত্তব্যত বাধা দিব নোৱাৰোঁ । মাত্ৰ আকৌ
দেখা পাম বুলি আশা বাধিলোঁ ।

তাপসীক যাবলৈ ওলোৱা দেখি আয়ুও যাবলৈ
ওলাল । বজ্জাই ক'লে,—“বাছা, মানৱ জীৱনৰ প্ৰথম
আশ্ৰম তুমি আশ্ৰমত অতিবাহিত কৰিলা, এতিয়া
দ্বিতীয় আশ্ৰম আৰম্ভ কৰিবৰ সময় ।”

তাপসীয়ে আয়ুক পিতৃ-বাক্য পালন কৰিবলৈ

আদেশ কৰিলে । কুমাৰে ক'লে,—“তেনেহলে মোৰ মৰমৰ মণিকণ্ঠক (ম'ৰা চৰাই) পঠিয়াই দিব ।

তাপসী।—বাক । এতিয়া মই আহিলোঁ । তোমা-
লোকৰ মঙ্গল হওক ।

তাপসী গ'লত বজাই উৰ্বশীক ক'লে—“পৌলোমী পুত্ৰ জয়ন্তৰ দ্বাৰা পুত্ৰবানসকলৰ ভিতৰত ইল্ল যেনে ভাগ্যবান, আজি তোমাৰ গৰ্ভজাত এই সংপুত্ৰক লাভ কৰি ময়ো নিজক তেনে ভাগ্যবান বুলি ভাবিছোঁ ।”

হঠাৎ উৰ্বশীয়ে কান্দিবলৈ ধৰিলে । এনে আনন্দৰ সময়ত উৰ্বশীৰ বিষাদৰ কাৰণ বজাই বিচাৰি নাপালে । তেওঁ চকু-লো মচি দি উৰ্বশীক কি হৈছে সুধিলে । উৰ্বশীয়ে ক'লে,—“মহাৰাজ, যদিও লৰাৰ মুখ দেখি প্ৰথমে আনন্দতে পাহৰি গৈছিলোঁ, এতিয়া দেবেন্দৰ নাম উল্লেখ কৰাত মনত পৰিছে যে মোৰ স্বৰ্গলৈ উলটি যাবৰ সময় হ'ল । যেতিয়া মোৰ মন আপোনাৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছিল, তেতিয়াই ইল্লই মোক আপোনাৰ ওচৰলৈ এই বুলি আদেশ দি পঠাইছিল ।—“যেতিয়াই মোৰ প্ৰিয়ৰজু ৰাজৰ্ষিয়ে পুত্ৰমুখ দেখিব, তেতিয়াই স্বৰ্গলৈ স্কৃবি আহিব লাগিব ।” সেইকাৰণেই পুত্ৰৰ জন্ম হোৱাত বিচ্ছেদৰ ভয়ত আপোনাৰ অঙ্গাতে তেওঁক তাপসী সত্ৰৱতীৰ হাতত অৰ্পণ কৰিলোঁ । এতিয়া উপযুক্ত হোৱাত তেওঁ আমাৰ দীৰ্ঘায়ু পুত্ৰক আমাৰ হাতত

শোধাই দিলে । লগে লগে মোৰো মহাৰাজৰ লগত
এই পুৰীত থকা শেষ হ'ল ।”

ৰজাৰ মন ব্যাকুল হ'ল । এফালে অপুত্ৰকৰ পুত্ৰ
লাভৰ আনন্দ, আনফালে প্ৰিয়তমা পত্নীৰ আসন্ন বিচ্ছেদ
ৰজাৰ ধৈৰ্য্য বন্ধা কঠিন হৈ পৰিল ।

উৰ্বশীয়ে ক'লে,—“মহাৰাজ, মই এতিয়া যাওঁ ; মাজে
সময়ে অভাগিনীলৈ মনত পেলাব ।”

ৰজা ।—দেৱতাৰ আদেশ পালিবই লাগিব, কিন্তু
তুমি যোৱাৰ পাচত ময়ো আক ইয়াত নাথাকেঁ ।।
লবাক ৰাজ্যভাৰ গতাই দি বনবাসী হম ।

তেতিয়াই ৰজাই আয়ুৰ অভিসেকৰ নিমিত্তে আয়ো-
জন কৰিবলৈ মন্ত্ৰীক আদেশ কৰিলে । আয়ুৰে নিজৰ
অক্ষমতালৈ আঙ্গুলিয়াই যদিও প্ৰতিবাদ কৰিছিল তথাপি
ৰজাই তেওঁৰ সঙ্কল্প নেৰিলে ।

তথাৎ আকাশত বিজুলীৰ চিকমিকনি দেখা গ'ল ।
সকলোৰে চকু সেই ফাললৈ গ'ল কোনেও ক'তো
ডাৱৰৰ চিন নেদেখিলে, কিন্তু বিজুলীৰ নিচিনা পোহৰে
আকাশ পোহৰাই অহা সকলোৰে চকুত পৰিল ।
পোহৰ লাহে লাহে তেওঁলোকৰ ফাললৈকে আহিল
আক অলপ পিচতে সেই পোহৰৰ মাজত দেবৰ্ষি নাৰদ
সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ হ'ল । নাৰদক দেখি সকলোৱে
ভক্তিবে সৈতে সেৱা-সৎকাৰ কৰি আসন আগ বঢ়াই দিলে ।

নাবদেও সকলোকে আশীৰ্বাদ কৰি আসন গ্ৰহণ কৰিলে। তাৰ পাচত বজালৈ চাই ক'লে,—“মহাবাজ উৰ্বশী গ'লে আপুনিও সিংহাসন এৰি বনবাসী হবলৈ স্থিৰ কৰাৰ কথা ইচ্ছাই তেওঁৰ দৈবিক শক্তিৰ প্ৰভাবত জানিব পাৰিছে। দেৱৰাজে তেনে হোৱাটো সমূলি বাহা নকৰে। অলপতে দেৱ-দৈত্যৰ মাজত যে আকৌ এখন যুদ্ধ হ'ব তাত সন্দেহ নাই। সেয়ে হ'লে আপুনি আগৰ দৰেই দেৱতা-সকলক সাহায্য কৰিব লাগিব। বৰৰ আগন্তুক হোৱাত দেৱৰাজে কোনো মতেই আপোনাক অস্ত্ৰ ত্যাগ কৰি বনবাসী হ'বলৈ এৰি দিব নোৱাৰে। সেই কাৰণে দেৱৰাজে উৰ্বশীক আগেয়ে দিয়া আদেশ তুলি লৈ নতুন আদেশ কৰিছে যে যেতিয়ালৈকে মহাবাজৰ আয়ু শেষ নহয়, তেতিয়ালৈকে উৰ্বশী স্বৰ্গলৈ যাব নালাগে, আপোনাৰ লগতে থাকিব। অকল সেয়ে নহয়, আয়ুক যুববাজৰূপে অভিব্যেক কৰিবলৈ লাগতিয়াল সঁজুলিৰে সৈতে বস্তাকো মোৰ লগতে পঠিয়াইছে।”

নাবদৰ কথাই পুৰবৰা আৰু উৰ্বশীক নবজীৱন দান কৰিলে, ছয়োৰে অস্ত্ৰবত জলি উঠা আগন্তুক বিচ্ছেদৰ জুই নিৰ্বাপিত কৰিলে।

নাবদৰ ইচ্ছিতত বস্তাই ততালিকে অভিব্যেকৰ আয়োজন কৰিলে। নাবদে নিজে আয়ুক স্নান কৰালে। বাকী কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিলে ৰম্ভাই।

অভিষেকৰ অন্তত আয়ুৰে সকলোকে সেৱা কৰিলে
আৰু সকলোৱে হিয়া উবুৰিয়াই তেওঁক আশীৰ্বাদ দিলে।
তাৰ পাচত বৰ মাকক সেৱা কৰাবৰ নিমিত্তে উৰ্ষশীয়ে
আয়ুক ভিতৰলৈ নিলে।

অলপ আগতে ৰাজ্য জুৰি যি এটা শোকৰ ছাঁ
পৰিছিল, দেবেশ্বৰ অনুগ্রহত সি হাঁহিৰ জেউতিত পৰিণত
হ'ল। সকলোৰে শোকাক্ত হৃদয়ত শান্তিৰ ধাৰ বোৱাই
দেৱৰ্ষিয়ে ৰম্ভাৰে সৈতে স্বস্থানলৈ প্ৰস্থান কৰিলে।

সমাপ্ত।

शकुन्तला ।

পৰিচয় ।

মহাকবি কালিদাসৰ তিনিখন নাটকৰ ভিতৰত শকুন্তলাই (অভিজ্ঞানশকুন্তলম্) সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট । গোটেই পৃথিবীতে ই সমাদৰ লাভ কৰিছে । ইয়াৰ মূল মহাভাৰত । কিন্তু কবিয়ে মহাভাৰতৰ পৰা ইয়াৰ জকাটোহে লৈছে ; ইয়াত প্ৰাণ সঞ্চাৰ কৰিছে তেওঁৰ নিজস্ব কল্পনাৰ সঞ্জীবনী শক্তিয়ে । সেয়ে নোহোৱা হ'লে মহাভাৰতৰ এখনি সাধাৰণ চিত্ৰ ইমান উজ্জ্বল হৈ নুঠিলহেঁতেন । প্ৰকৃততে শকুন্তলাৰ মনোহাৰিত্ব কালিদাসৰ কবিত্ব প্ৰতিভাত,— প্ৰকৃতি আৰু মানব-প্ৰকৃতিৰ বাসায়নিক সংযোগত । অকল শকুন্তলাতেই জগতৰ সকলো সৌন্দৰ্য্যৰ সমাবেশ ।

ইয়াত দিয়া গল্পটো মহাকবিৰ নাটকৰ অনুবাদ নহয়, চমু বিবৰণ মাত্ৰ । সংস্কৃত নজনা লোকসকলেও যাতে শকুন্তলাৰ সৌন্দৰ্য্যৰ কিঞ্চিৎ আভাস পায়, তালৈ লক্ষ্য ৰাখিয়েই ইয়াক ৰচনা কৰা হৈছে । ইতি—

শকুন্তলা ।

(১)

ৰাজৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰই দুৰ্ঘোৰ তপস্যা কৰিছিল । একাগ্ৰ সাধনাৰ বলত যে সিদ্ধি লাভ হয়, তাত কোনো সংশয় নাই । বিশ্বামিত্ৰৰো সিদ্ধি লাভৰ আশা দেখা গ'ল । তাকে দেখি ইন্দ্ৰৰ ভয় লাগিল, তেওঁ কেনেকৈ বিশ্বামিত্ৰৰ তপোভঙ্গ কৰিব তাৰ নিমিত্তে যত্নৱান হ'ল । বহুত চেষ্টা কৰিও কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰি, শেহত তেওঁ মেনকা নামেৰে অম্লবা এজনাক বিশ্বামিত্ৰৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই দিলে ।

তেতিয়া বসন্ত কাল । কুঞ্জত নানা জাতীয় পক্ষীৰ সুললিত সঙ্গীত, গছে গছে নানা বৰণীয়া ফুলৰ জাক-জমক আৰু সেউজীয়া কোমল ঘাঁহৰ ওপৰত সৰা ফুলৰ বিস্তৃত সৌৰভ । সঁচাকৈয়ে সময়টো মন-প্ৰাণ উন্মাদকৰ । এই সুখৰ সময়ত, ভোগ-প্ৰবৃত্তিৰ উত্তেজনাৰ কালত, ভুবন-মোহিনী ৰূপেৰে নানা লাহ-বিলাহেৰে মেনকা আহি বিশ্বামিত্ৰৰ সন্মুখত উপস্থিত হ'ল । সুন্দৰীৰ মায়াজাল ছিঙ্গি যোৱা বৰ উজু কাম নহয়, স্বয়ং ভূতভাৱন মদন-ভস্মকাৰী মহাযোগী মহেশ্বৰো এদিন মোহিনীৰ ৰূপত

মৌলীয়া হৈছিল। বিশ্বামিত্ৰৰ ভাগ্যতো সেয়ে ঘটিল।
তেওঁৰ ইমান দিনৰ কঠোৰ সাধনা মুহূৰ্ত্ততে শেষ হ'ল,
পত ব্যাঘাত জন্মিল, কামিনীৰ কমনীয় কাস্তিৰ উন্মাদ
স্পৰ্শত তেওঁৰ অস্থিৰ হিয়াৰ পৰা সিদ্ধি লাভৰ আশা
নিৰ্বোহিত হ'ল।

এই মিলনৰ ফলত মেনকাৰ এটি কন্যা জন্মিল।
মেনকাই তপোবনৰ মাজতে ছোৱালীটী এৰি গুচি গ'ল,
বিশ্বামিত্ৰয়ো তাইৰ কোনো খবৰ নল'লে। ছপৰীয়া
মহৰ্ষি কণ্ঠই হাবিত ফলমূল বিচাৰি ষাওঁতে, হঠাৎ
ছোৱালীটী তেওঁৰ চকুত পৰিল। তেতিয়া বৰ ব'ন্দ,
কন্তু ছোৱালীটীৰ গাত গছৰ ওপৰত ডোকা মেলি বহি
একা চৰাত এটাৰ ছাঁ পৰি আছিল। কণ্ঠই শিশুটি
কালাত লৈ আশ্রমলৈ লৈ আহিল আৰু চৰাইৰ দ্বাৰা
ৰক্ষিত হোৱাৰ কাৰণে নাম ৰাখিলে শকুন্তলা *।

(২)

শকুন্তলা কণ্ঠৰ আশ্রমতে ডাঙ্গৰ-দীঘল হ'ল আৰু
লাহে লাহে যৌৱনত পদাৰ্পণ কৰিলে। যদিও তেওঁৰ
বসন-ভূষণ গছৰ ছাল মাথোন, তথাপি তেওঁৰ সৌন্দৰ্য্যত
মুগ্ধ নহৈ কোনো থাকিব নোৱাৰিছিল। ফুলনিৰ মাজত

* শকুন্তলা—শকুন্ত=চৰাই, লা=দিয়া।

আলম্বিত পানী দি ফুৰোঁতে সঁচাকৈয়ে তেওঁক নিভাঁজ স্বাভাবিক সৌন্দৰ্য্যৰ সজীৱ মূৰ্ত্তি বুলি ভ্ৰম হৈছিল। অঙ্গৰাব কস্মা, মুনিৰ পালিতা, কঠোৰ ব্ৰহ্মচৰ্য্যৰ মাজত বৰ্দ্ধিতা শকুন্তলাত কঠিনতা আৰু কোমলতাৰ পূৰ্ণ মিলন। গৃহ-কাৰ্য্যতো তেওঁ ইমান অভিজ্ঞ যে কথ আশ্ৰমৰ পৰা কেতিয়াবা আঁতৰি গলে অতিথি-শুশ্ৰূষাৰ ভাৰে তেওঁৰ ওপৰতে পৰে। পূৰ্ণযৌৱনা হলেও মুনিহ-তৰুতা সকলোৰে লগত মিলিবলৈ শকুন্তলাৰ আপত্তি বা বাধা নাছিল; কাৰণ আপোন ভালেই জগৎ ভাল।

(৩)

এদিন পৌৰব বজা ছম্বাস্ত্ৰ যুগয়া কৰিবলৈ আঁঠি কথৰ আশ্ৰম ধৰ্ম্মাৰণ্যৰ ওচৰ চাপিল; কিন্তু তেওঁ যে আশ্ৰমৰ ওচৰ চাপিছে, সেইটো তেতিয়াও বৃদ্ধিৰ পৰা নাছিল। তেওঁৰ লগত অহা বথ-বথী, হাতী-ঘোৰা, সৈন্য-সেনাপতি আদিয়ে এক ভুমুল বোল তুলিছিল। তেওঁ-লোকে ম'হ, বৰা, হৰিণ আদি মাৰি, শাক্তি বাঢ়ি তিনিতেলনি মাৰি খাই সকলো সময়তে যুগয়াত ব্যস্ত আছিল। এনেকৈ বনে বনে ফুৰোঁতেই ছম্বাস্ত্ৰই এটা হৰিণা দেখা পালে। স্তম্ভৰ খেপেনীয়া শিং, দীঘলীয়া চকু, খিয় কাণ, আৰু লোদোৰ-পোদোৰ নিমজ গাটোৰে

সৈতে যদিও হৰিণাটো বেথা লগা, তথাপি তেওঁ তাক মাৰিবলৈ ধনুখন তুলি ল'লে। হৰিণাটোৱে প্ৰথমে একে-বাহে চাই আছিল, কিন্তু পিচত বথৰ শব্দ শুনি আক ধনুখন দেখি ভয় খাই লৰ মাৰিলে। ছষাস্তই তেতিয়া তাৰ অনুসৰণ কৰিলে আৰু মাৰিবলৈ ধনুত শৰ জুৰিলে। এনেতে ছয়ো হাত দাঙি তপস্বী এজন মাজত সোমাই চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—“মহাৰাজ, নামাৰিব, নামাৰিব, এইটো আশ্ৰমৰ পছ।”

বজা থব হ'ল। চাৰিওফালে চাই দেখিলে সঁচাকৈয়ে সেইখন আশ্ৰম। তাত গছবিলাকত ঋষিসকলৰ বকল ওলমি আছে, আৰু শিলবিলাকত ইস্কুদী তেল পিহি উলিওৱাৰ চিন বৈ আছে। তেওঁ তপস্বীক আশ্ৰমৰ আঁতি শুৰি শুধিলে। তপস্বীয়ে কলে,—“এইখন কুলপতি কথৰ আশ্ৰম। তেওঁ সম্প্ৰতি ঈয়াত নাই, সোমতীৰ্থলৈ গৈছে। অতিথি-সংকাৰৰ ভাৰ এতিয়া তেওঁৰ কন্যা শকুন্তলাৰ ওপৰত। আপুনি এবাৰ আশ্ৰমলৈ গৈ আশ্ৰমবাসীক সন্তোষ দিব বুলি আশা কৰিলে।”

এই দৰে কৈ তপস্বীজন গুচি গ'ল। ছয়ত তেতিয়া বথৰ পৰা নামি বিনীত বেষেৰে পুণ্যাশ্ৰম দৰ্শন কৰিবলৈ ওলাল।

(৪)

মহর্ষি কণ্বৰ আশ্রম মালিনী নৈৰ পাৰত। দূৰত হিমালয়ৰ বৰফেৰে চকা টিং, তাৰ তলত ক্ৰমশঃ তললৈ নামি অহা পৰ্ব্বতৰ খাপ আৰু তাৰ তলত চাকৈ-চকোৱা আৰু ৰাজহাঁহেৰে ভৰা মালিনীৰ তীৰত গছ, লতা, কুঞ্জ আৰু উপবনৰ মাজত ঋষিসকলৰ পৰ্ণ-কুটীৰ। মালিনী নৈৰ পাৰতে এখন বৰ সুন্দৰ উপবন, এইখন কণ্ব আৰু শকুন্তলাৰ বৰ আদৰৰ। শকুন্তলাই গছপুলিবিলাকত দিনো পানী দিয়ে, তেওঁৰ সখীয়েক প্ৰিয়ম্বদা আৰু অননুয়াই তেওঁক এই কাৰ্য্যত সাহায্য কৰে।

হুঘ্যন্ত লাহে লাহে গৈ এই আশ্রমত সোমাল। তেতিয়া তেওঁৰ মনত বৰ ৰং লাগিল; আশ্রমৰ নিস্তক্ৰতাই তেওঁৰ মনলৈ এটি পবিত্ৰতাৰ ধাৰা নমাই আনিলে। কিন্তু হঠাৎ তেওঁৰ দক্ষিণ বাহু ঘনে ঘনে স্পন্দিত হবলৈ ধৰিলে। ই যে স্ত্ৰী-লাভৰ সূচনা! আশ্রমত এনে কাৰ্য্য কেনেকৈ সম্ভব হ'ব। অথবা হ'ব লগীয়াটো য'তে ত'তেই হয় নে কি। তেওঁ আচৰিত হৈ গুণিবলৈ ধৰিলে।

হঠাৎ অলপ দূৰতে শুনা গ'ল কামিনীৰ কোমল কণ্ঠস্বৰ,—“এইফালে সখি, এই ফালে।”

সেই স্বৰ শুনি ৰজা চকু খাই উঠিল আৰু কুঞ্জৰ আঁৰৰ পৰা চাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া তেওঁৰ চকুত পৰিল

সমান বয়সীয়া তিনিজন গাভৰু ; তাৰে এজন কপত আন দুজনাতকৈ চৰা। তিনিওৰে মুখত হাঁহি, কথাত ধেমালি আৰু কামত অনুৰাগ চাবলগীয়া। তিনিওজনৰ ভিতৰত আটাইতকৈ সুন্দৰী জনাই শকুন্তলা, বাকী দুজনাতোকৈ সখীয়েক অনশূয়া আৰু প্ৰিয়স্বদা। শকুন্তলাৰ দেহালতা সখীয়েকহঁততকৈ কোমল আৰু বেছি লনী। তেওঁৰ ওঁঠ দুটি নতুনকৈ ওলোৱা কুঁহিপাতৰ দৰে বঙ্গচুৱা, বাহু দুটি মোলানৰ দৰে সুগোল, মুখখনি তেজেৰে ফুটি যাওঁ ফুটি যাওঁ হোৱা, মূৰত ক'লা চুলিতাৰিৰ বিমল শোভা আৰু গোটেই শৰীৰ নতুনকৈ ফুলা ফুলৰ দৰে যৌৱন-বসেৰে বসাল, যেন বিখতাই সকলো সুন্দৰ বস্তুৰে সৌন্দৰ্য্য লগ লগাই এই নাৰী-বত্নৰ সৃষ্টি কৰিছে। বন্ধল পৰিধান কৰাতো কলঙ্কত চন্দ্ৰৰ সৌন্দৰ্য্য বঢ়াদি তেওঁৰ সৌন্দৰ্য্য বাঢ়ি হে উঠিছে। যি স্বভাৱতে সুন্দৰ তাক নো কিহে হুস্তৱাৰ। ছয়স্তু এই কপত মোহ গ'ল। একেবাহে নীৰৱে তাৰ সুধা পান কাঁৰবলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁলোকৰ নিৰ্দোষ মধুৰ আলাপ শুনি আপোন-পাহৰা হ'ল। প্ৰিয়স্বদা বৰ বাঙালী আছিল, তেওঁ কথাই কথাই শকুন্তলাক জোকাবলৈ ধৰিলে, শকুন্তলায়ো বং কৰি তাৰ উত্তৰ দিবলৈ ধৰিলে। কথাবোৰ শুনি ছয়স্তুৰ বৰ ভাল লাগিল। তেওঁৰ হিয়া কঁপিবলৈ ধৰিলে ; ভোক-পিয়াহ কেনিবা পলাল ; কোনোমতে হে ধৈৰ্য্য অৱলম্বন কৰিলে।

হঠাৎ ভোমোৰা এটাই ফুলৰ পৰিমলেৰে সুবভিত
শকুন্তলাৰ মুখখনি এটি ফুলা ফুল বুলি ভাবি খেদি আহিল।
শকুন্তলাই বহুত চেষ্টা কৰিও তাক আঁতৰাব নোৱাৰিলে।
শেহত নিৰুপায় হৈ সখীয়েকহঁতক সাহায্য কৰিবলৈ
মাতিলে। সখীয়েকহঁতে দেমালি কৰি ক'লে,—‘আমি
কি সাহায্য কৰিম। ছুয়াস্তক মাঠা, তপোবন বন্ধা কৰা
ৰজাৰ হে কাম।’

ছুয়াস্তই দেখিলে বেচ সুযোগ ওলাইছে। তেওঁ
সকলো ঘটনা দেখি থাকিও একো নজনাব ভাও জুৰি
লৰি গৈ ওলাল আৰু ক'বলৈ ধৰিলে,—“ছুয়াস্তই ৰাজ্য
শাসন কৰি থাকোঁতেই কাৰ ইমান সাহ যে তপস্বী-
কন্যাৰ প্ৰতি অৰিনয় আচৰণ কৰে?”

হঠাৎ নভবা ঘটনা ঘটি উঠা দেখি তিনিওজন
অপ্ৰতিভ হ'ল। অনসুয়াই লাহে লাহে ক'লে,—“আপুনি
স্থিৰ হওক, আমাৰ কোনো অমঙ্গল ঘটা নাই, মুঠেই
ভোমোৰা এটাই হে সখীক অলপ আছকাল কৰিছিল।
আপুনি অতিথি, অনুগ্ৰহ কৰি এই শিলডোখৰতে আসন
গ্ৰহণ কৰক, আমি পাছ-অৰ্ঘ্য আনি দিওঁ।”

ছুয়াস্তই ক'লে,—“নালাগে অনৰ্থক কষ্ট কৰিব,
তোমালোকৰ মধুৰ বচনতেই মোৰ সংকাৰ হৈছে। এতিয়া
তোমালোকেও এখন্তক বহি জিৰণি লোৱা ; এই ব'দত গছৰ
গুৰিত পানী দি ফুবোঁতে তোমালোকৰো ভাগৰ লাগিছে।”

অতিথিক অৱহেলা কৰিব নাপায় ; সেই দেখি তেওঁলোকেও আসন গ্ৰহণ কৰিলে । তেওঁলোকৰ আলাপ পৰিচয় হ'ল ।

কথা-প্ৰসঙ্গত বজ্জাই শকুন্তলাৰ জন্ম-বৃত্তান্ত জানিব পাৰিলে । লগতে ইয়াকো জানিব পাৰিলে যে উপযুক্ত পাত্ৰত শকুন্তলাক অৰ্পণ কৰাই মহৰ্ষি কথৰ অভিপ্ৰায় । সকলো কথা শুনি বজ্জাই ভাবিলে শকুন্তলা তেওঁৰ পক্ষে দুৰ্ভাগ্য নহয় । তেওঁৰ মনত আশাৰ সঞ্চাৰ হ'ল । বজ্জাক দেখি শকুন্তলাৰ মনতো কামনাৰ বীজ অঙ্কুৰিত হ'ল । তেওঁ বজ্জাৰ লগত মুকলি ভাবে কথাত পাত্ৰিত নোৱাৰিলে ; গাল দুখন বঙা হৈ উঠিল ; তপস্বী কথ্যৰ অনুপযোগী সঙ্কোচত তেওঁৰ মনোভাব ব্যক্ত হৈ পৰিল । এনেতে বজ্জাক বিচাৰি অহা সৈন্তবীলাকৰ ভয়ত এটা বনৰীয়া হাতী আহি আশ্ৰমত সোমাল আৰু গছ-গছনি ভাঙি তহিলং কৰি যাবলৈ ধৰিলে । আশ্ৰমত কোঢ়াল লাগিল ; পছবীলাক প্ৰাণ টাকি লৰি পলাবলৈ ধৰিলে ।

কোঢ়াল শুনি সখীয়েকহঁতেবে সৈতে শকুন্তলা ঘৰলৈ যাবলৈ ওলাল, দুয়ুমুণ্ড সৈন্তবীলাকক আশ্ৰমত সোমোৱাৰ পৰা বিৰত কৰিবলৈ যাব খুজিলে ।

যাবৰ সময়ত নানা ছল উলিয়াই শকুন্তলাই দুয়ুমুণ্ড ঘূৰি ঘূৰি চাই যাবলৈ ধৰিলে । কেইবাবাৰো দুয়োৰে চাৰি চকুৰ মিলন ঘটিল ।

শকুন্তলাক নেদেখা হ'লত বজায়ো শিবিরৰ ফাললৈ
খোজ ল'লে। কিন্তু তেওঁৰ শৰীৰটোহে আগলৈ গৈছিল।
মনৰ গতি আছিল বতাহৰ বিপৰীত ফাললৈ নিয়া
নিচানৰ আগটোৰ দৰে পিচ ফাললৈ।

(৫)

আশ্ৰমত দিনচেৰেক থাকি আকৌ শকুন্তলাৰ লগ
ধৰিবলৈ ছ্যাস্তৰ প্ৰবল আগ্ৰহ জন্মিল আৰু কেনেকৈ
তাৰ সুযোগ উলিয়াব একেবাহে তাকে ভাবিবলৈ ধৰিলে।

বিদূষকো বজাৰ লগত গৈছিল। হাবিত ফুৰি ফুৰি
খৰিকা দিয়া মঙহ আৰু গছৰ পাত পচি কেহা হোৱা
বিলাৰ পানী খাই তেওঁ বৰ বিবক্ত হৈছিল। তেওঁ
বিষত কেঁকোৰা হৈছে বুলি বজাক জনাই বিশ্ৰাম ল'ব
খুজিলে।

শকুন্তলাক দেখাৰে পৰা বজাৰো মৃগয়াৰ প্ৰতি ধাউতি
নোহোৱা হৈছিল। সেই কাৰণে তেওঁ ঘপ কৰে বিদূষকৰ
প্ৰস্তাব সমৰ্থন কৰিলে আৰু সেনাপতি বৈৱজ্ঞকক মাতি
মৃগয়া বন্ধ কৰিবলৈ আদেশ দিলে।

বিশ্ৰামৰ ব্যৱস্থা কৰি ছ্যাস্তই শকুন্তলাৰ প্ৰতি তেওঁৰ
অমুৰাগৰ কথা বিদূষকক জনালে।

বিদূষকে ক'লে,—“পাজুৰিত অকচি জন্মিলে যেনেকৈ

কোনো কোনো লোকৰ তেতেলিত কচি জন্মে তোমাৰো তেনেকুৱাই হৈছে। সেইহে অস্তঃপুৰৰ সুন্দৰীসকলক এৰি তপস্বী-কন্যালৈ মন মেলিছা।”

বজ্জাই তেতিয়া শকুন্তলাৰ সৌন্দৰ্য্যৰ বৰ্ণনা কৰি তেওঁক লাত কৰাত সাহায্য কৰিবলৈ বিদূষকক খাটনি ধৰিলে। তেতিয়া কি উপায়েৰে আশ্রমত দিনচেৰেক থাকিব পাৰিব তাকেই ছয়ো আলচ কৰিবলৈ লাগিল। এনে সময়তে দুজন ঋষি-কুমাৰ আহি ছয়াম্বুৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। ছয়াম্বুই তেওঁলোকৰ আগমনৰ কাৰণ জানিব খুজিলত ঋষিকুমাৰে ক'লে,—“মহাৰাজ! কুলপতি কণ্ঠৰ অল্পপস্থিতিৰ সুযোগ লৈ ৰাক্ষসবিলাকে যজ্ঞত বিঘিনি ঘটাইছে। আপুনি দিনচেৰেক ইয়াতে থাকি আশ্রমখন ৰাক্ষসৰ উপদ্ৰৱৰ পৰা ৰক্ষা কৰক।”

ছয়াম্বুই যি বিচাৰিছিল তাকে পালে। তেওঁ আনন্দ মনেৰে ঋষিকুমাৰৰ অল্পবোধ ৰক্ষা কৰিবলৈ গাত ল'লে। বিজ্ঞামৰ আশাত বিদূষকে পৰম আনন্দ লাভঃকৰিছিল, কিন্তু এতিয়া ৰাক্ষসৰ কথা শুনাত তেওঁৰ সেই আনন্দ বিষাদত পৰিণত হ'ল। বজ্জাই তেওঁক সাস্থনা দিলে।

অল্পপ পাচতে ৰাজধানীৰ পৰা কটকী এজন আহি ছয়াম্বুক জনালে,—“ৰাজমাৰে চ'ঠাদিনালৈ উপবাসৰ পাবণ কৰিব। সেইদিনা পুতেকক ওচৰত পাবলৈ আশা কৰি মোক নিমন্ত্ৰণ কৰিবলৈ পঠিয়াইছে।”

কথাটো শুনি বজা বিমোহিত পৰিল। আশ্রম বন্ধা
কৰা আৰু বাজধানীত উপস্থিত থকা—ভূয়োটা কাম
একে সময়তে কেনেকৈ সম্ভব হ'ব! তেওঁ বিদূষকৰ ওচৰত
পৰামৰ্শ বিচাৰিলে। বিদূষকে ক'লে,—“আৰু কি কৰিবা!
ত্ৰিশঙ্কুৰ দৰে মাজতে থাকাঁ।”

কিছু সময় চিন্তা কৰি বজাই বিদূষকক ক'লে,—
বয়স্ক! আয়ে তোমাক পুত্ৰ বুলি গ্ৰহণ কৰিছিল। এতেকে
মোৰ হৈ তুমিয়েই যোৱাঁ।”

বিদূষকে ক'লে,—“যাব পাৰোঁ, কিন্তু বজাৰ ভায়েক
যোৱাদি যাবলৈ পাব লাগিব।”

বজা।—নিশ্চয়। সৈন্ত সেনাপতি সকলো তোমাৰ
লগতে যাব।

বিদূ।—তেস্তে মই যুৱৰাজেই হ'লোঁ। পিচে
তুমি আকৌ মই বান্ধসৰ ভয়ত গ'লোঁ। বুলি ক'ব
নোৱাৰিবা।

তেতিয়া বজাই সকলোকে বিদায় দি অকল বথ
আৰু সাৰথিৰে সৈতে আশ্রমৰখীয়া হৈ থাকিল। যাবৰ
সময়ত বিদূষকক ক'লে,—“বয়স্ক! মই শকুন্তলাৰ বিষয়ে
তোমাৰ লগত ধেমালিহে কৰিছিলোঁ, তুমি আকৌ তাকে
সঁচা বুলি নল'বা।”

(৬)

দৃশ্যস্তুৰ লগত দেখা হোৱাৰে পৰা শকুন্তলাই তপস্বী
কন্যাৰ উপযুক্ত সংযম হেৰুৱাই পেলালে। তেওঁ মনে
মনে দৃশ্যস্তুক আত্ম সমৰ্পণ কৰিলে, কিন্তু ভয় হল, যদি তেওঁ
প্ৰতিদান নাপায়, যদি দৃশ্যস্তুই তেওঁক গ্ৰহণ নকৰে, তেতিয়া
কি হ'ব! দাকৰ্ণ চিন্তাত তেওঁৰ শৰীৰ অৱশ্য হৈ পৰিল।
গোটেই গাতে পোৰণি উঠিল। তেওঁ যত্নগত ছটফট
কৰিবলৈ ধৰিলে।

সখীয়েকৰ অৱস্থা দেখি অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাই
নানা প্ৰকাৰে স্তুত্ৰা কৰিবলৈ ধৰিলে, কিন্তু এৰোতেই
শকুন্তলাৰ পোৰণি নকমিল। শেহত ছয়ো মিলি শকুন্তলাক
লতাকুঞ্জলৈ লৈ আছিল আৰু এচটা শিলৰ ওপৰত
ঠাৰিৰে সৈতে পহুম পাত পাৰি শয্যা বচনা কৰি
সুৱালে; গত উশীৰৰ অনুলেপন প্ৰয়োগ কৰিলে। তথাপি
পেৰণিয়ে শাম নাকাটিলে। সখীয়েকহঁতে তেতিয়া বৃজিলে
শকুন্তলাৰ তাপ বাৰিৰ নহয়, ভিতৰৰ হে। বিশেষকৈ
দৃশ্যস্তুক দেখা দিনাৰ পৰাই এই পোৰণি হোৱাত দৃশ্যস্তুৰ
লগত ইয়াৰ কিবা সম্বন্ধ থাকিব পাৰে বুলিও তেওঁলোকৰ
মনত খেলালে। তেওঁলোকে শকুন্তলাক কুহলিয়াই
কুহলিয়াই সুধিবলৈ ধৰিলে। সেই ৰাজৰ্ষিৰ দৰ্শনেই যে
এই পোৰণিৰ মূল তাক শকুন্তলাই স্বীকাৰ কৰিলে। ছয়ো

সখীয়েকে আলচ কৰি তেতিয়া শকুন্তলাক ছয়স্তুৰ উদ্দেশ্যে এটি গীত লিখিবলৈ ক'লে, আৰু লিখা হলে নিৰ্ম্মালিব লগতে তাক বজ্জাব হাতত দিবলৈ স্থিৰ কৰিলে।

কিন্তু লিখে কিহেৰে ? তেওঁলোকৰ লগত ভূৰ্জপত্ৰ বা লেখনী একো নাছিল। শেহত তিনিও আলচ কৰি নখেৰে সৈতে পছম পাতত লিখাকেই একমাত্ৰ উপায় বুলি স্থিৰ কৰিলে। শকুন্তলাই লিখিলে :—

প্ৰতি অঙ্গ জুৰি জ্বলে   কামনাৰ ছতাশন,

দিন-ৰাতি অবিৰাম পোৰণি দেহাৰ।

যদিওবা বৃজা নাই   নিষ্ঠুৰ, তোমাৰ মন

তুমি মোৰ এক মাত্ৰ লক্ষ্য কামনাৰ।

ছয়স্তুৰ অৱস্থাও শকুন্তলাৰ দৰেই। তেওঁ কেতিয়া আকৌ শকুন্তলাক দেখা পাব তাকেই মাথোন দিনে-ৰাতিয়ে চিন্তা কৰিছিল। শেহত তেওঁ আগৰ দৰেই তপোবনলৈ খোজ ল'লে। আন ঠাইত কাকো নেদেখি তেওঁ অমুমানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি লতা-মগুপৰ কাষ চাপিল আৰু তাতে সখীয়েকহঁতেৰে সৈতে শকুন্তলা থকাৰ গম পালে। তেওঁ তেতিয়া কোনো সহাৰি নলগোৱাকৈ বেতগছৰ আঁৰৰ পৰা তেওঁলোকৰ কথা-বতৰা শুনিবলৈ ধৰিলে। যেতিয়া শকুন্তলাই তেওঁ লিখা গীতটো সখীয়েকহঁতক পঢ়ি শুনালে, তেতিয়া তেওঁ আৰু

আত্ম-গোপন কৰি থাকিব নোৱাৰিলে ঘপ কৰে ওচৰ
চাপি ক'লে,—

তাপত তোমাৰ মাত্ৰ অৱসন্ন কায়,
মোৰ কিন্তু দহনত দেহা জ্বলি যায়।
কুমুদিনী হয় মাত্ৰ দিনত মলিন,
শশাঙ্ক হেৰাই যায় হই জ্যোতিহীন।

দুশ্চন্দ্ৰ এনেভাবে সোমোৱাত দুয়োপক্ষৰেই উদ্বেগ
সিদ্ধি হ'ল। অননুয়া আৰু প্ৰিয়স্বদাই বজাৰ হাতত
শকুন্তলাক অৰ্পণ কৰাৰ আয়োজন কৰিলে।

ইয়াৰ পাচত দুশ্চন্দ্ৰ আৰু কেইদিনমান আশ্ৰমতে
থাকিল। সেই সময়ৰ ভিতৰতে দুশ্চন্দ্ৰই গান্ধৰ্বপ্ৰথামতে
শকুন্তলাৰ পাণি-গ্ৰহণ কৰিলে।

দুশ্চন্দ্ৰই প্ৰাৰ্ত্তনা কৰিলে যে যদি তেওঁলোকৰ
মিলনৰ ফলত পুত্ৰ জন্মে, তেন্তে সেই পুত্ৰয়েই তেওঁৰ
পিচত সিংহাসনৰ অধিকাৰী হব।

শকুন্তলাক গান্ধৰ্ব নীতিমতে বিবাহ কৰি আৰু
আশ্ৰমক ৰক্ষণৰ হাতৰ পৰা মুক্ত কৰি দুশ্চন্দ্ৰ ঘৰলৈ
উলটিল। বিদায়কালত শকুন্তলাৰ আঙ্গুলীত নিজৰ
নাম কটা আঙঠি এটা পিন্ধাই দি দুশ্চন্দ্ৰই ক'লে,—
“প্ৰিয়তমে, তুমি এই আঙঠিৰ আখৰ দিনো এটা এটাকৈ

লেখি বাবা, যি দিনাই আখৰৰ অন্ত পৰিব সেই দিনাই ভোমাক নিবলৈ মানুহ পাবহি।”

(৭)

দিন যায়, বৈ নাথাকে। সুখৰ দিন তো লবালবিকৈয়ে যায়, দুখৰ দিনো যিমানেই দীঘল হওক, নোযোৱাকৈ নাথাকে। শকুন্তলাৰ মন-প্ৰাণ এতিয়া দুঃস্থৰ লগত। কেতিয়া নিৰ্দ্দিষ্ট দিনৰ শেষ হ'ব, এয়ে মাথোন তেওঁৰ চিন্তা। বিবহৰ এই দিনকেইটা যে কিমান দীঘল। যেন তাৰ অন্তই নহয়। কিন্তু দিন গ'ল। শকুন্তলাই ভাবিলে, বিবহৰ দীঘল বাতিৰ পাচত মিলনৰ সুপ্ৰভাত হ'ব, তেওঁৰ আৰাধ্য দেৱতাক অচিৰে দেখা পাব।

তেওঁৰ মন কিবা এটা অজ্ঞাত সুখৰ ভাবত উঠি গ'ল। কিন্তু ক'তা। তেওঁক নিবলৈ দেখোন কোনো নাছিল। শকুন্তলা চিন্তিতা হ'ল, কিবা কাৰণত হুই এদিনৰ পলম ঘটিছে বা? ক'তা, সিও তো নহয়। এদিন দুদিনকৈ কত দিন গ'ল, তথাপি শকুন্তলাক নিয়া তো দূৰৰ কথা, কে নো বাতৰিও যে পাবলৈ নাই। তেনেহলে দুঃস্থ অবিখাসী প্ৰত্যাহক নে কি! তেওঁৰ প্ৰেম, তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা সকলো হলনা নে কি! শকুন্তলাৰ হৃদয় ব্যাকুল হ'ল; দুঃস্থৰ চিন্তাত আকুল প্ৰাণেৰে বহি কিবা-কি

ভাবিবলৈ ধৰিলে ; সেই চম্ৰবদন ক্ৰমশঃ মলিন হৈ আহিবলৈ ধৰিলে !

মহৰ্ষি বধু তীৰ্থৰ পৰা ঘূৰি আহি. জানিব পাবিলে যে শকুন্তলাই দুয়ুস্তব তেজ ধাৰণ কৰিছে। যোগ্যপাত্ৰত শকুন্তলাক অৰ্পণ কৰাৰ ইচ্ছা বধুৰ আগৰে পৰা আছিল, এতিয়া শকুন্তলাই নিজে অতি সুযোগ্য পাত্ৰ লাভ কৰা শুনি তেওঁ বং পালে। কিন্তু পৰব ধন যিমান সোনকালে পৰা যায় শোধাই দি নিৰাপদ হোৱাই ভাল, নহলে তাৰ তত্ত্বাৱধান লবলৈ বিশেষ সতৰ্কতাৰ আৱশ্যক হয়—ইয়াকে ভাবি বধুই শকুন্তলাক অবিলাসে স্বামীৰ ওচৰলৈ পঠিয়াবলৈ সিদ্ধান্ত কৰিলে।

সেই মতেই আয়োজন হ'ল। বধুই শকুন্তলাক সজাবলৈ শিশু ছুজনক গছৰ পৰা ফুল আনিবলৈ দিলে। তেওঁ-লোক ফুল ছিঙিবলৈ গছৰ ওচৰলৈ গ'লত কোনো গছে বগা পাৰ্টৰ কাপোৰ দিলে ; কোনো গছে আলতা দিলে ; আকৌ কোনো গছৰ পৰা বন্দেৱতাসকলে কুঁহিপাত যেন হাতেৰে বিবিধ অলঙ্কাৰ দান কৰিলে। অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাই যদিও আগতে এইবোৰৰ ব্যৱহাৰ দেখা নাছিল তথাপি চিত্ৰ বিছাৰ সাহায্যেৰে য'ত যি শোভা পায় তেনেভাবে পিন্ধাই উৰাই দিলে।

ধান-দুৰ্বা আদি লৈ তাপনীসকলে আশীৰ্বাদ

এই সুখকব সংবাদ পঠিয়াম। তোমালোকব স্নেহবে মঙ্গল
কৰক। এই যে তোমাৰ পুত্র, তেওঁক ইয়াত সকলোৱে
সৰ্ব্বদমন বুলি জানে। কালত এওঁ সপ্তদ্বীপা পৃথিবীৰ
চক্ৰবৰ্ত্তী বজা হৈ ভবত নাম পাব।”

সকলোৰে মনত আনন্দ মিলিল। বজাই মন্ত্ৰৰ্বিক
সেৱা কৰি বিদায় মাগিলে। ঋষিয়েও আশীৰ্ব্বাদ দিলে।

তেতিয়া পুত্রভাৰ্য্যাসম্বন্ধিতে ছয়মু ইন্দ্রৰ বধত উঠি
ৰাজধানীলৈ উলটিল। ইমান দিনৰ ছখৰ বাতিৰ পাচত
সুখৰ প্ৰভাতে তেওঁলোকৰ নব জীৱনৰ সূচনা কৰিলে।

অষ্ট

কবিলে,—“আই ! তুমি মহাৰাণী হোৱাঁ” “স্বীৰ-প্ৰসবিনী হোৱাঁ” “স্বামীৰ আদৰ লাভ কৰাঁ” ইত্যাদি।

কথই অগ্নিত হোম কৰি শকুন্তলাক প্ৰদক্ষিণ কৰিবলৈ কৈ মন্ত্ৰ মাতিলে,—“বেদীৰ চতুৰ্দ্ধিশে সংস্থাপিত, পবিত্ৰ সমিধেৰে প্ৰস্ফলিত, চাৰিওকাষে কুশবাশি বিক্ষিপ্ত বৈতানিক বহিয়ে হবিৰ গন্ধেৰে পাপনাশ কৰি তোমাক পবিত্ৰ কৰক।”

শকুন্তলাই কথক সেৱা কৰিলে। কথই আশীৰ্ব্বাদ দিলে,—“শৰ্মিষ্ঠা যযাতিৰ যেনে আদৰৰ আছিল, তুমিও তোমাৰ স্বামীৰ ভেনে আদৰৰ হোৱাঁ আৰু পুৰুষ দৰে ৰাজচক্ৰবৰ্ত্তী পুত্ৰ লাভ কৰাঁ।”

যাত্ৰাৰ সকলো মাণ্ডলিক অনুষ্ঠান শেষ হোৱাত কথই কেইজনমান তপস্বী আৰু তপস্বিনী লগত দি শুভ-ক্ষণত শকুন্তলাক পতি গৃহলৈ যাত্ৰা কৰাই আগ বঢ়াই ধ'লে।

বিদায় কালত কথই আশীৰ্ব্বাদ দি ক'লে,—“আই ! যোৱাঁ। তোমাক নো কি উপদেশ দিম ? তুমি নিজেই সকলো জানা। তথাপি কওঁ—তুমি সততে স্বামীৰ সেৱা-পুঞ্জৰা কৰিবা। সপত্নীসকলক সখী বুলি ভাবিবা, দাস-দাসীক মৰমেৰে চলাবা আৰু গৃহকাৰ্য্যত চকু ৰাখিবা। এতিয়া যোৱাঁ, সংসাৰ-কাৰ্য্য শেষ কৰি উপযুক্ত পুত্ৰক ৰাজ্যতাৰ গটাই দি, যেতিয়া স্বামীৰে সৈতে আকৌ আশ্ৰমলৈ আহিবা, সেতিয়া আকৌ দেখা হব।”

যদিও পতি-গৃহলৈ যোৱাটো শকুন্তলাই সৌভাগ্য
বুলি ভাবিছিল, তথাপি আশ্রম এবিধ লগা হোৱাত
চকুলো টুকিছিল। সেই চিৰ পৰিচিত তপোবন, সেই
বৃক্ষ-লতা, সেই হৰিণ হৰিণী, নিল্ল হাতে পানী দি
ডাঙৰ দীঘল কৰা নবমালিকা বন-জ্যোৎস্না, পিতাক কণ,
আশ্রমৰ তপস্বী আৰু তাপসীসকল আৰু তেওঁৰ অতি
চেনেচৰ সখীয়েক প্ৰিয়তমা অনুসূয়াক এৰি বাব লগা
হোৱাত তেওঁ শোকত অভিভূত হৈ পৰিছিল।

শকুন্তলাক বিদায় দিওতে আশ্রমবাসী সকলো
নিৰানন্দ হৈছিল। তেওঁ যে আশ্রমৰ সকলোৰে বৰ
আদৰৰ ! প্ৰিয়তমা অনুসূয়াই কান্দি পেলাইছিল, পছ
পোৱালিবোৰে শকুন্তলাৰ কাপোৰত কামুৰি টানি ধৰি-
ছিল, ডালৰ চৰায়ণে বিননিৰ সুৰ ধৰিছিল। আন কি
মহৰ্ষি কথয়ো বিচলিত হৈ কৈছিল,--“হায় ! মোৰ দৰে
তপস্বীৰেই এই দৃশ্য। গৃহীবিলাকে ছোৱাদী উলিয়াই
দিওঁতে চাটপৈ কিমান কষ্ট পায়।”

এই দৰেই মৰম-চেনেহ আৰু কান্দোন-কাটোনৰ
কৰুণ কাহিনীৰ মাজত শকুন্তলাৰ বিদায় শেষ হ'ল।
তপস্বী-পৰিবৃত্তা শকুন্তলাই কল্পিত হৃদয়েৰে পত্নীগুণলৈ
খোজ ল'লে।

(৮)

কি যে বিধাতার লীলা! য'ত অমঙ্গলব কোনো
 লক্ষ্যস্থনা মাট, তাতো যে হঠাৎ ক'বরার পৰা বিপদ আতি
 পৰে! য'ত সন্দেহৰ ছায়া মাত্ৰও নাই, তাতো অবিদ্বাসৰ
 পুলি পজি উঠে! পিনামেৰেও বজ্ৰপাত হয়! কোনে
 ভাবিছিল শকুন্তলাক দেখি হৃদয়ৰ ছন্দয় নাচি ছুটিব!
 কোনে ভাবিছিল শকুন্তলাৰ আগমনত হৃদয়ই আনন্দত
 অধীৰ হৈ তেওঁক বুকত স্তমুৱাই নল'ব! কোনে ভাবিছিল
 পুকবংশৰ শ্ৰাদ্ধীপ সেই স্থায়পৰায়ণ ধাৰ্মিক হৃদয়ই নিজৰ
 পৰিধীতা পত্নী শকুন্তলাক সমাপ্ততা দেখিও চিনি নাপাওঁ
 বুলি ক'ব! যদিও কোনেও ভবা নাছিল, তথাপি কাৰ্য্যত
 সেয়ে হ'ল, হৃদয়ই শকুন্তলাক চিনি নাপালে, বিবাহৰ
 কথা সোঁৱৰাই দিয়াতো তেওঁৰ মনত নপৰিল; যিবা
 আঙঠিটো চিন আছিল, শকুন্তলাৰ চৰ্ভাগ্যৰ গুণে সিও
 বাটেতে শচী ভীৰ্বৰ পানীত পৰি হেৰাল। আক ভো
 বিশ্বাস জন্মাবৰ উপায় নাই! বজ্ৰ! শকুন্তলাৰ কপত মুক
 চৈছিল, কিন্তু বিবাহৰ কথা মনত নোহোৱাকৈ পৰ-পত্নী
 বুলি সন্দেহ হোৱা সগৰ্ভ। বসনীক প্ৰেৰণ কৰে কেনেকৈ ?
 সি যে মহাপাপ! হৃদয়ই শকুন্তলাক গ্ৰহণ কৰিবলৈ
 অধীকাৰ কৰিলে।

শকুন্তলাব মানসিক অস্থিা এতিয়া চাই কোনে !
 তেওঁৰ যিমান মনত পবিল, সকলো ঘটনা বৰ্ণালে, ওবলী
 ঞ্চাই বজাব আগত থিয় দিলে ; কিন্তু বজাই সিমানতো
 তেওঁক চিনি পাওঁ মূবুলিলে। আক তো উপায় নাই।
 লগত যোৱা তপস্বীসকলে ক'লে,—“নিজে নিজে স্বামী
 বিচাৰি লোৱাৰ এই কল ; কোনেও গৰ নো:পাত্ৰাকৈ
 গোপন-বিবাহ কৰাৰ এই পৰিণাম। আমি আমাৰ কাম
 কৰিলোঁ। যদি বজাব কথা সঁচা, তেন্তে তোৰ জীৱনেই
 ধিক্ আক যদি তই জান যে তেওঁ হৈ মিছা মাতিছে,
 নাইবা পাহৰিছে, তেন্তে দাসী হৈও তেওঁৰ ওচৰত
 থকা ভাল।”

এই দৰে কৈয়েই শকুন্তলাক তাতে এৰি তপস্বী-
 সকলে আত্মমলৈ খোজ ল'লে। স্বামী আক সহচৰৰ
 দ্বাৰা পৰিত্যক্ত হৈ শকুন্তলাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। সেই
 কান্দোন কি বিষাদপূৰ্ণ ! কি কৰণ ! পাবাণো বোধ হয়
 গলি যাব ! বজাব অন্তৰো অলপ কোমল হ'ল ; মনত
 ঘোৰ সন্দেহ উপস্থিত হ'ল।

বজাব আজিলৈকে কোনো সন্তান নাই। জ্যোতিস্বী-
 সকলে কৈছিল যে তেওঁৰ চক্ৰৱৰ্তীলক্ষণযুক্ত এটি পুত্ৰ হব।
 কিন্তু তেওঁৰ কোনো মহিষীয়েই পুত্ৰৰ জননী হবলৈ
 আগ বঢ়া নাই। যদি শকুন্তলাৰ সন্তানটি পুত্ৰ হয়,
 আক তেনে লক্ষণযুক্ত হয়, তেনেহলে তেওঁৰেই যে ছল...

হৈছে, সেইটো স্থিৰ হব আৰু তেতিয়া শকুন্তলাক গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব। ইয়াকে ভাবি তেওঁ পুৰোহিতক মাতি আনি ক'লে,—‘দেউ, ছোৱালীজনীক আপোনাৰ ঘৰতে ৰাখক। যদি তেওঁৰ সন্তানটি জ্যোতিষী-গণনাৰে মিলে, তেন্তে গ্ৰহণ কৰিম, নহলে তেতিয়া যি হয় কৰা যাব।’

‘বাক’ বুলি পুৰোহিত ওলাই গ'ল; কিন্তু শকুন্তলাক তেওঁ দেখাকে নাপালে। শকুন্তলাৰ বিপত্তি দেখি হঠাৎ ঘেনকা আহি তেওঁক কববালৈ লৈ গ'ল।

(৯)

হৃদয়ৰ মনত এটা ঘোৰ সন্দেহে বাহ ললে। কিজানি তেওঁ পত্নী-ত্যাগীয়েই হ'ল। শকুন্তলাই নো মিছাকৈয়ে তেনে জাল পাতিছিল নে? নাইবা তেওঁৰেই ই মতি-ভ্ৰম? তেওঁ বহুত ভাবিলে, কিবা যেন ধৰোঁ। ধৰোঁ হয়, অথচ ধৰিব নোৱাৰে; কিবা যেন মনত পৰে পৰে, অথচ নপৰে। সন্দিহা চিন্তেৰে চিন্তাকুল প্ৰাণেৰে এনেকৈয়ে হৃদয়তই তেওঁৰ দিন কটাবলৈ ধৰিলে।

এদিন জালোৱা এটাই আঙঠি এটা বেচিবলৈ লৈ ফুৰাইছিল। আঙঠিটো বহুমূলীয়া, তাত বজাৰ নাম কটা আছিল। সি সেই আঙঠিটো হেনো মাছৰ পেটত পাইছিল। জালোৱাই গ্ৰাহক বিচাৰি ফুৰোঁতেই এটা

চিপাহীয়ে পাই তাক চোৰ বুলি বান্ধিলে আৰু তাৰ
বখা-বতৰা, কাবো-কোকালি সকলো অগ্ৰাহ্য কৰি,
ঠেলি-হেঁচি, গতিয়াই-ভুকুৱাই বজাব ওচৰলৈ লৈ আহিল
আৰু সকলো কথা নিবেদন কৰিলে। আঙঠিটো পায়ৈ
বজাব যেন কিবা পাহৰা কথা মনত পৰিল, হঠাৎ
যেন তেওঁৰ চকুৰ আগৰ পৰা মোহৰ অন্ধকাৰ য়নিকা
এখন আঁতৰি গ'ল। তেওঁৰ হৃদয় বহুকৈ বিচলিত হৈ
পৰিল। তেওঁ চিপাহীটোক আলোচনা কৰা সঁচা
বুলি তাৰ বান্ধ মেলি দিবলৈ ক'লে আৰু তাক আশা-
ভীতৰূপে পূৰ্বস্কৃত কৰিলে।

সেইটো হৃদয়ই শকুন্তলাক দিয়া আঙঠি। আঙঠি
পাই শকুন্তলাৰ সকলো কথা বজাব মনত পৰিল।
শকুন্তলাৰ লগত সান্ধাৎ, উভয়ৰ প্ৰতি উভয়ৰ অনুৰাগ
গাছৰ্কি বিবাহ আৰু তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা—এটা এটাকৈ
সকলো তেওঁৰ স্মৃতি-পটত উদয় হ'ল। তেওঁৰ মনত
ঘোৰ অনুতাপৰ জুই জ্বলি উঠিল। একান্ত সন্তোষ শকুন্তলাৰ
প্ৰত্যুত্থান, সেই কোমলা বালাৰ ছয়ো চকুয়েদি বোৱা
লোভৰ ধাৰ আৰু শকুন্তলাৰ সেই প্ৰেম আৰু অভি-
মানেৰে মিহলি তিৰা-বিদৰি-বোৱা বাক্যকলী এতিয়া
শত শত বৃশ্চিকৰ দংশনতকৈও ভীষণ হৈ তেওঁৰ হৃদয়
ভাঙি-ছিঙি নিবলৈ ধৰিলে; দুৰ্ঘোৰ যত্নপাত তেওঁ
ওঁৰ হৈ পৰিল। হয়! কিন্তু সেই সুকোমলা

শকুন্তলা! অপমান আক অনাদৰৰ ভীষণ বজ্রাঘাতে তেওঁক জানে' আক জীয়াই ৰাখিছে ! তেওঁ তেনে-হলে পত্নী-ঘাতী ! দুৰ্ব্বাসুই বহুতো অমূলকান কৰালে ; কিন্তু মিছা হ'ল : শকুন্তলা নোলাল । এতিয়া তেওঁ শকুন্তলাকেই ভাবি, শকুন্তলাৰ ছবি আঁকি জগৎ পাহৰি গ'ল, ৰাজ-কাৰ্য্যৰ প্ৰতি মনোযোগ নোহোৱা হ'ল, নিজৰ স্মৃতি-শক্তিক ধিক্কাৰ দি অমুতাপত দিনে দিনে দক্ষ হবলৈ ধৰিলে ; বিবহ আক বিবাদত সেই কেঁচ সোণৰ বৰণ ক্ৰমশঃ মলিন হৈ আহিল । এই যজ্ঞগাত তেওঁ একোবাৰ কৈ উঠে :—'শকুন্তলা, এই নৃশংসৰ অত্যাচাৰ আক অনাদৰত তুমি কুটিলতাপূৰ্ণ পৃথিৱী এৰি গ'লা ; লগে লগে পুকবংশৰ উদ্ভাধিকাৰী, জল-পিণ্ডৰ আশাও শেষ হ'ল । আক মোৰ একো বাঞ্ছা নাই ; সোনকালে শাস্তিধামত তোমাক দেখা পাব পাবিলেই প্ৰাণে অলপ শাস্তি পাব ।'

(১০) ।

হুস্ত এতিয়া শকুন্তলাৰ ধ্যানত যগ্ন ; ৰাজকাৰ্য্যও তেওঁৰ মূৰত এটা বোজাৰ দৰে হ'ল । বৰ্জ্যৰ অহুৰোধত যাতোন ভাটল একেধাৰেই পিঠি দিব পৰা নাই । এনেতে এদিন ঈশ্বৰ সাধৰি মাতঙ্গি আহি তেওঁৰ ওচৰত

উপস্থিত হ'ল। দুয়্যহুই তেওঁক সাদৰেবে অভ্যর্থনা কৰি স্বৰ্গৰ বয়-বাতৰি শুধিলে। মাতলিয়ে সকলো কথা যথাযথ বৰ্ণনা কৰি ক'লে,—“মহাবাজ, কালনেমি-বংশৰ দুৰ্জয় নামে এদল দানৱ আছে। সিহঁত ঈশ্বৰ অজ্ঞেয়, সিহঁতৰ মৃত্যু আছে আপোনাৰ হাতত। সেই কাৰণে মই আপোনাক নিবলৈ বধ লৈ আহিছোঁ। যদি মহাবাজে দেৱৰাজৰ অনুৰোধ বাখি তেওঁক বিপদৰ পৰা মুক্ত কৰিব খোজে, তেন্তে যাবলৈ সাজু হব পাৰে।”

দুয়্যহুই কলে, “দেৱৰাজৰ এই আদেশ ভৃত্যৰ প্ৰতি অনুগ্ৰহ মাথোন। মই যাবলৈ প্ৰস্তুত হ'লোঁ।” মনে মনে ভাবিলে, “এই যুদ্ধতেই যদি মোৰ শেষ শয়ন হয়, সিও ভাল। শকুন্তলা-বিহীন জীৱন লৈ আক কিমান নৰক-যন্ত্রণা ভোগ কৰিম।”

দুয়্যহুই তেতিয়া বাজকাৰ্য্য মন্ত্ৰীৰ ওপৰত দৃষ্টি কৰি মাতলিবে সৈতে বধত উঠি স্বৰ্গলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

(১১)

স্বৰ্গত দৈত্যবিলাকৰ বিনাশ সাধন কৰি আক প্ৰকাশ্য অমব-সভাত ঈশ্বৰই স্বহস্তে পিকোৱা বিজয় মালাৰে গৌৰৱাৰিত হৈ দুয়্যহুই দেৱৰাজ আক অমবমণ্ডলীৰ ওচৰত বিদায় গ্ৰহণ কৰিলে। ঈশ্বৰই মানা প্ৰকাৰ শ্ৰীতি-

সম্ভাষণেবে তেওঁক আগ বটাই নিজৰ বথত তুলি পৃথিবীলৈ পঠিয়ালে।

স্বৰ্গলৈ যাবৰ সময়ত অশুবৰ লগত হ'বলগীয়া যুদ্ধৰ চিন্তাত ছয়সুই আন একোলৈকে লক্ষ্য কৰা নাছিল। এতিয়া উলটি আহোঁতে বাট-পথ ভালকৈ চাই-চিতি আহিবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোক আহি পৰিবহ বায়ুৰ মার্গত প্ৰবেশ কৰিলে। ঠোৱতেই আকাশী গজাক প্ৰবাহিত হোৱা আৰু গছ-নক্ষত্ৰবিলাক নিজ নিজ চক্ৰত ভ্ৰমণ কৰা দেখা পালে। কিছু সময়ৰ পাচত বথ আহি মেন্দ মণ্ডলত সোমাল। চাতক পক্ষীবিলাক বথৰ চকাৰ মাজেদি উৰি গ'ল; বিজুলীৰ চমকনিত ঘোৰাৰ গা ভিৰবিৰাই উঠিল।

বথ ক্ৰমশঃ পৃথিবীৰ ওচৰ চাপিল। বজাই দেখিলে যেন পৰ্ব্বতবিলাক ওপৰলৈ মূৰ তুলি উঠিছে, আৰু পৃথিবীখন পৰ্ব্বতৰ টিঙৰ পৰা নামি গৈছে; পাতৰ মাজৰ পৰা গছৰ গুৰি আৰু ডাল-পাত ওলাই পৰিছে; আগেয়ে নেদেখা নৈবোৰ হঠাৎ চকুত পৰিছে। বজাৰ মনত এনেহে লাগিল যেন তেওঁ একে ঠাইতে আছে, পৃথিবী-খনহে কোনোবাই তেওঁৰ কাললৈ দলি মাৰি দিছে। তেওঁ পৃথিবীৰ সৌন্দৰ্য্য দেখি পৰম আনন্দ লাভ কৰিলে।

বথ আহি হেমকুট শিবিৰ ওচৰ চাপিল। ই এখনি

তপস্শাব সিদ্ধি-কল্প। ইয়াতেই দিগ্বিদকলে বাস কৰে। ইয়াতেই শ্বৰাস্বৰগুৰু মৰীচি-পুত্ৰই সাত্ৰীক তপস্শা কৰে। হৃষীক্ৰুই মাতলিৰ পৰা সকলো বধা জ্ঞানি লৈ মৰ্ছৰিক এটি সেৱা জনাই আহিবলৈ মনতে স্থিৰ কৰিলে আৰু মাতলিক আশ্ৰমৰ ফাললৈ আগ বাঢ়িবলৈ ক'লে।

আশ্ৰমৰ মুখতে তেওঁলোকে এজন তপস্বী দেখা পালে। তপস্বীজনৰ তলভোৱা উট-ভাফলুত পোত যোৱা, সাপৰ কলপেৰে বুকুখন ঢকা, সুৰৰ জঁটত চৰাইৰ বাহ। তেওঁ খুটা এটাৰ দৰে থৰ লাগি সূৰ্য্যৰ ফাললৈ চাই আছিল।

ইয়াতে মাতলিয়ে বধ বাখিলে। তপস্বীক প্ৰণাম কৰি তেওঁলোক আশ্ৰমলৈ সোমাই গ'ল। মাতলিয়ে মাৰীচক হৃষীক্ৰুৰ আগমনৰ বাতৰি দিবলৈ সুযোগ বিচাৰি গ'ল আৰু হৃষীক্ৰুই এজোপা অশোকৰ ডলতে বিপ্ৰায় ল'লে।

হঠাৎ হৃষীক্ৰুই দেখা পালে, এটি সৰু লৰাটো মাকৰ পিঠাহ খাট থকা সিংহ-পোৱালি এটা বলেৰে টানি লৈ আহিছে। সিংহ-পোৱালিটো মাকৰ ওঁও ব'ল-ৰাব খুজিছে কিন্তু লৰাটোৱে তাক এৰি নিদি মুখ মেলিবলৈ যত্ন কৰিছে ব্যাক কৈছে—“মুখ মেল সিংহ, মই তোৰ দাঁত পনিম।” সেই সৰু লৰাটোৰ এনে সাহসৰ কাৰ্য্য দেখি হৃষীক্ৰু চমকিত হ'ল; একেবাৰে চাই থাকিবলৈ ধৰিলে। হৃষীক্ৰু তপস্বিনীয়ে

সিংহ-পোৱালিটো লৰাটোৰ হাতৰ পৰা একদাবলৈ চোঁটা কৰিলে; কিন্তু নোৱাৰিলে। তেতিয়া বজাক দেখা পাই তেওঁলোকে সাহায্য কৰিবলৈ তেওঁক অহুৰোধ কৰিলে হৃদয়স্থয়ো তেওঁলোকৰ কথামতে সিংহ-পোৱালিটো একদাই দিলে। হঠাৎ বজাই দেখিবলৈ পালে লৰাটোৰ হাতৰ তলুৱাত চক্ৰবৰ্ত্তী-লক্ষণ। বজা আচৰিত হ'ল। তত্পৰে লৰাটো যে ছ-বছৰ তেওঁৰে নিচিনা। অকল সেয়ে নহয়, মুনি-কুমাৰৰ এনে হৃদমনীয় তেজ দেখিও তেওঁৰ সন্দেহ জন্মিছিল; সেই দেখি লৰাটোৰ পৰিচয় পাবলৈ তেওঁ ব্যগ্র হৈ পৰিল।

পৰিচয় লাহে লাহে সকলো ওলাল। সেইটোয়েই হৃদয়স্থৰ একমাত্ৰ বংশধৰ, শকুন্তলাৰ পুত্ৰ। তাৰ পিচত শকুন্তলাৰ লগত হৃদয়স্থৰ সাক্ষাৎ হ'ল, হৃদয়স্থই তপস্বিনী বৈশাখিণী শকুন্তলাক দেখি আঙঠি পোৱাৰে পৰা সকলো বৃত্তান্ত বৰ্ণনা কৰি ক্ৰমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। শকুন্তলায়ো নিজৰ অসুখৰ আৰম্ভণি আঙঠি তোকৰাৰ বাবে নিজৰ দোষ স্বীকাৰ কৰি ক্ৰমা খুজিলে।

এই মিলনত শকুন্তলা আৰু হৃদয়স্থই নব জীৱন লাভ কৰিলে। হুৱো মাৰীচৰ ওচৰলৈ গৈ প্ৰণাম কৰিলে। মাৰীচে হুৱোকো আশীৰ্বাদ কৰি ক'লে,—“তোমালোকৰ যি হৈ গ'ল, তাৰ বাবে বেজাৰ নকৰিবা; কাৰণ তাক খণ্ডাব উপায় নাছিল। কেনেকৈ এনে হ'ল কওঁ শুনা।

তুমি যেতিয়া বাজধানীলৈ উলটি গ'লা, তেতিয়া শকুন্তলা তোমাৰ চিন্তাত আকুল হৈ পৰিছিল। এদিন এনেকৈ আপোন-পাহৰা হৈ থাকোঁতেই ছৰ্ব্বাসা অতিথি স্বৰূপে ছৱাবত উপস্থিত হৈছিল, কিন্তু শকুন্তলাৰ বাহু-জ্ঞান একো নথকাত তাৰ গমকে নাপালে। ভিক্ষা নাইবা আন কোনো সমিধান নাপাই খন্তত ছৰ্ব্বাসাই অভিশাপ দিলে,—“তই যাক ভাবি অতিথিক অৱহেলা কৰিছ, সিয়েই তোক পাহৰি যাব।” শকুন্তলাই সেইবোৰ একোকে কব নোৱাৰিলে; কিন্তু প্ৰিয়হৃদাই নিঃগৰ পৰা শুনি লবি গৈ ক্ৰমা প্ৰাৰ্থনা কৰি ঋষিৰ ভৱিত দীঘল দি পৰিল। ঋষিয়ে ক'লে,—“মোৰ বাক্যৰ অশ্ৰুতা নহয়, তেও যদি কিবা অভিজ্ঞান দেখুৱাব পাৰে, তেন্তে মনত পৰিব।” সেই দেখিয়েই আঙঠিটো পাই তেমাৰ সকলো কথা মনত পৰিছিল।

মাৰীচৰ কথাত ছয়ো দোষৰ পৰা মুক্ত হৈ আনন্দ পালে। শকুন্তলাই ক'লে—“এতিয়া বুজিছোঁ—সখীহঁতে কিয় মোক আঙঠিটো ভালকৈ ৰাখিবলৈ কৈছিল।”

ছয়ন্তই ক'লে—“ময়ো আপোনাৰ কথাত দোষ আৰু অহুতাপৰ পৰা মুক্ত হলেঁ। বোধ কৰোঁ পিতা কাশ্যপ মোৰ ওপৰত কষ্ট হৈছে, তেওঁকো এই সংবাদ জনাব লাগে।

মাৰীচে ক'লে,—“সেইবোৰ চিন্তাৰ প্ৰয়োজন নাই। তেওঁৰ ওপৰ প্ৰভাৱত সকলো জানে। তথাপি মই এতিয়াই

